

บทที่ 34

พม่า ตั้งแต่สมัยสนธิสัญญายันดาโบ จนถึงสมัยการก่อตั้งมณฑลพม่าของอังกฤษ ค.ศ. 1826 - ค.ศ. 1862

ความปราชัยของพม่าในการรบกับอังกฤษส่งผลไปไกล พม่าเสียดินแดน
ไปมาก ที่สำคัญคือสูญเสียเกียรติ อำนาจทางทหารของพม่าซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่หวาดหวั่นของประเทศ
ใกล้เคียงต้องสลายลงอย่างพินตัวได้ยาก อังกฤษยึดตะนาวศรีและยะไข่ ไม่นานก็ยึดมณฑลอัลสั่มและ
มณีปุระ ครั้น ค.ศ. 1852 ยึดเมืองหงสาวดีอันอุดมสมบูรณ์จากพม่า และท้ายที่สุด ค.ศ. 1885 อังกฤษ
ก็ทำให้ราชวงศ์อลองพญาสิ้นไป และผนวกดินแดนส่วนที่เหลือเข้าไว้ใต้ปกครองของอังกฤษทั้งหมด

ทั้งที่ในตอนต้นอังกฤษไม่มีความตั้งใจที่จะทำเช่นนั้นเลย เพราะไม่มีนโยบายขยายอาณาเขต
แบบเมคเดย์เวลเลียน¹ เอกสารราชการอังกฤษแสดงอย่างชัดเจนว่าอังกฤษเพียงแต่หลีกเลี่ยงมิให้เกิด
สงครามก่อน ค.ศ. 1824 ดังนั้นหลังเหตุการณ์ที่ยันดาโบแล้ว อังกฤษพยายามหาวิธีสร้างสัมพันธไมตรี
อันจะนำความสงบสุขมาให้พม่า แต่อังกฤษไม่ได้ตระหนักว่าเมื่อก้าวย่างเข้าไปในพม่าแล้ว เหตุการณ์
แวดล้อมจะผลักดันอังกฤษไปสู่การผนวกพม่าทั้งหมด ถึงแม้อังกฤษจะไม่ตั้งใจขยายดินแดนเลยก็ตาม
ทางเดียวที่จะเลี่ยงได้ก็คืออังกฤษจะต้องมอบดินแดนคืนแก่พม่า ซึ่งเป็นเรื่องง่ายในกรณีตะนาวศรี แต่
เป็นเรื่องยากในกรณีแคว้นยะไข่ เพื่อความปลอดภัยของพรมแดนตะวันออกเฉียงเหนือ อังกฤษจะต้อง
ยึดแคว้นยะไข่ไว้ บริษัทอังกฤษหวังจะดำรงสันติภาพอยู่ได้ถ้ามีความสัมพันธ์โดยตรงต่อกัน แม้ว่าจะ
ล้มเหลวในระยะก่อนสงครามก็ตาม โดยบังไว้ในสัญญาที่ยันดาโบว่า อังกฤษจะส่งเจ้าหน้าที่ไปประจำที่
นครหลวงของพม่า และเอกอัครราชทูตพม่าก็จะไปประจำที่กัลกัตตา

¹ หมายเหตุผู้แปล : หมายถึงการขยายอาณาเขตด้วยการใช้กำลังทหารเข้ารุกราน ซึ่งเป็นทัศนะของเมคเดย์เวลลี นักปรัชญาการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ดังปรากฏในงานเขียนเรื่อง **เจ้า** ของเขาในบทที่ 8 ว่า “ในการเข้าครองรัฐหนึ่งๆ ผู้ชนะพึงต้องจัดการกระทำทารุณกรรมทั้งหมดเสียในทันทีทันใด เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกระทำซ้ำทุกเมื่อเชียว และเพื่อจะได้สามารถทำให้ประชาชนเชื่อใจ...”

ดูรายละเอียดได้จาก เสน่ห์ จามริก (แปล). **ความคิดทางการเมืองของเบลโต้ถึงปัจจุบัน**, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519), หน้า 201.

ข้อสัญญาที่มีสมมุติฐานอยู่ว่า ความตื่นตระหนกต่อความปราชัยน่าจะเป็นผลดีแก่ราชสำนักอังวะ ทำให้พม่าได้บทเรียนแก้ไขวิธีการของตน แต่ผลกลับตรงกันข้าม พระเจ้าจังกายแห่งทวายเสด็จไปเสวยพระทัยจนเสียดพระสติ ความทุกข์ที่พม่าได้รับจากการเสียน้ำอย่างแรงครั้งนั้นไม่ได้ทำให้พม่าโศกน้อยลง กลับทำให้หยิ่งจองหองมากขึ้น พม่ายังไม่รับรู้โลกภายนอกแม้แต่เรื่องง่ายๆ มิหนำซ้ำยังไม่ยอมเรียนรู้ให้มากขึ้นอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นความทะนงในศักดิ์ศรีทำให้พม่าต้องลุกขึ้นต่อต้านการถูกลบเกียรติที่จะต้องดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับผู้มีตำแหน่งเพียงผู้สำเร็จราชการเท่านั้น ดังนั้นพวกเขาเสนาบดีจึงมักหาข้ออ้างที่ทำให้ไม่สามารถเปิดสถานเอกอัครราชทูตขึ้นที่กัลกัตตาได้ ไม่ว่าอังกฤษจะพยายามโน้มน้าวสักเพียงใด ก็ไม่สามารถชักชวนข้าราชการเหล่านั้นให้ปฏิบัติตามข้อสัญญาได้

ในการทำสงครามรุกรานพม่าของอังกฤษครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1824-ค.ศ. 1826 กองทัพอังกฤษมีทหารกว่าหมื่นคน กว่าครึ่งเป็นทหารซีปอยอินเดีย มีอาวุธปืนสมัยใหม่และปืนใหญ่ ได้เข้าตั้งค่ายในวัดชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง ส่วนกองทัพของพม่านั้นถึงแม้จะมีกำลังมากกว่าเกือบสามเท่า แต่ทหารที่มีอาวุธปืนคาบศิลา รุ่นโบราณนั้นมีเพียงครึ่ง ปืนใหญ่ก็เป็นรุ่นเก่า ผลการโจมตีของทัพพม่าคือ ฝ่ายพม่าต้องส่งกองทัพโดยมีทหารรอดชีวิตเพียง 7,000 คน ฝ่ายอังกฤษบุกไปถึงตำบลยันทาโบ ห่างอังวะเมืองหลวงเพียง 80 กิโลเมตร พม่าจึงต้องยอมทำสนธิสัญญายันทาโบ

การตั้งเจ้าหน้าที่อังกฤษประจำราชสำนักอังวะเป็นไปอย่างล่าช้า ซึ่งควรแต่งตั้งให้เรียบร้อยก่อนที่กองทัพอังกฤษจะออกจากเมืองยันทาโบ แต่อังกฤษกลับส่งผู้แทนไปเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ต่างหากอีกฉบับหนึ่งที่ยันทาโบ และรายงานความเหมาะสมในการสร้างที่พักสำหรับเจ้าหน้าที่อังกฤษ ผู้แทนที่ได้รับเลือกคือ **จอห์น ครอว์เฟิร์ด** เพื่อนร่วมงานเก่าแก่ของแรฟเฟิล ผู้แทนอังกฤษประจำสิงคโปร์ระหว่าง ค.ศ. 1823-ค.ศ. 1826 และหลังจากนั้นก็ดำรงตำแหน่งข้าหลวงฝ่ายพลเรือนที่ย่างกุ้งเป็นเวลา 6 เดือน

จอห์น ครอว์เฟิร์ดมาถึงเมืองหลวงในวันที่ 30 กันยายน ค.ศ. 1826 พบว่าราชสำนักพม่าเริ่มคลายตกใจจากความปราชัยครั้งแรกแล้วกลับมาใช้เล่ห์เหลี่ยมและวิธีหลีกเลียงเพื่อขัดขวางการดำเนินงานของเขา

ครอว์เฟิร์ดเป็นนักปราชญ์ที่เด่นแต่เป็นนักเจรจาที่เหลว เช่นในกรณีที่มากรุงเทพฯ ในครั้งก่อน แม้สนธิสัญญาที่เขาเจรจาจะไร้ค่า แต่หนังสือที่เขาเขียนจากประสบการณ์เป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งจัดอยู่ในระดับเดียวกับหนังสือของไซม์และยูล เป็นรายงานที่ดีที่สุดเกี่ยวกับอาณาจักรพม่าอันเก่าแก่¹

กษัตริย์พม่าทรงจัดงานต้อนรับครอว์เฟิร์ดใน “วันขอพระราชทานอภัยโทษ” อันเป็นวันที่บรรดาเจ้าประเทศราชเสด็จมาชุมนุมกัน เพื่อถวายราชบรรณาการตามพระราชประเพณี พม่าถือว่าของขวัญที่ข้าหลวงใหญ่ส่งมาถวายเป็นการนั้นเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการยอมจำนนต่อกษัตริย์ และเป็นมารมาขอพระราชทานอภัยในความก้าวร้าวที่แล้วมา บรรดาเสนาบดีพม่าใช้เวลาหลายปีในการต่อรองร่างสัญญาพาณิชย์ ซึ่งบรรจุข้อความธรรมดาและไม่เป็นภัยต่อพม่าเลย โดยจะมอบสัมปทานทางการค้าให้อังกฤษ แต่อังกฤษต้องยกเลิกค่าปรับสงครามส่วนที่ยังไม่ได้ชำระ และคืนดินแดนที่ยึดไว้ให้แก่พม่า หลังจากลงนามในสัญญาเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน ค.ศ. 1826 แล้ว ปรากฏว่ามีข้อสัญญาเหลือเพียง 4 ข้อจากร่างเดิมที่มี 22 ข้อ

ระหว่างการเจรจา บรรดาเสนาบดียกปัญหาว่าการร่างสนธิสัญญายันดาโบเกี่ยวกับพรมแดนนั้น พม่ากระทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ยังมีปัญหาอื่นๆ ซึ่งควรจะตกลงกันให้เรียบร้อย แต่ครอว์เฟิร์ดซึ่งเคร่งครัดในระเบียบทางการทูต เกิดความเบื่อหน่ายในวิธีการของพม่า จึงโต้แย้งว่าคำสั่งที่เขาได้รับไม่อนุญาตให้เกี่ยวข้องกับปัญหาการเมืองซึ่งเกิดจากสนธิสัญญา แต่เมื่อกลับไปก็ลืมนึกว่ารัฐบาลอังกฤษที่อินเดียมิได้พิจารณาอำนาจของครอว์เฟิร์ดในวงแคบเช่นที่เขาคิด และตำหนิเขาที่ไม่พยายามให้ดีกว่านี้ ที่จะสร้างสัมพันธภาพทางการเมืองกับพม่าบนรากฐานอันมั่นคงก่อนที่จะเดินทางออกจากพม่า

คำแนะนำของครอว์เฟิร์ดที่ว่ายังไม่เหมาะสมที่จะแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ ทำให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียยุติเรื่องไว้ชั่วคราว เขาอธิบายว่าข้าราชการซึ่งอยู่ห่างจากกัลกัตตาทางน้ำไม่น้อยกว่า 1,200 ไมล์จะเป็นที่ระแวงของรัฐบาล เพราะจะไม่ค่อยทราบเรื่องราวของพวกเขา และตำแหน่งของพวกเขาดีกว่าผู้ที่ตกอยู่ในที่คุมขังอันมีเกียรติเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เขาคิดว่าความสัมพันธ์กับกรุงอังวะจะดำเนินไปได้ก็โดยอาศัยเจ้าหน้าที่ทางการเมืองซึ่งประจำอยู่ที่เมาะลำเลิงนครหลวงของมณฑลตะนาวศรีที่อังกฤษเพิ่งยึดได้

แต่ชะตากรรมของตะนาวศรีนั้นยังไม่แน่นอน เดิมที่อังกฤษตำริจะมอบให้แก่สยาม แต่ท่าทีของสยามในการติดต่อกับอังกฤษในขณะนั้นกำลังมีปัญหาหลายประการที่ไม่ลงรอยกันทำให้ความคิดนี้ตกไป ในขณะนั้นกรมการต่างๆ เห็นว่าภาษีอากรที่เก็บได้ไม่เพียงพอจะเป็นค่าใช้จ่ายในการบำรุงตะนาวศรี จึงสนับสนุนให้รัฐบาลพิจารณาหาทางมอบดินแดนคืนแก่พม่า ยังมีเรื่องอื่นที่จะจัดการได้อย่างเหมาะสม ถ้ามีการแต่งตั้งผู้แทนเป็นทางการไปประจำที่อมรปุระ เช่น เมื่อคณะทูตพม่าเดินทางไปยังกัลกัตตาเพื่อพิจารณาปัญหาที่ครอว์เฟิร์ดไม่ยอมเจรจาด้วย คือเรื่องค่าปรับสงคราม ซึ่งพม่ายังคงชำระอีกครั้งหนึ่ง ตลอดจนเรื่องพรมแดนของยะไข่และฉะเชิงเทรา ปรากฏว่าทูตคณะนี้ไม่มีอำนาจทำความตกลงเกี่ยวกับข้อโต้แย้งต่างๆ แต่จะต้องเสนอเรื่องราวทั้งหมดไปยังกรุงอังวะ

ปัญหาพรมแดนก่อให้เกิดความขัดแย้งกันมีขึ้นน้อย พม่าเรียกร้องสิทธิเหนือลุ่มแม่น้ำกะบอ ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำชินด์วินและเทือกเขามณีปุระอันเป็นดินแดนที่คัมภีร์ซึ่งหียัตครองไว้เมื่อขับไล่พม่าออกจากดินแดนของตนในระหว่างสงคราม คณะกรรมการพรมแดนประกอบด้วยชาวพม่าและอังกฤษ ไม่อาจตกลงกันได้ เพมเบอร์ตันผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษในเรื่องพรมแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียประกาศว่าแผนที่ซึ่งคณะกรรมการพม่าใช้นั้นเป็นแผนที่ปลอม เมื่อมีการนัดประชุมครั้งต่อไปเพื่อตรวจสอบแผนที่ พม่าก็ไม่มาตามนัด รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงตัดสินใจให้ดินแดนเป็นของราชาแห่งฉะเชิงเทรา 1 ปีต่อมาเมื่อคณะกรรมการมาพบกันอีกครั้ง พม่าก็พบว่าอังกฤษได้ปกครองชี้เขตบนฝั่งขวาของแม่น้ำชินด์วิน พม่าประท้วงอย่างรุนแรงจนรัฐบาลอังกฤษต้องเลื่อนการปฏิบัติงานขั้นต่อไป จนกว่าจะมีการตรวจสอบเรื่องราวในเอกสารของพม่าที่นครหลวงอย่างถี่ถ้วน

ปลาย ค.ศ. 1829 ปรากฏแน่ชัดว่าผู้แทนทางการเมืองที่เมาะลำเลิงไม่สามารถจัดการเรื่องนี้ได้ นอกจากเจ้าหน้าที่ (ตามสนธิสัญญายันดาโบ) เท่านั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้เลือกพันตรี **เฮนรี เบอร์นี** ซึ่งเคยได้รับการยกย่องมากที่สุดที่สามารถอ่อนสั้นผ่อนยาวในการติดต่อกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและราชสำนักกรุงเทพฯ เฮนรี เบอร์นีมาถึงเมืองอมรปุระในเดือนเมษายน ค.ศ. 1830 ได้รับมอบให้มา

¹ ดู Journal of an Embassy from the Governor General of India to the Court of Ava in the year 1827, London, 1829.

จัดการปัญหาสำคัญๆ เช่น ค่าปรับสงคราม ปัญหาพรมแดน ข้อเสนอเกี่ยวกับการมอบดินแดนคืนให้แก่ม้าและการพาณิชย์ เนื่องจากความพยายามสมานไมตรีระหว่างกรุงอังวะและกัลกัตตาให้มั่นคงที่แล้วมาล้มเหลว เฮนรี เบอร์นี่จึงต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่หวังความสำเร็จได้น้อยเต็มที่¹

ภาพพระราชวังกรุงอังวะ ในสมัยพระเจ้าพะจิดอ (จกกายแมง) แห่งราชวงศ์คองบอง เมืองอังวะตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิระวดีในพม่าตอนบน ได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีตั้งแต่ปี ค.ศ. 1364 ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 พม้าย้ายเมืองหลวงไปยังเมืองตองอู และพะโคหรือหงสาวดี แต่ในปี ค.ศ. 1635 ก็ย้ายกลับมาอังวะอีกครั้ง

เกี่ยวกับประเพณีในราชสำนัก เฮนรี เบอร์นี่ ยืนยันอย่างมีเหตุผลและแสดงเจตจำนงชัดเจนว่า จะไม่ยอมให้พม่าต้อนรับเขาในวัน “ขอพระราชทานอภัยโทษ” ฝ่ายพม่าตกลงตามความต้องการของเขา ในไม่ช้าเฮนรี เบอร์นี่สามารถสร้างมิตรภาพอันอบอุ่นกับบรรดาเสนาบดีแห่งสภาลุตตออันเป็นสภาสูงสุดได้ จนเหล่าเสนาบดีมักพากันมาร่วมรับประทานอาหารเข้ากับเขา ณ ที่พักพระเจ้าจกกายแมงมีพระปฏิสันถารเป็นการส่วนตัวกับเขาหลายครั้ง ความสัมพันธ์ดำเนินไปอย่างราบรื่น จนในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1831 เบอร์นี่ได้รับพระราชทานยศหุนดอก² จากกษัตริย์

ที่กรุงอังวะและกัลกัตตามีการเจรจาปัญหาสำคัญที่กำลังเป็นที่โต้แย้งกัน พม่าพยายามต่อรองลดค่าปรับสงครามแต่ไม่สำเร็จ และได้ชำระเงินงวดสุดท้ายในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1832 คณะผู้แทนพม่าเดินทางไปพบข้าหลวงใหญ่ที่อินเดียเพื่ออุทธรณ์คำตัดสินเกี่ยวกับดินแดนทางแถบลุ่มแม่น้ำกะบอ เบอร์นี่ถูกเรียกตัวกลับไปกัลกัตตาเพื่อร่วมในการเจรจา หลังจากศึกษาเอกสารของราชสำนักอังวะแล้วเขาสรุปว่าพม่าเป็นฝ่ายถูก แม้ว่า

เพมเบอร์ตันจะคัดค้าน ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1833 รัฐบาลอังกฤษในอินเดียยอมรับเหตุผลของเบอร์นี่และมอบดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำกะบอคืนแก่ม้า แม้ว่าชาวมณีปุระจะยึดครองไว้ตั้งแต่สิ้นสงครามก็ตาม

กรณีตะนาวศรี เบอร์นี่ไม่สามารถโน้มน้าวให้เสนาบดีทั้งหลายเสนอเงื่อนไขอันสมเหตุสมผลเพื่อขอคืนแดนคืนได้ พม่าทราบดีว่าในด้านเศรษฐกิจแล้วดินแดนนี้ทำให้บริษัทอีสต์อินเดียต้องขาดทุนมาก แต่พม่าก็คาดการณ์อย่างผิดๆ ว่าถ้าเพียงแต่รอเวลาให้นานพอควรแล้ว บริษัทอังกฤษก็จะคืนตะนาวศรีให้เป็นของชวัญโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ แม้อังกฤษจะเตือนว่าสยามอาจจะเต็มใจยื่นข้อเสนอเพื่อรับดินแดนนี้ไว้ ก็ไม่สามารถทำให้พม่าเปลี่ยนใจได้ เบอร์นี่เองก็ล้มเหลวในการชักชวนให้พม่าแต่งตั้งอัครราชทูตไปประจำที่กัลกัตตา ในทัศนะของพม่า การใดที่ขัดต่อขนบธรรมเนียมพม่าจะถือว่าปฏิบัติไม่ได้ และไม่สนใจที่ผู้ใดจะมาบอกว่านานาประเทศเขามีวิธีปฏิบัติทางการทูตกันเช่นไร

สิ่งที่ทำให้เหตุการณ์ยิ่งเลวร้ายลงไปอีกก็คือก่อนปลาย ค.ศ. 1831 พระเจ้าจกกายแมงทรงเริ่มแสดงอาการเสวยพระสติ กลายเป็นบุคคลไร้ความสามารถ พระราชอำนาจทั้งหมดค่อยๆ ตกไปอยู่กับพระมเหสีฝ่ายขวาและอนุชาของพระนางคือ มินทาจี้ ซึ่งมีอำนาจเหนือสภาผู้สำเร็จราชการ ทั้งสองเป็น

ผู้มีชาติกำเนิดต่ำ ระหว่างนั้นความตึงเครียดของงานทำให้สุขภาพของเบอร์นีเสื่อมโทรมลง ในจดหมายซึ่งเขาเขียนใน ค.ศ. 1834 ได้ชี้แจงอย่างแจ่มชัดว่าเขาต้องเผชิญกับสถานการณ์อันสุดทรมาน “เมื่อเกิดมีเหตุการณ์หรือการเจรจาที่สำคัญแล้ว เพียงแค่คิดก็มองไม่เห็นหนทางที่จะติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งทราบเกี่ยวกับธรรมเนียมประเพณีของพม่าน้อยกว่าราชสำนักอินเดีย ยิ่งเมื่อนึกไปถึงว่าจะต้องติดต่อกับกษัตริย์ซึ่งใกล้จะเสวยพระสวามี และคณะเสนาบดีที่โง่เขลาและห้วนเกรงพระเจ้าแผ่นดินอย่างยิ่ง ก็ทำให้เกิดความตึงเครียดทางประสาท ทำให้สุขภาพของข้าราชการที่รับผิดชอบต่อหน้าที่ดังกล่าวทรุดโทรมลง” เบอร์นีจึงได้รับอนุมัติให้ลาพักงาน

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1835 เมื่อเฮนรี เบอร์นีกลับมาพม่า บรรดาเสนาบดีต่างพากันต้อนรับเขาเป็นอย่างดี แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรหนักไม่อาจต้อนรับผู้แทนของประเทศมหาอำนาจ ทำให้เสียมพระเกียรติอย่างแรง เหตุการณ์ทวีความรุนแรงถึงขั้นวิกฤตในต้น ค.ศ. 1837 เมื่อเจ้าชายแสรกเมง (सारวดี) พระอนุชาทรงทราบว่ามีมหาจักรีจะยึดราชบัลลังก์ จึงเสด็จหนีไปยังเมืองชเวโบและตั้งตนเป็นกบฏขึ้น พระองค์ทรงเป็นสหายของเฮนรี เบอร์นีและหวังว่าเบอร์นีจะสนับสนุนพระองค์ ทำให้เบอร์นีต้องชี้แจงว่าตามกฎข้อบังคับของรัฐบาลอังกฤษแล้วเขาไม่สามารถจะเข้าแทรกแซงในเรื่องนี้ได้

ขณะนั้นเบอร์นีต้องการออกจากรนครหลวง ปล่อยให้คู่อริต่อสู้กันจนกว่าจะเสร็จสิ้นไปข้างหนึ่ง แต่เสนาบดีซึ่งตื่นตกใจไม่ยอมให้เบอร์นีไป เขาจึงต้องรับหน้าที่ไกลเกลี่ยและเจรจาให้ทางนครหลวงยอมจำนน โดยสัญญาว่าจะไม่มีการฆ่าฟันกัน แต่เมื่อแสรกเมงยึดเมืองอมรปุระได้แล้วก็ทรงละเมิดสัญญา ทำให้เบอร์นีต้องเข้าแทรกแซงเพื่อยับยั้งคำสั่งประหาร แต่ก่อนที่การประหารของเขาสงบลงแล้ว เสนาบดีก็ถูกประหารชีวิตไป 5 คน ภรรยาและธิดาของมินทาจี้ถูกทรมานอย่างทารุณ พระเจ้าแสรกเมงวิจารณ์เบอร์นีอย่างเหยียดหยามว่า “คนสวมหมวกพวกนี้หนไม่ได้ที่จะได้ยืนหรือเห็นสตรีถูกทำร้ายทุบตี” และจะไม่ทรงอภัยให้เบอร์นีที่เข้าไปขัดขวางพระราชอำนาจในการละเมิดสัญญา

ในระหว่างสงคราม ค.ศ. 1824 - ค.ศ. 1826 พระเจ้าแสรกเมงทรงเห็นด้วยกับการยุติสงครามโดยเร็ว ทรงเห็นว่าสนธิสัญญาอันดาโบระบุญเงื่อนไขนี้รุนแรงก็เพราะพระเชษฐาทรงปฏิเสธไม่ยอมเชื่อฟังคำแนะนำของพระองค์ ดังนั้นเมื่อพระเจ้าแสรกเมงขึ้นครองบัลลังก์จึงประกาศไม่รับรองสัญญา เบอร์นีตกใจมากเมื่อทราบว่ามีการก่อการกบฏหนึ่งในราชสำนักสนับสนุนให้พระองค์ใช้กำลังอาวุธยึดดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา เขาตกอยู่ในฐานะลำบาก พระเจ้าแผ่นดินก็แสดงความหมางเมินต่อเขา ดังนั้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1837 เบอร์นีย้ายที่พักของเจ้าหน้าที่ไปยังย่างกุ้ง ด้วยเกรงว่าถ้าขึ้นอยู่ที่อมรปุระต่อไปอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นซึ่งจะกระทบถึงสันติภาพ เขาแนะนำไปยังกัลกัตตาว่าไม่ควรตั้งบ้านพักของเจ้าหน้าที่อังกฤษที่นครหลวง จนกว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงยอมรับรองสนธิสัญญาอันดาโบ เบอร์นีรายงานว่พระเจ้าแสรกเมงทรงซื้ออาวุธและรวบรวมกำลังทหารมากเกินกว่าจำเป็นในยามสงบ เขาเสนอว่าอังกฤษควรใช้กำลังทหารช่วยพม่าบ้าง

¹ เพื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับคณะทูตเบอร์นีโดยยึดถือเอกสารของกระทรวงอินเดีย ดู W. S. Desai, *History of the British Residency in Burma, 1826-1840*, University of Rangoon, 1939.

² หมายถึงเสนาบดีชั้นที่ 2 ลำดับต่อจากศกุนจันขึ้นไป ดู *Handbook of Oriental History*, (C. H. Philips, editor), Royal Historical Society, London, 1951, หน้า 120-1, s.v. Ministers of State (B).

ลอร์ดโอกแลนด์ข้าหลวงใหญ่คนต่อมาไม่ยอมรับข้อเสนอของเบอร์นี และไม่พอใจที่เบอร์นีออกจากอมรปุระ เบอร์นีจึงถูกเรียกตัวกลับและแต่งตั้งพันเอกริชาร์ด เบนสันไปดำรงตำแหน่งแทน เบนสันได้รับคำสั่งให้สร้างบ้านพักใหม่ที่นครหลวงนั้น เมื่อมาถึงอมรปุระ พม่าไม่ยอมรับตำแหน่งเป็นทางการของเขา และให้ตั้งบ้านพักบนฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นทราย เป็นที่น้ำท่วมสูงหลายฟุตในฤดูมรสุม เบนสันจึงร้องเรียนไปยังกัลกัตตาว่าเขาได้รับการปฏิบัติที่คนอังกฤษหรือแม้แต่คนในบังคับอังกฤษไม่ควรจะได้รับ

เดือนมีนาคม ค.ศ. 1839 ริชาร์ด เบนสันกลับไปอย่างกึ่งโดยอ้างว่าสุขภาพไม่ดี ปล่อยให้ผู้ช่วยคือร้อยเอกวิลเลียม แมคเลียดปฏิบัติหน้าที่แทนที่เมืองอมรปุระ เมื่อเกิดมรสุมขึ้น พวกเขาหนีไปยอมหาที่พักรักษาตัวที่เหมาะสมกว่าให้ เขาจึงเดินทางไปอย่างกึ่งในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกันนั้น การที่ผู้แทนอังกฤษแต่ละคนมีสุขภาพเสื่อมโทรมเป็นประจำ เป็นเรื่องขบขันสำหรับพระเจ้าแสรกแมง ในต้นปีต่อมารัฐบาลอังกฤษในอินเดียก็ถอนผู้แทนของตนออกจากพม่า และตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักอังวะ

สถานการณ์ขณะนั้นจะหลีกเลี่ยงสงครามได้หรือไม่ เบนสันมีความเห็นทำนองเดียวกับเบอร์นี เขาเตือนกัลกัตตาว่าไม่มีหนทางใดนอกจากยกกองทัพเข้าบุกเพื่อทำให้รัฐบาลพม่าได้สติยังคิดขึ้น แต่สงครามติดพันในอัฟกานิสถานทำให้อังกฤษไม่อาจใช้นโยบายเด็ดขาดต่อราชสำนักอังวะ อีกประการหนึ่งความหายนะในสงครามนั้นก็เปิดโอกาสให้พระเจ้าแสรกแมงใช้เป็นข้ออ้างในการสนับสนุนนโยบายที่รุนแรงระหว่างนั้นได้เกิดกบฏขึ้น 2 แห่ง แห่งหนึ่งทางภาคใต้ของพม่าใน ค.ศ. 1838 และอีกแห่งหนึ่งในรัฐฉานใน ค.ศ. 1840 เหตุการณ์ทั้งสองเปิดโอกาสให้กษัตริย์ใช้เป็นข้ออ้างในการกำจัดบุคคลที่ทรงมุ่งจะกำจัดตั้งแต่ ค.ศ. 1837 ซึ่งตอนนั้นถูกเบอร์นีเข้าขวางช่วยชีวิตไว้ ครั้งนี้อดีตพระราชินีถูกลงโทษโดยให้ช้างเหยียบจนสิ้นพระชนม์ ส่วนอนุชามินหาจีถูกประหารด้วยวิธีอันทารุณโหดร้าย การปล้นสะดมในกลุ่มแม่น้ำสาละวินก็ทวีขึ้น เกิดข่าวลือว่าพม่าจะบุกตะนาวศรี และใน ค.ศ. 1841 การที่พระเจ้าแสรกแมงเสด็จประพาสอย่างกึ่งซึ่งเป็นไปในทำนองแสดงกำลังทางทหารของพระองค์ ก่อให้เกิดความหวุ่นกลัวมากจนอังกฤษต้องเพิ่มกำลังทหารที่แคว้นยะไข่และตะนาวศรี

แต่ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นจากการแสดงกำลังทางทหารครั้งนี้ พระเจ้าแสรกแมงกำลังเล่นกับไฟ แต่ก็ทรงฉลาดพอที่จะไม่ทำเรื่องใหญ่โตเกินขอบเขต บลันเดลล์ข้าหลวงประจำตะนาวศรีได้เตือนรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียว่า การปล้นสะดมในบริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวินได้รับการยุยงสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากพม่า เพื่อสร้างความหวาดหวั่นให้แพร่ไปยังพรมแดนอังกฤษ แม้ว่าจะใช้กำลังปราบปรามอย่างไรก็ไม่เป็นผล จำเป็นจะต้องทุ่มกำลังปราบปรามให้มากกว่านี้ แต่รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียซึ่งเพิ่งเสร็จสงครามกับอัฟกานิสถาน ยังกังวลอยู่กับปัญหามณฑลซินด์และพวกซิกข์ จึงไม่เต็มใจที่จะเสี่ยงกับการผจญศึกกับพม่าหนัก

ถ้าพระเจ้าแสรกแมงยังทรงว่าราชการต่าง ๆ ต่อไป ความไม่สงบสุขจะดำเนินต่อไปอีกนานเท่าใดก็เป็นเรื่องที่น่าคิด ทรงเสียดพระสติเช่นเดียวกับพระเชษฐา เมื่อพระองค์ก็ริ้วจะแสดงความบ้าคลั่งออกมาอย่างไม่อาจคุมพระสติได้ ระหว่างนั้นทรงกระทำการอย่างทารุณโหดเหี้ยม จนกระทั่งใน ค.ศ. 1845 บรรดาโอรสจำต้องควบคุมพระองค์ไว้ เกิดการต่อสู้ชิงอำนาจกันขึ้น เจ้าฟูกามมินเป็นฝ่ายมีชัย และสั่งสังหารชีวิตพระอนุชาองค์อื่นๆ พร้อมทั้งชายา โอรสและธิดาของพระอนุชาด้วย เพราะถือว่าเป็นศัตรู

ใน ค.ศ. 1846 พระเจ้าแสแรกแห่งสวีเดน พระเจ้าฟูกามินครองบัลลังก์แทน ความเป็นทราซซ์และความโหดร้ายทารุณของพระองค์ร้ายยิ่งกว่าพระเจ้าฮือและพระนางสุภยลัต ความทารุณนั้นก่อความตระหนกตกใจแก่ชาวอังกฤษรุ่นหลังต่อมา เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ 2 คนคือหม่องเบงลัตและหม่องเพน ได้จัดการบริบทพิธีสินพลเมืองที่มั่งคั่งเป็นลำดับ โดยถูเรื่องขึ้นเพื่อกล่าวหาบุคคลเหล่านี้และสังหารชีวิตเสีย ในระหว่างที่ทั้ง 2 ครองอำนาจอยู่ 2 ปีนั้น กล่าวกันว่าได้กำจัดบุคคลที่ถือว่าเป็นศัตรูไปมากกว่า 6,000 คน ในที่สุดความโกรธแค้นของประชาชนก็พุ่งถึงขีดสุด กษัตริย์ต้องยอมมอบตัวคนโปรดทั้งหมดให้ประชาชนทรมาณจนสิ้นชีวิต ทั้งนี้เพื่อป้องกันพระชนม์ชีพของพระองค์เอง พระองค์ไม่ค่อยจะทรงสนพระทัยในการบริหารบ้านเมือง ปล่อยให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นปฏิบัติการตามความพอใจ ตราบเท่าที่ส่งภาษีอากรไปยังนครหลวงอย่างสม่ำเสมอ ข้าราชการประจำท้องถิ่นเช่น กองจี ของพระเจ้าแสแรกซึ่งต่อมากลายเป็นหัวหน้าโจรที่มีชื่อในการต่อต้านการปกครองของอังกฤษนั้น ทำตนเป็นอิสระเหมือนพวกอัศวินยุคกลางในยุโรป

การปกครองอันเสื่อมโทรมเช่นนี้ ในที่สุดจะเป็นปัจจัยให้เกิดสงครามซึ่งคุกรุ่นมานานกับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ หลังจากถอนที่พักของเจ้าหน้าที่ใน ค.ศ. 1840 แล้ว กัลกัตตาได้รับการร้องเรียนเรื่องที่ชาวอังกฤษได้รับการปฏิบัติไม่ดีจากพม่าบ่อยครั้งจนนำรำคาญ บางเรื่องก็ไม่ใช่ความจริง บางเรื่องก็เกินจริง แต่หม่องออกซึ่งพระเจ้าฟูกามินแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงประจำเมืองหงสาวดีในต้นรัชกาลก็มีชื่อเสียงไม่ดีเกี่ยวกับการริดไถประชาชน ในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม ค.ศ. 1851 เกิดคดีที่ร้ายแรงขึ้น 2 คดี หม่องออกกล่าวหาที่ปตันเรืออังกฤษ 2 คนคือ เซฟพาร์ดแห่งเรือโมนาร์คและลิวิสแห่งเรือแซมเบียน ตลอดจนลูกเรืออย่างผิดๆ ในข้อหาฆาตกรรมและยกยอก เขาเรียกเงินจากผู้ต้องหาประมาณ 1,000 รูปี การกระทำของเขาไม่เพียงเพิ่มความมั่งคั่งให้ตนเองอย่างโจดเซลเท่านั้น แต่ยังมุ่งให้ชาวอังกฤษเสื่อมเสียเกียรติในสายตาของประชาชน

เวลานั้นยังไม่เหมาะสมนักที่พม่าจะแสดงความเป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษ เมื่อผู้ได้รับความเสียหายเรียกร้องค่าชดใช้ต่อรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย เป็นระยะที่ลอร์ดเดลฮูซีดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ และเพิ่งจะปราบพวกซิกข์ได้สำเร็จ ถ้าเปรียบเทียบเรื่องนี้กับการกระทำอันทำหายนะของพม่าในสมัยแรกๆ แล้ว จะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ลอร์ดเดลฮูซีแน่ใจว่าราชสำนักอังกฤษจะปฏิเสธข้อเรียกร้องให้ชำระค่าเสียหายอย่างแน่นอน และรู้สึกว่าการปล่อยให้เหตุการณ์ทำนองนี้ดำเนินต่อไป ก็อาจจะกระทบถึงเกียรติศักดิ์ของอังกฤษในภาคตะวันออก ลอร์ดเดลฮูซีบันทึกว่า “รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียซึ่งยึดมั่นในสวัสดิภาพของตนเสมอ ไม่อาจยอมเป็นฝ่ายที่จำต้องแสดงตนว่าด้อยอำนาจกว่าชาวพื้นเมือง โดยเฉพาะต่อราชสำนักอังกฤษแม้แต่วันเดียว” ดังนั้นลอร์ดเดลฮูซีจึงตัดสินใจยื่นข้อเรียกร้องด้วยวิธีที่พม่าไม่อาจปฏิเสธได้ เขาส่งพลเรือจัตวาแลมเบิร์ต ผู้ช่วยผู้บังคับการประจำกองเรือบริษัทอีสต์อินเดียไปยังย่างกุ้งโดยเรือรบหลวงฟอกซ์ พร้อมด้วยเรือรบของบริษัทอีก 2 ลำคือเรือพรอสเตอร์ไพน์และเรือเทเนสเซริม มีหน้าที่ถวายข้อเรียกร้องต่อกษัตริย์พม่า ไม่เพียงแต่ค่าชดใช้เท่านั้นแต่ให้ถอดหม่องออกออกจากตำแหน่งด้วย

พม่าลัญญาจะแก้ไขและเรียกหม่องออกกลับทันที อย่างไรก็ตาม การที่เรือรบอังกฤษไปปรากฏตัวที่ท่าเรือย่างกุ้ง สร้างความตกใจให้แก่พม่า พม่าจึงส่งกองทัพใหญ่ไปยังพะสิมและเมาะตะมะ ส่วนผู้ดำรงตำแหน่งต่อจากหม่องออกก็นำกำลังทหารจำนวนมากไปด้วย แต่เคราะห์ร้ายที่เขาสังกัดอยู่ในฝ่ายที่

เป็นปฏิปักษ์ต่ออังกฤษอย่างรุนแรงในนครหลวง และเขามาด้วยความตั้งใจเด็ดเดี่ยวที่จะใช้นโยบายไม่ประนีประนอมกับอังกฤษไม่ว่าจะเกิดผลประการใดก็ตาม เมื่อพลเรือจัตวาแลมเบิร์ตส่งผู้แทนไปเจรจาเรื่องค่าชดเชยอย่างเป็นทางการ เขาก็ปฏิเสธไม่ยอมให้เข้าพบและแสดงกิริยาดูหมิ่นอย่างแรง ข้าหลวงพม่าจึงยื่นคำประท้วงเป็นลายลักษณ์อักษรต่อพลเรือจัตวาแลมเบิร์ต ฟ็องร้องว่านายทหารอังกฤษกลุ่มหนึ่งเมาเหล้าและรบกวนอย่างหยาบคายจนเขาไม่ได้นอนพัก

ในทันทีนั้น “ผู้บังคับการซีโมโห” ตามที่ลอร์ดเดลลิวซีได้บรรยายลักษณะผู้การแลมเบิร์ตไว้ ก็ประกาศปิดล้อมท่าเรือและดำเนินการแก้แค้น โดยเข้าโจมตีการเดินเรือของพม่า เมื่อพม่ายิงปืนใหญ่โต้ตอบจากชายฝั่งมา 2-3 นัด พลเรือจัตวาแลมเบิร์ตก็เอาปืนจากเรือฟอกซ์ทิ้งแถบระดมยิงจนพม่าต้องสงบลง เมื่อทำลายเรือรบพม่าทุกลำที่อยู่ในระยะที่จะติดตามได้แล้ว ผู้บังคับการแลมเบิร์ตก็กลับไปกัลกัตตา ลอร์ดเดลลิวซีได้บรรยายเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า “เท่ากับเผาทำลายกำลังของพม่าหมดแล้ว” และเขียนจดหมายถึงเพื่อนคนหนึ่งว่า “เราไม่สามารถจะให้ผู้อื่นมาขับไล่เราได้ทุกๆ แห่งในทวีปเอเชีย”

งานขั้นต่อไปของแลมเบิร์ตก็คือส่งกำลังทหารที่มีสมรรถภาพไปยังกึ่ง พร้อมทั้งนำค่าชดเชยไปยื่นเรียกรื้อค่าชดเชย คราวนี้อังกฤษเพิ่มค่าชดเชยเป็น 100,000 รูปี¹ เป็นจำนวนเงินที่อังกฤษประเมินไว้เป็นค่าเตรียมสงคราม จดหมายของเขาแสดงให้เห็นว่า ทั้งๆ ที่ไม่มีหวังว่าจะสำเร็จแต่เขาก็ยังคงหวังว่าราชสำนักอังกฤษจะยอมเจรจาด้วย แต่แล้วในวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1852 ซึ่งเป็นวันสิ้นสุดการนัดเจรจาพระเจ้าแผ่นดินพม่าก็ไม่ส่งข่าวใดๆ มาเลย 2-3 วันต่อมาอังกฤษก็ยึดอย่างกึ่งและเมาะตะมะ ริชาร์ดคอบเดนได้ตำหนิรัฐบาลอังกฤษที่อ่อนเด้อย่างรุนแรงในหนังสือที่มีชื่อเล่มหนึ่ง² ที่ส่งพลเรือจัตวาแห่งราชนาวิกไปเจรจาเป็นประการแรก และตำหนิในข้อที่เพิ่มจำนวนเงินค่าเสียหายขึ้นอีกเป็นร้อยเท่าของจำนวนเดิม ลอร์ดเดลลิวซียอมรับผิดในเรื่องเกี่ยวกับการส่งนายพลเรือจัตวาไปเป็นผู้แทน แต่ก็ยืนยันว่าแลมเบิร์ตมิได้เป็นผู้ก่อให้เกิดสงคราม เดลลิวซีมีความเห็นว่าสงครามเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้มานานแล้ว อันที่จริงเขาก็ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของแลมเบิร์ตและได้ตำหนิเขาด้วย

สงครามครั้งนี้เป็นสงครามที่ตรงข้ามกับสงครามที่แล้วมา³ เป็นอย่างมาก เดลลิวซีได้จัดเตรียมกองทัพอย่างกระตือรือร้น รวมทั้งการขนส่งและการประสานงานระหว่างกองทัพบกและกองทัพเรือ กองทหารของหลวงและของบริษัท มาตรการในการดูแลสุขภาพของทหารได้ผลดีมาก จนปรากฏว่าจำนวนทหารซึ่งเสียชีวิตเนื่องจากโรคภัยไข้เจ็บต่ำกว่าจำนวนเฉลี่ยของทหารที่ถึงแก่กรรมในยามสงบในอินเดีย มีการเตรียมวัสดุที่จำเป็นในการก่อสร้างโรงทหารอย่างรวดเร็ว มีการสะสมอาหารสดจำนวนมากที่ตำบลแอมเฮอสต์ มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้นหลายแห่ง และมีบริการเรือกลไฟที่จักรเร็วเดินเป็นประจำ ทำให้มีการติดต่ออย่างใกล้ชิดระหว่างชาวอังกฤษที่แอมเฮอสต์และทหารที่ส่งไปรบ ปัญหาสำคัญที่สุดอยู่ที่ผู้บัญชาการคือพลเอกอดวินวัย 70 ปีซึ่งเป็นผู้ประสานงาน ไม่เห็นด้วยกับแผนการรบทั้งหมด และเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าอิจฉากองทัพเรือเป็นอย่างมาก

ตามแผนการรบเดิมอังกฤษจะยึดอย่างกึ่งเมาะตะมะและพะลิมาก่อนถึงฤดูมรสุม แล้วจะบังคับให้พระเจ้าพุกามมินเปิดการเจรจา อังกฤษไม่มีความตั้งใจจะผนวกดินแดนเพิ่มขึ้น แต่ผนึกตอกอย่างยึดเยื้อเช่นเคย ทางราชสำนักอังกฤษจะไม่มีความเคลือบไหว เดลลิวซีเข้าใจว่าพม่ากำลังรอเวลา ในเดือนกรกฎาคม

ค.ศ. 1852 เขาไปย่างกุ้งด้วยตนเองเพื่อปรึกษากับพลเอกกอดวินและพลเรือจัตวาแลมเบิร์ต กอดวินต้องการที่จะกำหนดเงื่อนไขในเมืองอมรปุระเลย และความคิดนี้ได้รับความสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์ในลอนดอนอย่างมาก อย่างไรก็ตามแดลฮูซีประสงค์จะเลือกเป้าหมายที่แคบกว่านั้น การยึดเมืองท่าทั้งสามไว้จะไม่เกิดประโยชน์อย่างใดถ้าอังกฤษไม่ยึดดินแดนภายในไว้ด้วย เขาจึงเสนอให้ผนวกอาณาจักรหงสาวดีอันเก่าแก่ ซึ่งจะทำให้ฐานะของอังกฤษในพม่ามั่นคงขึ้นโดยเชื่อมโยงเข้ากับตะนาวศรีไว้ และทำให้ราชสำนักอองวะหมดความสำคัญลง บันทึกที่แดลฮูซีเสนอไปยังรัฐบาลอังกฤษมีเหตุผลล่อลึงค์ จึงได้รับความเห็นชอบอย่างเต็มที่

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1852 เมื่อคำตอบจากรัฐบาลอังกฤษมาถึง เป็นเวลาที่กอดวินยึดหงสาวดีได้แล้ว หลังจากที่ได้กำลังส่วนใหญ่ของพม่าภายใต้บังคับบัญชาของบุตรชายของพันธุละ ซึ่งเป็นคนที่อัธยาศัยดีแต่ไร้ความสามารถ แม่ทัพพม่าผู้นี้ยอมจำนนดีกว่าจะต้องเผชิญกับการลงโทษซึ่งรัฐบาลพม่ากำหนดต่อแม่ทัพที่แพ้สงคราม ในระหว่าง 2-3 สัปดาห์ต่อมาอังกฤษก็ค่อยๆ ยึดเมืองหงสาวดีที่เหลือ โดยมีการต้านทานจากพม่าเพียงเล็กน้อย รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนเห็นชอบกับการผนวกดินแดนโดยกำหนดเงื่อนไขว่าจะต้องให้ราชสำนักอองวะลงนามในสนธิสัญญารับรองสถานะดังกล่าว ส่วนแดลฮูซีเชื่อว่ากษัตริย์พม่าจะไม่มีวันยอมลงพระนามในสนธิสัญญาที่ต้องสูญเสียดินแดน จนกว่านครหลวงจะถูกคุกคามโดยตรง เขาเห็นว่าการเดินทางไปยังอมรปุระจะไม่ให้ประโยชน์อะไรเลย และพิจารณาว่าสิ่งเดียวที่อังกฤษต้องทำคือประกาศยึดครองหงสาวดี แล้วค่อยเสนอให้ราชสำนักอองวะยอมรับสถานะในภายหลัง วันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1852 พันตรีอาเธอร์ เพอร์เวส แพร์ เป็นผู้อ่านคำประกาศผนวกดินแดนในพิธีที่ย่างกุ้ง และเป็นผู้ที่แดลฮูซีเลือกให้เป็นข้าหลวงคนแรกประจำหงสาวดี

กระนั้นก็ยังคงไม่มีปฏิกริยาใดๆ จากกษัตริย์พม่า แดลฮูซีจึงจำต้องเริ่มวางแผนการยกทัพไปยังนครหลวง ที่จริงแล้วได้เกิดการปฏิวัติขึ้นทางเหนือของพม่าโดยที่แดลฮูซีไม่ทราบ เจ้าชายมินดงพระอนุชาต่างพระมารดาของพระเจ้าพุกามมิน ทรงเป็นหัวหน้ากลุ่มในราชสำนักซึ่งคัดค้านมิให้ทำสงครามมาแต่แรกเริ่ม ชาวที่ว่าชาวอังกฤษเดินทัพไปถึงเมืองหงสาวดีทำให้พระองค์ทรงเป็นที่นิยมของประชาชนและเป็นที่หวังว่าจะทรงสามารถแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น ดังนั้นพระเจ้าพุกามมินจึงเล็งที่จะกำจัดเจ้าชายมินดง แต่วันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 1852 เจ้าชายมินดงและเจ้าชายกะนองพระอนุชา เสด็จหนีไปยังเมืองชเวโบเช่นเดียวกับที่พระเจ้าแสกรแมงได้เคยปฏิบัติใน ค.ศ. 1837 และประกาศพระองค์เป็นกบฏขึ้น หลังจากการสู้รบกันวันวายสัก 2-3 สัปดาห์ แม่กุยมินจี อัครมหาเสนาบดีก็ประกาศตนเข้าข้างเจ้าชายมินดงในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1853 แล้วเข้ายึดเมืองอมรปุระไว้และปลดพระเจ้าพุกามมินออกจากตำแหน่งกษัตริย์ เจ้าชายมินดงก็เสด็จออกจากเมืองชเวโบและประกอบพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พม่าที่นครหลวงท่ามกลางความยินดีของประชาชนทั่วหน้ากัน

¹ ในขณะนั้นมีค่าเท่ากับ 100,000 ปอนด์.

² "How wars are got up in India", *Political Writings of Cobden*, London, 1867, เล่ม 2, หน้า 22-106.

³ รายงานเกี่ยวกับสงครามที่ย่อและดีที่สุดปรากฏอยู่ในหนังสือของ Sir William Lee-Warner, *Life of the Marquess of Dalhousie*, London, 1904, บทที่ 12. ส่วนเรื่องเกี่ยวกับการเจรจาตกลงหลังสงครามดูหนังสือของ D. G. E. Hall (ed.), *The Dalhousie-Phayre Correspondence, 1852-1856*, London, 1932.

พระเจ้ามินดงกษัตริย์องค์ใหม่ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนโดยบริสุทธิ์และไม่ชอบการนองเลือด ทรงยอมให้พระเจ้าพุกามมีประทับอยู่ในที่กักขังอันสมพระเกียรติ ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่จน ค.ศ. 1881 สร้างความศรัทธาต่อการณ์ขึ้นเสวยราชย์ของพระองค์ด้วยการปล่อยนักโทษชาวยุโรปทุกคนซึ่งถูกจำคุกอยู่ในนครหลวง และทรงส่งนักโทษ 2 คนซึ่งเป็นบาทหลวงชาวอิตาลีเลียน คือ บาทหลวงโดมิงโก ทาโรลลิ และบาทหลวงอับโบนาไปทางแม่น้ำอิระวดีโดยเร็ว เพื่อไปพบกับแม่ทัพอังกฤษพร้อมด้วยคำประกาศว่าพม่าจะส่งคณะผู้แทนสันติภาพมาโดยเร็วที่สุด แต่คณะผู้แทนพม่ามิได้พบแม่ทัพอังกฤษที่เมืองหงสาวดีตามที่คาดหมายไว้ เพราะแม่ทัพอังกฤษไปอยู่ที่มยเตเหือแม่น้ำขึ้นไปประมาณ 50 ไมล์ เมื่อไม่ได้ข่าวจากเมืองอมรปุระแม่แต่น้อย อังกฤษจึงตัดสินใจผนวกดินแดนพม่าอีกแห่งซึ่งรวมบริเวณป่าไม้สักอันมีค่าไว้ด้วย อังกฤษส่งผู้แทนของตนกลับไปเฝ้าพระเจ้ามินดงพร้อมด้วยสำเนาประกาศผนวกดินแดน และคำเชิญให้พม่ายอมรับสิ่งที่ไม่อาจเลี่ยงได้

พระเจ้ามินดง (ค.ศ. 1853-ค.ศ. 1881)

พระเจ้ามินดงไม่เชื่อว่างอังกฤษตั้งใจจะยึดหงสาวดีไว้อย่างจริงจัง ในปลายเดือนมีนาคม ค.ศ. 1853 คณะทูตสันติภาพของพม่าซึ่งมีแมกยูมินจี เป็นหัวหน้าได้พบกับข้าหลวงอังกฤษคือแฟร์ กอดวิน และแลมเบิร์ต และขอให้อังกฤษคืนดินแดนที่ยึดไว้ คณะทูตขอร้องว่ากษัตริย์องค์ใหม่แตกต่างจากกษัตริย์องค์ก่อนๆ และใครจะเป็นมิตรกับอังกฤษอย่างยิ่ง แม้ว่าจะมีหวังน้อย แดลฮูซีก็อนุมัติให้ข้าหลวงเสนอต่อพม่าว่าจะคืนดินแดนทางเหนือของหงสาวดีที่อังกฤษยึดไว้ให้ โดยแลกกับสัญญารับรองการเข้ายึดครองหงสาวดีของอังกฤษ แต่เหตุการณ์ก็เป็นไปดังคาด ขณะที่พิจารณาปัญหาสัญญาครั้งแรกในลอนดอนว่า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ พระเจ้ามินดงคงจะไม่ลงพระนามในสัญญาที่ยกดินแดนพม่า ดังนั้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1853 การเจรจาจึงล้มเหลวและอังกฤษก็คงยึดเขตแดนมยเตเหือไว้

ในขั้นต้น พวกที่ตื่นตกใจพากันทำนายว่าจะเกิดสงครามขึ้นอีก เจ้าชายกะนองซึ่งดำรงตำแหน่งรัชทายาทก็สนับสนุนให้ทำสงครามกับอังกฤษ แต่พระเจ้ามินดงฉลาดในทางการเมืองมากกว่าที่ปรึกษาของพระองค์ ได้ยับยั้งการเคลื่อนไหวใดๆ ที่แสดงความเป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษ และส่งพระราชสาส์นไปยังแฟร์ รับรองว่าพระองค์มีพระราชบัญชาให้เจ้าหน้าที่ตามพรมแดนป้องกันมิให้เกิดความเป็นศัตรูต่อกันอีก ลอร์ดแดลฮูซีจึงประกาศยุติความเป็นศัตรูกันระหว่างพม่าและอังกฤษอย่างเป็นทางการ เขาได้บันทึกเกี่ยวกับพระเจ้ามินดงว่า “พระอุปนิสัยใจคอและพระราชประวัติที่แล้วมาของพระองค์ตามที่ทราบชี้ให้เห็นว่า ในบรรดาเจ้าผู้ครองพม่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าที่ฉลาดหลักแหลมอย่างหาตัวจับยาก กอปรไปด้วยมนุษยธรรมและความอดกลั้น และทรงประทับตราลงบนคำประกาศฉบับปัจจุบันนั้นด้วยความสุจริตพระทัย”

แต่กองทัพอังกฤษในเมืองหงสาวดีต้องเตรียมพร้อมทำสงคราม เพราะเกิดการจลาจลทั่วไปขึ้นในดินแดนที่อังกฤษยึดครอง บรรดาเจ้าเมืองซึ่งเคยทำหน้าที่ปกครองเมืองต่างๆ ในสมัยก่อน เป็นผู้นำต่อต้านอังกฤษอย่างทรหด ทำให้อังกฤษรู้สึกยากลำบากในการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้นในหงสาวดี ส่วน

เจ้าหน้าที่พม่าก็ข้ามเขตเข้ามาปล้นหมู่บ้านตามชายแดน มยัทუნ และกองจี ผู้นำที่กล้าหาญที่สุดของพม่าทั้ง 2 คนได้ทำการต่อสู้อังกฤษอย่างดีเยี่ยมจนแม้แต่แคลสคูซีเองก็ยังไม่ยอมแพ้ อังกฤษต้องใช้เวลา 3 ปีจึงควบคุมมณฑลนี้ได้

ระหว่างนั้นทั้งแคลสคูซีและแฟร์ผู้ช่วยของเขาเห็นพ้องกันว่า อังกฤษควรดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดสงครามขึ้นอีก ขณะนั้นข่าวลือที่ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกได้แพร่หลายไปทั่วพรมแดนทั้งสองฟาก เป็นเรื่องที่จะต้องจับตาดูว่าพระเจ้ามินดงจะรักษาราชบัลลังก์ของพระองค์ได้หรือไม่ ถ้าหากอังกฤษไม่สามารถติดต่อทางการทูตกับพม่าได้ ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาวิธีการติดต่อโดยตรงกับกษัตริย์องค์ใหม่อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้มีการติดต่ออย่างเชื่อถือได้ระหว่างอังกฤษและพม่าในอันที่จะก่อให้เกิดความไว้วางใจต่อกัน ในบรรดาชาวยุโรปที่พระเจ้ามินดงทรงปล่อยให้เป็นอิสระ มีพ่อค้าชาวสกอตผู้หนึ่งรูปร่างใหญ่หนวดเครารุงรังชื่อ **ทอมัส สเปียร์ส** มีภรรยาเป็นชาวพม่า และเป็นผู้มีชื่อเสียงในเมืองอมรปุระ แฟร์สมีภาษาสันสกฤตที่อย่างกึ่ง และรู้สึกประทับใจที่เขาเข้าใจข้อเท็จจริงดีมาก แฟร์สขอให้แคลสคูซีแต่งตั้งสเปียร์สเป็นนักข่าวอย่างไม่เป็นทางการประจำนครหลวงพม่า ในขั้นต้นแคลสคูซีไม่เห็นด้วย เพราะถ้าสเปียร์สอยู่ในตำแหน่งเช่นนั้นอาจจะถูกพม่ารังแก และอาจจะทำให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียตกอยู่ในความรำคาญใจอย่างไม่พึงประสงค์ นอกจากนี้แคลสคูซียังพิจารณาถึงความเหมาะสมของบุคคลอื่นเช่นกันแต่ไม่มีผู้ใดอยู่ในข่าย ในปี ค.ศ. 1853 ขณะที่แคลสคูซีเดินทางไปย่างกุ้งครั้งที่ 2 ก็พบกับสเปียร์สและได้ตัดสินใจลองแต่งตั้งสเปียร์สถ้าพระเจ้ามินดงทรงเห็นชอบด้วย

นับว่าโชคดีที่พระเจ้ามินดงทรงรู้จักสเปียร์สดีเป็นการส่วนตัวและโปรดการแต่งตั้งนั้น สเปียร์สมีหน้าที่เพียงรายงานสภาพในเมืองหลวงให้แฟร์ซึ่งเป็นข้าหลวงประจำหองสวาดีและเป็นผู้แทนของข้าหลวงใหญ่ทราบ แต่หน้าที่นี้ต้องอาศัยการรู้จักพ่อนหน้าพ่อนเบาเหนือคนธรรมดา เพราะไม่เพียงพระเจ้ามินดงจะประทานเสรีภาพในการเขียนรายงานแก่สเปียร์สโดยไม่ต้องผ่านการตรวจสอบ หากยังใช้สเปียร์สเป็นผู้ติดต่อกับอังกฤษอย่างเป็นทางการบ่อยๆ มีหลายครั้งที่แคลสคูซีผู้รอบคอบเตือนแฟร์ว่าสเปียร์สเป็นเพียงผู้เขียนข่าวเท่านั้น ไม่มีตำแหน่งราชการใดๆ กระนั้นก็ตามทั้งพระเจ้ามินดงและแฟร์ก็ได้อาศัยความเห็นและสามัญสำนึกที่ดีของสเปียร์สอย่างมาก ก่อนที่พระเจ้ามินดงจะตัดสินพระทัยเรื่องใดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับอังกฤษ จะทรงปรึกษากับสเปียร์สทุกครั้ง ส่วนแฟร์ก็แจ้งให้สเปียร์สทราบเรื่องราวทุกอย่างที่สำคัญจากฝ่ายอังกฤษเพื่อกราบบังคมทูลต่อพระเจ้ามินดง แม้ว่าพระองค์จะไม่ยอมรับการสูญเสียหงสาวดีก็ตาม ตามชายแดนก็ค่อยๆ มีความสงบขึ้น และความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างย่างกุ้งและราชสำนักองวะดีขึ้นเป็นลำดับ การจัดการที่ดีเลิศเช่นนี้ดำเนินอยู่โดยไม่ขาดจังหวะจนถึง ค.ศ. 1861 เมื่อสเปียร์สกลับไปยังประเทศอังกฤษเพื่อพักผ่อน

เดือนมีนาคม ค.ศ. 1854 แคลสคูซีเขียนจดหมายถึงเพื่อนคือเซอร์ยอร์ช คูเปอร์ที่อังกฤษ ความว่า “มีความสงบอย่างแท้จริงและกษัตริย์พม่าก็ถอนทหารทั้งหมดออกจากพรมแดนจริงๆ” ระหว่างนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าดีขึ้น มีการส่งคณะทูตสันถวไมตรีไปกลับกัน โดยมิทละหูนเป็นหัวหน้า จุดมุ่งหมายที่แท้จริงคือใฝ่มน้าวให้ข้าหลวงใหญ่พิจารณาคืนหงสาวดีให้แก่พม่า พระเจ้ามินดงทรงรู้สึกว่ามีเหตุผลเพียงพอที่หวังจะได้คืนแดนคืน ด้วยการมีพระประสงค์ที่จะรักษาสันติภาพตลอดมา และแม้ว่าลอร์ดแคลสคูซีจะปฏิเสธอย่างเด็ดขาดทำให้ทรงผิดหวังอย่างยิ่งก็ตาม แต่การที่คณะทูตพม่า

กราบทูลพระองค์ว่ากัณฑ์ทำให้การต้อนรับอย่างมีธรรมาศัยไม่ตรียิ่งขึ้น ทำให้พระเจ้ามินดงทรงปลื้มพระทัยมาก จนทรงเชิญรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียให้แต่งตั้งคณะทูตมาเยือนนครหลวงของพระองค์เป็นการตอบแทนทันที ขณะนั้นการถ่ายรูปลำกล้องอยู่ในสมัยนิยม และพระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงสนพระทัยในการรวบรวมภาพซึ่งทูตพม่านำกลับมา

คณะทูตที่อังกฤษส่งไปตอบแทนราชสำนักอังวะใน ค.ศ. 1856 นั้น มีแฟร์เป็นหัวหน้า หนังสือเล่มใหญ่ซึ่งพันเอกเฮนรี ยูล (ต่อมาเลื่อนเป็นเซอร์) เลขานุการของแฟร์เขียนขึ้นนั้นนำชื่อเสียงให้แก่คณะทูตนี้มาก ยูลไม่เพียงรายงานพิธีการอย่างครบถ้วนเท่านั้น หากยังบรรยายรายละเอียดทุกๆ ด้านเกี่ยวกับพม่าและชาวพม่าด้วย¹ การปฏิบัติหน้าที่ของคณะทูตคราวนี้ล้มเหลวในสายตาของบริษัทอีสต์อินเดียซึ่งบรรพบุรุษจะทำสัญญาซื้อขายกับพม่าอยู่เสมอ เพราะแม้ว่าแฟร์จะได้เข้าเฝ้าพระเจ้ามินดงเป็นการส่วนตัวก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถโน้มน้าวให้พระองค์ลงพระนามแม้แต่ในสัญญาไมตรีธรรมดา ซึ่งไม่กล่าวถึงการสูญเสียดินแดนเลย แต่ถ้าการส่งคณะทูตไปครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเป็นบันไดนำอังกฤษและพม่าไปสู่ความเข้าใจอันดีต่อกันแล้ว ก็นับว่าประสบความสำเร็จอันสำคัญยิ่ง เพราะไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์พม่ามาก่อนเลยว่าพม่าได้ให้การต้อนรับด้วยสันถวไมตรีอย่างแท้จริงแก่ผู้แทนของมหาอำนาจต่างประเทศเช่นครั้งนี้

ผลสำเร็จส่วนใหญ่นี้เนื่องมาจากตัวแฟร์เอง เขาพูดภาษาพม่าได้คล่อง มีความรู้ทางวรรณคดี ศาสนาและประวัติศาสตร์พม่า² อย่างลึกซึ้ง ส่วนพม่าก็ยกย่องว่าแฟร์เป็นผู้มีมารยาทงามและมีความเมตตา แต่พระเจ้ามินดงก็ทรงมีส่วนช่วยให้เกิดความสำเร็จครั้งนี้มากเท่าๆ กับแฟร์ ขณะนั้นสงครามไครเมียกำลังคืบหน้า ชาวอาหรับในอมรปุระก็พากันกระจายข่าวอย่างแข็งขันว่ารัสเซียจะยกกองทัพเข้าบุกอินเดียแน่ และการปกครองของอังกฤษในอินเดียจะถึงแก่อวสาน แม้แต่ในภพฉมัญภัยชาวฝรั่งเศสที่ไม่น่าเชื่อถือเช่นพลเอกคอร์โกนิกก็ได้ทำเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส โดยขู่จุดอ่อนของอังกฤษในไครเมีย และแสดงให้เห็นว่ากองทัพฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นผู้ช่วยอังกฤษให้พ้นจากความปราชัย แต่ด้วยพระปรีชาญาณของพระเจ้ามินดงที่เชื่อว่านโยบายที่ปลอดภัยที่สุดคือผูกไมตรีกับอังกฤษ ทรงเข้าพระทัยดีว่าสามัญสำนึกอันสมเหตุสมผลของทอมัส สเปียร์สเป็นเสมือนสิ่งนำทางที่แน่นอนให้แก่พระองค์

ลอร์ดเดลลูซึ่รู้สึกพอใจผลที่ได้รับจากการส่งคณะทูตไปครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง เขาเขียนบันทึกสรุปเรื่องราวทั้งหมดไว้ว่า “ตั้งแต่แรกเข้าไปในน่านน้ำพม่าจนกระทั่งกลับมายังพรมแดนของเรา คณะทูตได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติยิ่ง...และข้าพเจ้าใคร่จะบันทึกความมั่นใจของข้าพเจ้าว่า เรามีสันติภาพกับพม่าอย่างสมบูรณ์และอยู่ในฐานะปลอดภัยเท่าที่สัญญาใด ๆ ซึ่งทำเป็นลายลักษณ์อักษรจะอำนวยให้ได้” ความเข้าใจอันดีซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนคณะทูตอย่างฉันทามิตรนี้ ดำเนินต่อมาแม้ว่าอังกฤษจะต้องเผชิญกับการกบฏของทหารอินเดียในระหว่าง ค.ศ. 1857 - ค.ศ. 1858 อังกฤษต้องถอนกองทหารทางภาคใต้ของพม่าไปเป็นกำลังหนุนในอินเดีย ที่ปรึกษาที่พากันสนับสนุนให้พระเจ้ามินดงยกทัพไปบุกหงสาวดี กล่าวกันว่าพระองค์ทรงรับสั่งว่า “เราไม่ทำร้ายเพื่อนของเราในยามที่เขากำลังมีความทุกข์”

เอกสารกระทรวงอินเดียของอังกฤษบรรจุเรื่องราวจำนวนมากเกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง และแสดงอย่างเด่นชัดว่าพระองค์ไม่ได้ทรงอยู่ในฐานะสบายนัก เพราะพวกที่ครองอยู่กับชนบประเพณีเดิมมักจะต้องต้านพระองค์ นอกจากนี้ยังต้องทรงเผชิญกับแผนการและความวุ่นวายต่างๆ

ตลอดรัชกาล พระราชอำนาจก็ยังอ่อนแอเนื่องมาจากต้องทำสงครามกับอังกฤษและสูญเสียดินแดนทรงปรารถนาสันติภาพเพื่อให้ประเทศกลับสู่ความเป็นระเบียบ และเข้ากับระเบียบใหม่ที่ชาวยุโรปนำมาสู่เอเชีย พระเจ้ามินดงตกอยู่ในฐานะเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้สึกว่าการกำลังเผชิญอยู่กับการท้าทายของชาวตะวันตก แต่สำหรับอาณาจักรซึ่งไม่มีทางออกทะเลและอยู่โดดเดี่ยวจากโลกภายนอกมากเช่นพม่านี้ ความพยายามเผชิญหน้ากับเหตุการณ์จึงยิ่งลำบากขึ้นอย่างประมาณีได้

เมื่ออังกฤษผนวกยะไข่และตะนาวศรีใน ค.ศ. 1826 อังกฤษได้แยกการปกครองดินแดนทั้งสองมาขึ้นต่อรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียโดยตรง ในกรณียะไข่ การปกครองดำเนินไปไม่นานก็เห็นกันว่าถ้ามอญยะไข่ให้อยู่ใต้การปกครองของเบงกอลจะสะดวกกว่า ดังนั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1828 ยะไข่จึงอยู่ใต้ความดูแลของผู้บัญชาการซึ่งปฏิบัติหน้าที่ภายใต้การควบคุมของข้าหลวงแห่งจิตตะกอง ส่วนตะนาวศรียังคงอยู่ใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจนถึง ค.ศ. 1834 แต่มีการติดต่อกับอินเดียน้อยเพราะเจ้าหน้าที่ชาวยุโรปซึ่งปฏิบัติหน้าที่จนถึง ค.ศ. 1834 นั้นล้วนมาจากปีนังทั้งสิ้น ดังนั้นในระหว่างที่อังกฤษนำวิธีการปกครองแบบอินเดียมาใช้ในยะไข่อย่างรวดเร็วนั้น ในตะนาวศรีอังกฤษยังคงใช้ข้าราชการและวิธีการปกครองแบบพม่าอยู่³ สาเหตุส่วนหนึ่งก็เพราะมีข่าวว่าอังกฤษจะคืนตะนาวศรีให้แก่พม่า

ขณะนั้นเป็นสมัยเสรีนิยม เซอร์สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล เซอร์ธอร์มัส มันโร เมานต์สจ๊วต เอลฟินสโตน และลอร์ดวิลเลียม คาเวนดิช เบนทิงค์ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่อังกฤษในอินเดียระหว่าง ค.ศ. 1828 - ค.ศ. 1835 ยึดถืออุดมการณ์เกี่ยวกับเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางกฎหมาย และความผาสุกของประชาชนเป็นหลักในการปกครอง เอ.ดี. เมนจี ข้าหลวงฝ่ายพลเรือนคนแรกของตะนาวศรีเป็นผู้ที่สนับสนุนอุดมการณ์ดังกล่าว แม้เขาจะเห็นว่าลัทธิเสรีนิยมไม่เข้ากับชนบประเพณีพม่าและไม่ว่าจะขัดกันเมื่อไรก็ตาม ลอร์ดวิลเลียม คาเวนดิช เบนทิงค์ก็มักปล่อยให้ดำเนินไปตามประเพณีพม่า เขาเป็นผู้ที่นำวิธีการปกครองซึ่งนำความผาสุกมาสู่ประชาชนมาใช้ได้อย่างได้ผล ไม่ว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ใดๆ เกี่ยวกับการปกครองใหม่นี้ก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันว่าทั้งในยะไข่และตะนาวศรีการกดขี่และรีดไถของเจ้าหน้าที่ถือเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย มีการปราบปรามการปล้นสะดมอย่างเข้มงวดกว่าแต่ก่อน ในขณะที่ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของระบบการปกครอง

ภายใต้ระบบการปกครองของพม่า ในขณะที่กษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวงประจำมณฑล แต่การปกครองที่แท้จริงอยู่ในมือของเจ้านครซึ่งปกครองสืบต่อกันมาโดยการสืบสายโลหิต เช่น ตำแหน่งเจ้าเมือง (เมียวตูลี) ดังนั้นในขั้นต้นตะนาวศรีจึงมีระบบการปกครองคล้ายคลึงกับการปกครองโดยอ้อมของฮอลันดาในชวา คือมีชาวยุโรปควบคุมผู้บริหารชาวพื้นเมือง ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ตามชนบประเพณีของตนอีกทีหนึ่ง อย่างไรก็ตามใน ค.ศ. 1834 การบริหารทั้งในด้านตุลาการและด้านภาษีอากรตกมาอยู่ใต้การควบคุมของเบงกอล มีผลให้อังกฤษนำวิธีการปกครองแบบอินเดียมาใช้ในตะนาวศรีเพิ่มขึ้นทุกที่ แต่ก็ยังคงมีวิธีการปกครองแบบพม่าเดิมอีกมากใช้ปฏิบัติอยู่

¹ ดู A Narrative of the Mission sent by the Governor-General of India to the Court of Ava in 1855, London, 1858.

² หนังสือ History of Burma, London, 1883. เป็นงานริเริ่มที่เด่นชิ้นหนึ่งของแฟร์.

³ ประวัติการปกครองตะนาวศรีในระยะแรกเริ่มปรากฏอย่างละเอียดในบทความของ J. S. Furnivall, "The Fashioning of Leviathan", JBR, 1939, เล่มที่ 29.

เมื่อหงสาวดีถูกผนวกใน ค.ศ. 1852 หงสาวดีมีข้าหลวงปกครองต่างหากภายใต้ข้าหลวงใหญ่อีกที่หนึ่ง แพร่วางระเบียบปกครองหงสาวดีตามแบบตะนาวศรี แบ่งมณฑลออกเป็น 5 จังหวัด มีผู้ช่วยข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง จังหวัดเหล่านี้แบ่งออกเป็นเมือง อยู่ใต้การปกครองของเมียววอค แต่ละเมืองประกอบด้วยตำบลจำนวนหนึ่งอยู่ใต้การปกครองของไตตูลี ซึ่งควบคุมเจ้าหน้าที่ชั้นรองลงมาตามหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่อังกฤษส่วนใหญ่ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้มาบริหารนั้นเคยเป็นนายทหารในเบงกอลและมีทราสมาก่อน และพูดภาษาพม่าได้เพียงเล็กน้อยหรือไม่ได้เลย ทางฝ่ายบริหารจึงดำเนินนโยบายตามแบบอินเดียมากขึ้นทุกที วิธีการแบ่งแยกข้าหลวง 3 คนปกครองทำให้เปลืองค่าใช้จ่ายและไม่สะดวก ดังนั้นใน ค.ศ. 1862 อังกฤษจึงรวมดินแดนที่ข้าหลวงทั้งสามปกครองเข้าด้วยกันเป็น *มณฑลพม่าในปกครองของอังกฤษ* มีย่างกุ้งเป็นเมืองหลวง แพร่เป็นข้าหลวงคนแรก วิธีดังกล่าวทำให้การบริหารลุ่มา่เสมอมากขึ้น นับเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลได้จัดการแบ่งการบริหารประเทศออกเป็นกระทรวง แต่ตำบลซึ่งมีไตตูลีปกครอง ยังคงเป็นหน่วยบริหารที่แท้จริงของการปกครองท้องถิ่นดังที่เคยเป็นมาภายใต้การปกครองของพม่า การปกครองโดยอ้อมจึงยังคงใช้ปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไป ชาวพม่าตามหมู่บ้านต่างๆ ก็ยังคงดำเนินชีวิตต่อไปเช่นที่เคยปฏิบัติมาในสมัยที่อยู่ใต้การปกครองของพม่า

เมื่อตะนาวศรีและยะไข่ถูกผนวกใน ค.ศ. 1826 เป็นระยะที่ดินแดนทั้งสองนี้ไม่ค่อยมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากนัก ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ยะไข่ส่งข้าวเป็นสินค้าออกมาก แต่ความไม่มั่นคงของรัฐบาลในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทำให้การค้าดังกล่าวเสื่อมลง ขณะที่อยู่ใต้การปกครองของพม่า ชาวยะไข่เกือบครึ่งพากันอพยพออกจากบ้านเมืองของตน รัฐบาลพม่าจึงไม่อนุญาตให้ส่งข้าวออกไม่ว่าในกรณีใดๆ การปกครองของอังกฤษทำให้สภาพภายในเรียบร้อยขึ้น และอังกฤษได้ยกเลิกข้อจำกัดเกี่ยวกับการส่งสินค้าออกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การที่พม่าอยู่ใกล้กับตลาดอินเดียทำให้มีการฟื้นฟูการปลูกข้าวขึ้นใหม่ ในไม่ช้าอ้อยซึ่งเป็นศูนย์กลางของการบริหารก็กลายเป็นศูนย์กลางของการค้าที่รุ่งเรือง

ตะนาวศรีมีพลเมืองอยู่กระจัดกระจายทั่วไปส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเกษตร อังกฤษเปิดสัมปทานป่าไม้สักอันมีค่าให้แก่บริษัทเอกชน เมฆะลำเลิงกลายเป็นเมืองท่าที่เจริญอยู่ทุกหน มีโรงเลื่อยและอุตสาหกรรมหลายแห่ง แต่ความเจริญอย่างรวดเร็วของย่างกุ้งหลังจาก ค.ศ. 1852 ทำให้เมฆะลำเลิงลดความสำคัญลง ผลงานของลอร์ดเดลฮูซีในฐานะผู้สร้างย่างกุ้งให้เป็นเมืองทันสมัยนั้น ถ้าเปรียบเทียบกับผลงานที่แรฟเฟิลทำที่สิงคโปร์แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นผลงานระดับมืออาชีพที่มีประสิทธิภาพ ไม่ใช่ทำอย่างลวกๆ แบบมือสมัครเล่น ตามโครงการของเขา อนาคตของย่างกุ้งไม่เพียงจะเป็นเมืองท่าใหญ่เท่านั้น แต่จะเป็นเมืองและสถานีศูนย์กลางที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่งภายในจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษ แต่ความหวังของลอร์ดเดลฮูซีกลับน้อยไปกว่าความจริงเสียอีก เมื่อย่างกุ้งเจริญขึ้นในฐานะเมืองท่าส่งข้าวที่ใหญ่ที่สุดในโลก เพราะผลแห่งการขยายตัวทางเกษตรกรรมในบริเวณปากแม่น้ำอิรวดี และนับเป็นการพัฒนาที่สำคัญในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่ของเอเชียด้วย

บทที่ 35

ปลายราชวงศ์อลองพญา ณ มัณฑะเลย์ ค.ศ. 1862- ค.ศ. 1885

เมื่ออังกฤษยึดยะไข่และตะนาวศรีใน ค.ศ. 1826 ขณะนั้นพระเจ้ามินดง โอรสของพระเจ้าแสรกแมงมีพระชันษา 12 ปี ได้รับสถาปนาให้ครองราชบัลลังก์ หลังพม่าเสียเมืองหงสาวดีและดินแดนลึกขึ้นไปทางเหนือ ราชอาณาจักรของพระองค์ยังคงกว้างใหญ่แผ่ขึ้นไปตลอดลุ่มแม่น้ำอิระวดีและแม่น้ำชินด์วินอันเป็นสาขาใหญ่ที่สุด พม่าล้อมรอบด้วยเทือกเขามีสันเขาต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น ไทยใหญ่ จีน และกะฉิ่น ไทยใหญ่เป็นชาวพื้นเมืองที่สำคัญที่สุด รัฐใหญ่น้อยที่จงรักภักดีต่อพม่ามีอาณาเขตแผ่ข้ามแม่น้ำสาละวินไปจนถึงพรมแดนยูหนาน ส่วนเชียงตุงมีอาณาเขตแผ่ไปทางเหนือของแม่น้ำโขง พระเจ้ามินดงทรงตระหนักถึงความอ่อนแอของพม่าที่ไม่มีทางออกทะเล อำนาจทางทหารของพม่าก็สูญสิ้น พระองค์เป็นผู้รักสันติมิใช่นักการทหาร จึงทรงเห็นความจำเป็นที่จะดำเนินนโยบายเป็นมิตรที่ดีกับอังกฤษ

พระเจ้ามินดงทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา แม้จะไม่รอบรู้ในพระธรรมอย่างลึกซึ้งแต่ก็ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีกว่ากษัตริย์องค์อื่นๆ ในราชวงศ์ ทรงเลือกที่ตั้งนครหลวงใหม่ เป็นที่ราบแผ่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภูเขามัณฑะเลย์ แล้วย้ายนครหลวงจากเมืองอมรปุระไปที่นั่นใน ค.ศ. 1857 เมืองหลวงแห่งใหม่นี้เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมทางศาสนา พื้นฟูและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าแก่ที่ดีที่สุด นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างอารามหลวงด้วยไม้สักขนาดใหญ่หลายแห่งซึ่งประดับประดาด้วยงานแกะสลักไม้ที่แสดงให้เห็นศิลปะพม่าอันยอดเยี่ยม สิ่งที่น่าสนใจและสำคัญที่สุดในบรรดาวัดต่างๆ ที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อตกแต่งเมืองหลวงใหม่นี้ได้แก่กลุ่มพระเจดีย์ **กุโสดอ** หมายถึงงานชิ้นสำคัญยิ่งในการประกอบพระราชกุศล กุโสดอเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ล้อมรอบด้วยเจดีย์เล็ก 733 องค์ แต่ละองค์บรรจุแผ่นหินอ่อนซึ่งจารึกคำกลอนบาลี ทั้งหมดรวมกันเป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ คือพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม พระเจดีย์องค์กลางมีอรรถถาดบาฬีจารึกบนแผ่นทองและเงิน ชาวพม่า

แนวกำแพงเมืองและคูรอบพระราชวังมณฑลเสลย์ อดีตศูนย์กลางจักรวาลของพม่า เมื่อแรกสร้างมณฑลเสลย์ พระเจ้ามินดงก็ย้ายราชสำนักมายังเมืองหลวงใหม่ทันที ประทับอยู่พลับพลาซึ่งสร้างเป็นที่ประทับชั่วคราว ทั้งนี้เพราะต้องรื้อชนปราชสาทรามณเฑียรและตำหนักต่างๆ ที่เป็นเครื่องไม้จากเมืองอมรปุระมาสร้างในที่ใหม่นี้ มณฑลเสลย์เป็นเมืองหลวงสุดท้ายของราชวงศ์พม่าเมื่ออังกฤษชนะพม่าในสงครามมูกราณครั้งที่ 3 ในรัชสมัยพระเจ้าธีบอ

เรียกมณฑลเสลย์ว่า ซเวเมียว แปลว่า นครทอง เรียกเป็นภาษาบาลีอย่างเป็นทางการว่า ยาดานาบน แปลว่า พวงพลอย ในนครหลวงมีพระราชวังล้อมด้วยกำแพงสี่เหลี่ยมแต่ละด้านยาว $1\frac{1}{2}$ ไมล์ สร้างด้วยดินเหนียวและปูนสีน้ำตาล สูง 26 ฟุต ข้างบนมีหอคอยทำด้วยไม้ตามแบบพม่า ที่กำแพงมีประตูด้านละ 3 บาน ทั้งหมด 12 บาน และล้อมรอบด้วยคูอันกว้างใหญ่

ทอมัส สเปียร์สทำหน้าที่ผู้สื่อข่าวของอังกฤษประจำราชสำนักอังวะ¹ จนถึง ค.ศ. 1861 จึงเดินทางกลับยุโรปเป็นเวลานาน² ปีต่อมาพันเอกแฟร์รี่ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำพม่าเดินทางมามณฑลเสลย์เพื่อเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ ขณะนั้นอังกฤษมีนโยบายมุ่งพัฒนาการค้ากับภาคตะวันตกของจีน ตามถนนสายพม่า-ไคมาคั้งของพม่าไปยังยูนนาน มีการฟื้นความคิดเดิมที่จะค้นหาเส้นทางบกที่เหมาะสมไปจีน ในรายงานของไซมส์เรื่องคณะทูตชุดแรกที่เดินทางไปอังวะใน ค.ศ. 1795 นั้น กล่าวพม่าค้าฝ้ายกับยูนนานมาก ฮีแรม คอกซ์ได้สานต่อเรื่องนี้โดยสืบเสาะและทำรายงานอย่างละเอียด พันตรีแฟรงคลินได้จัดพิมพ์รายงานนี้ขึ้นใน ค.ศ. 1811 ในหนังสือรวมเอกสารเกี่ยวกับพม่า³

การยึดตะนาวศรีใน ค.ศ. 1826 ทำให้อังกฤษพยายามส่งเสริมการค้าของเมาะลำเลิง และค้นหาทางติดต่อโดยทางบก ในรายงานคณะทูตซึ่งเดินทางไปอังวะใน ค.ศ. 1827 ครอว์เฟิร์ดประมาณว่าพม่าส่งสินค้าออกปีละ 228,000 ปอนด์ ทำให้อังกฤษพิจารณาว่าจะมีเส้นทางจากเมาะลำเลิงไปตะนาวศรีได้หรือไม่ และทำให้รัฐบาลอินเดียเกิดสนใจในเส้นทางเดิมจากเบงกอลไปยังจีน และเจ้าหน้าที่ที่กักตดากีพิมพ์แผนที่แสดงให้เห็นว่าอาจจะมียุทธินไปยังแคว้นยูนนานได้ จึงมีการสำรวจรวบรวมข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องนี้มาก

ค.ศ. 1831 ร้อยเอกสไปร์สเสนอเส้นทางเดินสายสาละวินไปจีนซึ่งเริ่มจากเมาะลำเลิงผ่านไปทางเชียงรุ้ง และใน ค.ศ. 1837 ร้อยเอกแมคเลียดก็ดำเนินการตามข้อเสนอโดยใช้ช่าง 6 ตัวเป็นพาหนะ

นับเป็นชาวยุโรปคนแรกที่เดินทางไปประเทศจีนโดยใช้เส้นทางสาละวิน นักสำรวจที่มุ่งมั่นอีกผู้หนึ่งในสมัยนี้คือ ดร. เดวิด ริชาร์ดสัน ซึ่งเดินทางจากเมะลาลังไปเชียงใหม่ถึง 3 ครั้งด้วยกัน และคงเป็นชาวอังกฤษคนแรกที่เดินทางไปเชียงใหม่นับตั้งแต่ชาวมอญผู้เคราะห์ร้ายเดินทางไปใน ค.ศ. 1615 นักผจญภัยผู้กล้าหาญคนอื่น ๆ ก็ได้สำรวจหาทางจากอินเดียไปยังภาคเหนือของพม่า เช่นใน ค.ศ. 1830 ร้อยโทเพมเบอร์ตัน ผู้ประพันธ์หนังสืออันมีค่าเรื่อง *Report on the Eastern Frontier of British India*⁴ เดินทางผ่านถนนสายเอกาย ข้ามภูเขาจากมณีปุระไปยังคินดัต และลงมาตามลำแม่น้ำชินด์วินไปยังกรุงอังวะ 5 ปีต่อมาร้อยเอกเฮนรี่เดินทางจากเบงกอลไปพะโมโดยใช้ถนนซึ่งผ่านไปทางเหนือของพม่า และหลังจากพระเจ้าแสแรกแห่งขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1837 แล้ว อังกฤษต้องระงับความหวังที่จะพัฒนาถนนสายนี้เป็นเวลาหนึ่งชั่วอายุคน ดังนั้นความพยายามพัฒนาการค้าทางบกของเมะลาลังในทิศทางของเชียงใหม่หรือยูนนานจึงล้มเหลว

พันเอกเฮนรี ยูล ได้ศึกษาบันทึกรายวันต่างๆ ของนักสำรวจเหล่านี้ เพื่อที่คณะทูตของแฟร์จะเดินทางไปราชสำนักของพระเจ้ามินดงใน ค.ศ. 1855 มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำสัญญายอมให้มีการค้าติดต่อกับจีนผ่านทางพม่า กษัตริย์พม่าทรงไม่เห็นด้วยกับโครงการใดๆ ที่จะทำให้อังกฤษใช้เป็นข้ออ้างเข้าแทรกแซงพม่า ยิ่งกว่านั้นยูลทราบว่าการค้าระหว่างพม่าและยูนนานกำลังเสื่อมและต่อมายุคชงักโดยสิ้นเชิงเพราะเกิดกบฏพันทั้น ส่วนสไปรย์ก็ยังคงสนับสนุนให้ใช้ถนนจากเมะลาลังตรงไปยังเชียงรุ้งและต่อไปยังชุงมา แต่ไม่เป็นผลเพราะถนนสายนี้ผ่านดินแดนที่มีประชาชนน้อยและมีไข้มาลาเรียชุกชุม อย่างไรก็ตามก็ดีลอร์ดเดลฮูซิมี่โครงการพัฒนาย่างกึ่งให้เป็นเมืองท่าแทนเมะลาลัง โดยที่แม่น้ำอิระวดีมีภาษีดีกว่าแม่น้ำสาละวินอย่างเห็นได้ชัด โครงการนี้ทำให้เกิดความสนใจมุ่งจะเอาชนะการคัดค้านของราชสำนักอังวะ

ค.ศ. 1860 ทหารค้าเมืองแมนเชสเตอร์ซึ่งเชื่อมั่นว่าภาคตะวันตกของจีนจะเป็นตลาดการค้าฝ่ายที่ดีให้แก่แลงคาเชอร์ ขอร้องให้รัฐบาลอังกฤษดำเนินมาตรการเปิดเส้นทางการค้าระหว่างเมะลาลังกับยูนนาน เกือบจะในเวลาเดียวกันนั้น ศัลยแพทย์ประจำกองทัพคือ ดร. คลีเมนต์ วิลเลียมส์ ซึ่งอยู่ที่ชเยเมียวก็กำลังศึกษาเรื่องราวของพม่าเกี่ยวกับการค้าดั้งเดิมระหว่างจีนและภาคเหนือของพม่า และพบว่ามัลักษณะน่าสนใจมากจนเขาต้องเดินทางไปยังมณฑลทะเลย์ขณะลาพักเพื่อค้นคว้าเรื่องนี้ให้ลึกซึ้งตั้งแต่นั้นมาเขาก็เป็นบุคคลหนึ่งซึ่งสนับสนุนถนนสายพะโมอย่างเต็มที่

เพื่อสนองตอบข้อเรียกร้องดังกล่าว รัฐบาลที่อินเดียจึงส่งแฟร์ไปยังมณฑลทะเลย์ใน ค.ศ. 1862 การที่อังกฤษรวมเขตทั้ง 3 คือ ยะไข่ ตะนาวศรีและหงสาวดีเข้าด้วยกันในปีนั้นเพื่อจัดตั้งมณฑลพม่าในปกครองของอังกฤษ ทำให้พระเจ้ามินดงรู้สึกลำบากพระทัยยิ่ง ทรงเข้าพระทัยดีว่าถึงเวลาที่ต้องทำให้สัมพันธภาพระหว่างพระองค์กับอังกฤษชัดเจนขึ้น ทรงถือว่าแฟร์เป็นสหายเก่าแต่ก็ทรงโปรดวิลเลียมส์

¹ หมายเหตุผู้แปล : ถึงแม้จะย้ายราชธานีแล้ว แต่ยังคงนิยมเรียกราชสำนักแห่งกรุงอังวะ (The Court of Ava) อยู่.

² เขากลับมาอย่างกึ่งในปี ค.ศ. 1867 และถึงแก่กรรม ณ ที่นั้นในปีต่อมา.

³ ดู W. Francklin, *Tracts, Political, Geographical and Commercial, on the Dominions of Ava and the North-Western Parts of Hindostan*, (London, 1811).

⁴ พิมพ์ที่กัลกัตตาใน ค.ศ. 1835.

ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงมีแนวโน้มที่จะลงพระนามในสัญญาพาณิชย์ที่ยืดหยุ่นกว่าด้วยการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ อังกฤษตกลงว่าภายใน 1 ปีจะยกเลิกภาษีสินค้าซึ่งส่งมาจากภาคเหนือของพม่าที่ล่องลงมาทางแม่น้ำอิระวดี พระเจ้ามินดงทรงตกลงยกเลิกภาษีเช่นกันแต่ภายในระยะเวลาอันยาวนานกว่า ทรงใคร่จะทำเช่นนี้ในกรณีชั่วคราวที่ส่งไปจำหน่ายในภาคเหนือของพม่าไม่ต้องเสียภาษี พ่อค้าจากดินแดนในปกครองของอังกฤษจะได้รับอนุญาตให้ทำการค้าตามลำน้ำอิระวดีในภาคเหนือของพม่า และอังกฤษก็จะให้สิทธิพิเศษเดียวกันนี้แก่พ่อค้าทางเหนือของพม่า ซึ่งค้าขายในเขตอังกฤษตามลุ่มแม่น้ำดังกล่าว แต่มาตราที่สำคัญที่สุดคืออนุญาตให้ผู้แทนอังกฤษไปประจำที่มณฑลเลย เพื่อคอยขจัดความเข้าใจผิดใดๆ ซึ่งอาจเกิดขึ้น

กำแพงพระราชวังมณฑลเลยด้านตะวันตก เห็นเป็นใหญ่เรียงรายตลอดแนวกำแพง

ทั้งพระเจ้ามินดงและแฟร์คองจะนิยมใช้วิธีติดต่อบนไม่เป็นทางการมากกว่า ดังที่สเปียร์สเคยดำเนินการด้วยความสามารถยิ่ง แต่ไม่มีผู้ที่เหมาะสม ในสภาพการณ์นี้ อังกฤษจึงต้องใช้วิธีที่ดีที่สุดคือแต่งตั้งผู้แทนอย่างเป็นทางการ และฝ่ายกองทัพบกก็สนับสนุนคลีเมนต์ วิลเลียมส์ ให้เป็นผู้แทนข้าหลวงใหญ่ไปประจำราชสำนักอังวะใน ค.ศ. 1862 เมื่อแรกรับหน้าที่ เขามุ่งโน้มน้าวกษัตริย์พม่าให้ทรงอนุญาตให้สำรวจแม่น้ำอิระวดีตอนบนได้สำเร็จและเริ่มเดินทางในเดือนมกราคม ค.ศ. 1863 การสำรวจที่พะโมทำให้วิลเลียมส์เชื่อว่าใช้เส้นทางพาณิชย์ทางนั้นได้ แต่เขายังไปไม่ถึง

ชายแดนจีนเพราะเกิดการจลาจลขึ้นที่มณฑลเลยและพระเจ้ามินดงทรงเรียกตัวกลับ แต่เขาได้ส่งบันทึกฉบับหนึ่งไปยังรัฐบาลอินเดีย¹ แล้วเริ่มหาเสียงให้สนับสนุนโครงการในวงการค้าอังกฤษ เขาบันทึกว่า “พม่าไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นสะพานเปิดให้แก่ผู้ใดก็ตามซึ่งปรารถนาจะใช้”²

แต่คำปรารภดังกล่าวเป็นเพียงความคาดหวัง เพราะอังกฤษเพิ่งพ้นฝ่าอุปสรรคไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เสนาบดีพม่าส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับกษัตริย์ในเรื่องนี้ และความพยายามในการสำรวจต่อไปก็ล้มเหลวเมื่อต้องเผชิญกับความยุ่งยากซึ่งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นพม่าอ้างขึ้น การดำเนินการค้าก็ไม่สะดวกเพราะกษัตริย์ผูกขาดสินค้าที่เป็นผลผลิตสำคัญเกือบทุกประเภท การซื้อขายต้องกระทำโดยผ่านนายหน้าของกษัตริย์ หรือเมื่อได้รับอนุญาตพิเศษจากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น แต่ราชสำนักอังวะก็มีหนทางและวิธีเลื่อนการปฏิบัติตามข้อตกลงเรื่องการเลิกเก็บภาษีออกไปอย่างไม่มีกำหนด

พระเจ้ามินดงโศครายที่ต้องเผชิญความยุ่งยากจนแทบไม่อาจแก้ไข กล่าวคือเกิดจลาจลทั่วไป ซึ่งอาจมีการยึดพระราชวังและถอดพระองค์ออกจากราชบัลลังก์เมื่อใดก็ได้ ทรงแทบจะเป็นบุคคลเดียวในราชสำนักที่เข้าใจว่า เมื่อต้องเผชิญกับการขยายตัวของยุโรป การดำเนินนโยบายโดดเดี่ยวแบบเก่าจะนำพามาไปสู่ความพินาศ แตกต่างกับกรณีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งสยามในสมัยเดียวกัน ซึ่งไม่เคยปรายชยหรือถูกมหาอำนาจยุโรปเชือดเฉือนดินแดนไปแม้แต่น้อย ส่วนพระองค์นั้นแม้เพียงผ่อนคลายนโยบายประเพณีอันเข้มงวดลงก็มักถูกเสนาบดีทั้งหลายเห็นว่าเป็นเสมือนการขายชาติ

ใน ค.ศ. 1866 มีผู้เกือบทำรัฐประหารสำเร็จ ทำให้พระเจ้ามินดงหว่นพระทัยมาก ในวันที่ 2 สิงหาคมขณะประทับในพระราชวังฤดูร้อน ห่างจากมณฑลยะเลยประมาณ 2-3 ไมล์ โอรส 2 พระองค์ และพวกพร้อมด้วยอาวุธครบมือกรูกันเข้าไปในตึกที่ประชุมชั่วคราวของสภาชุดขณะกำลังประชุมอยู่ รุมสังหารมกุฎราชกุมารขณะทำหน้าที่เป็นประธาน รวมทั้งหุ่นจีนคนหนึ่งและเจ้าฟ้าอีก 2 พระองค์ซึ่งมีสิทธิ์สืบราชบัลลังก์ พระเจ้ามินดงเสด็จหนีไปมณฑลยะเลยโดยทางพระบาท และถูกพวกกบฏล้อมไว้ในพระราชวังมณฑลยะเลยตลอดคืน จนทหารรักษาพระองค์จัดการขับไล่กบฏไปหมด พันตรีสเลเดนผู้แทนอังกฤษก็อยู่ในพระราชวังฤดูร้อนเมื่อเกิดกบฏแต่หนีออกมาได้ เหตุการณ์ยังตั้งเครียดจนพระเจ้ามินดงทรงเสนอว่าสเลเดนควรจะอพยพชาวยุโรปทั้งหมดไปอยู่ที่ย่างกุ้ง สเลเดนจึงพาชาวยุโรปเหล่านั้นลงเรือกลไฟซึ่งจอดอยู่นอกมณฑลยะเลยไป

ต่อมาในปีเดียวกันนั้น แพร่เดินทางไปยังมณฑลยะเลยเพื่อเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ฉบับใหม่ แต่พระเจ้ามินดงทรงขอร้องว่าบ้านเมืองยังปั่นป่วนยากเกินกว่าที่พระองค์จะยกเลิกการผูกขาดสินค้าหรือลดอัตราภาษีลงได้ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1867 แพร่ลาออกจากหน้าที่ ข้าหลวงใหญ่สืบแทนคือพันเอกแอลเบิร์ต พิตซ์ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนักแสวงหาแร่สมัยสมเด็จพระนางเจ้าเอลิซาเบธที่ 1 และเป็นลูกพี่ลูกน้องกับแอลเฟรด เทนนี่สัน ซึ่งเป็นกวีหลวง พิตซ์มีความสามารถและความรู้เรื่องพม่าน้อยกว่าแพร่ แต่มีความเชื่อมั่นในตนเองมาก สิ่งแรกที่ทำคือเปิดการเจรจาซึ่งต้องล้มเลิกไปในสมัยแพร่ แต่ขณะนั้นสถานการณ์ได้เปลี่ยนไป พระเจ้ามินดงทรงประสงค์จะซื้อเรือกลไฟและอาวุธไว้ป้องกันมิให้เกิดความวุ่นวายในพม่า จึงทรงหันมาขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ

พิตซ์นำภรรยาไปด้วย พระเจ้ามินดงทรงต้อนรับบุคคลทั้ง 2 ด้วยพระอัธยาศัยอันดีเยี่ยม³ ถ้าดูตามตัวสัญญาจะเห็นว่าสนธิสัญญาที่พิตซ์เจรจาสำเร็จนั้นให้ผลประโยชน์แก่อังกฤษมากกว่าสนธิสัญญาฉบับ ค.ศ. 1862 พระเจ้ามินดงสัญญาจะยกเลิกการผูกขาดสินค้าทั้งหมดนอกจากทับทิม น้ำมันดินและไม้สัก และลดภาษีตามชายแดนลงร้อยละ 5 ของราคาสินค้า ทรงพระราชทานสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางประการให้ โดยผู้แทนอังกฤษมีสิทธิเต็มที่ในการพิจารณาคดีแพ่งซึ่งมีคู่ความเป็นชาวอังกฤษ แต่ถ้าคู่ความเป็นชาวอังกฤษฝ่ายหนึ่งและพม่าอีกฝ่ายหนึ่งจะต้องเสนอคดีต่อศาลผสม ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนอังกฤษและเจ้าหน้าที่พม่าชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้พิจารณา นอกจากนี้ยังกำหนดด้วยว่า ให้เจ้าหน้าที่อังกฤษทำหน้าที่สังเกตการณ์ตามหน่วยศุลกากรของพม่า และเจ้าหน้าที่พม่าก็จะไปสังเกตการณ์ในหน่วยศุลกากรของอังกฤษ

นอกจากนี้พระเจ้ามินดงยังทรงยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของอังกฤษอีกบางประการที่ไม่ได้ปองอยู่ในสนธิสัญญา⁴ เช่นให้ผู้แทนอังกฤษอยู่ที่พะโม อนุญาตให้เรือกลไฟแล่นในแม่น้ำอิระวดีและให้แล่นเลยมณฑลยะเลยขึ้นไปได้ ให้นำสำราจชาวอังกฤษวิ่งวัดเส้นทางจากพะโมไปยังภาคตะวันตกของจีน ในขณะที่อังกฤษและพม่ากำลังเจรจาทำสนธิสัญญาฉบับนี้ ดูดาร์ท เดอ ลาเกรและฟรานซิส การ์นิเยร์

1 สารสำคัญของบันทึกปรากฏอยู่ในหนังสือของเขาเรื่อง *Through Burmah to Western China*, (London, 1868).

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

3 แพร่คงความเป็นโสดตลอดชีวิต.

4 ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเจรจาใน Albert Fytche, *Burma Past and Present*, เล่ม 2, ภาคผนวก C, หน้า 252-85.

เริ่มบุกเบิกการเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำโขง ขณะนั้นการขุดคลองสุเอซก็ใกล้เสร็จแล้ว ทางรถไฟสายแรกในสหรัฐอเมริกาซึ่งตัดผ่านทวีปตรงไปยังมหาสมุทรแปซิฟิกก็ใกล้เสร็จเช่นกัน ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา กำลังแข่งขันกันอย่างจริงจังเพื่อทำการค้ากับจีน นอกจากนี้มีมติมหาชนในอังกฤษและยังกึ่งก็เป็นพลังอันใหญ่หลวงที่จะให้อังกฤษเปิดเส้นทางบกไปยังภาคตะวันตกของจีน

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1868 ร้อยเอกสโตรเวอริรับตำแหน่งผู้แทนอังกฤษประจำพะโม แต่ก่อนที่จะเดินทางมาถึงนั้น พันตรีสเลเดนผู้แทนฝ่ายการเมืองที่มีฉันทะเลยมียอมฟังคำคัดค้านใดๆ ที่เจ้าหน้าที่ประจำชายแดนพม่ายกขึ้นมามาก และเดินทางผ่านพะโมไปยังมะละแหม่ง (เตงเยห์) แต่กบฏพันทะเป็นอุปสรรคทำให้เดินทางขึ้นไปไกลกว่านั้นไม่ได้ แต่พิตซ์ก็กลับรายงานไปยังผู้สำเร็จราชการอินเดีย แสดงความพอใจอย่างเปิดเผยว่าพม่าสัญญาที่จะเปิดทางหลวงตรงไปยังจีนให้อังกฤษ หลังจากอ้างถึงการแข่งขันของสหรัฐอเมริกาทางด้านมหาสมุทรแปซิฟิก อันเป็นการคุกคามผลประโยชน์ของอังกฤษแล้ว พิตซ์ก็เร่งเร้าว่าอังกฤษ “ควรกระทำตนเป็นผู้แทนชาวตะวันตกในการเปิดทางเข้าไปสู่ประเทศจีน” พวกที่กระตือรือร้นยิ่งไปไกลยิ่งกว่านั้นอีก สนับสนุนให้สร้างทางรถไฟผ่านพม่าไปเชียงใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่า ทหารค้าอังกฤษที่ย่างกุ้งสนับสนุนค่าใช้จ่ายบางส่วนให้แก่คณะเดินทางของสเลเดน ตั้งแต่นั้นทหารค้าอังกฤษที่ย่างกุ้งก็เร่งเร้ารัฐบาลให้ใช้มาตรการที่เข้มข้นกว่าเดิมในการติดต่อกับราชสำนักองวะ แม้แต่ข้าราชการอังกฤษบางคนก็แสดงความเห็นสนับสนุนว่าอังกฤษควรจะเป็นผู้ควบคุมวิเทโศบายของพม่าไว้

แต่ลอร์ดลอร์เรนซ์ไม่พอใจการกระทำของสเลเดน เขาไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งที่อังกฤษจะขยายดินแดนต่อไปอีกเพราะอาจก่อความยุ่งยากกับพม่า ลอร์ดเมโยผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่อมากล่าวเตือนพิตซ์ว่า โครงการซึ่งเขาคิดนั้นล้ำยุคไปประมาณหนึ่งชั่วอายุคน ต่อมารายงานของสโตรเวอริทำให้อังกฤษผิดหวัง เรื่องการค้าที่พะโม หลังจากให้อังกฤษเปิดเดินเรือกลไฟแล้วก็ยังทำให้ความหวังลดน้อยลง

อังกฤษกลับมาฟื้นฟูโครงการนี้ใหม่ใน ค.ศ. 1874 เมื่อลอร์ดซอลสเบอรี รัฐมนตรีต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียในสมัยรัฐบาลดิสเรลลี ออกคำสั่งให้สำรวจเส้นทางของสไปร์รี่หรือของผู้อื่น เพื่อให้เป็นไปตามคำเรียกร้องของทหารค้าอังกฤษ รัฐบาลที่อินเดียตัดสินใจสนับสนุนการสำรวจเส้นทางสายพะโม ตามโครงการมีคณะสำรวจ 2 ชุด ชุดแรกประกอบด้วยพันเอกฮอเชช บราวน์ นักภูมิศาสตร์เนย์ เอเลียสและ ดร. จอห์น แอนเดอร์สันซึ่งจะเริ่มสำรวจจากพะโม ชุดที่ 2 มีเอกซ์ตัน มาร์การีเป็นหัวหน้าเริ่มสำรวจจากเชียงใหม่ มาร์การีสำรวจเสร็จและมาถึงพะโมเมื่อวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1875 ก่อนที่บราวน์จะออกเดินทางจากพะโม ดังนั้นมาร์การีจึงเดินทางกลับก่อนคณะสำรวจพะโมหนึ่งวันล่วงหน้าเพื่อเตรียมการ แต่ในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ที่มณฑลยะหว่างครึ่งทางที่ลงมายังเตงเยห์ (มะละแหม่ง) มาร์การีถูกชาวพื้นเมืองจีนฆาตกรรมเพราะเคื่องแค้นเมื่อทราบข่าวว่าคณะสำรวจมีจุดมุ่งหมายเตรียมสร้างทางรถไฟไปจีน การถูกคนจีนคุกคามอย่างหนักทำให้คณะสำรวจบราวน์ยกเลิกการสำรวจและเดินทางกลับพะโม

การส่งคณะสำรวจไปครั้งนี้เป็นความพยายามครั้งสุดท้ายของอังกฤษ ที่จะใช้เส้นทางพะโมเข้าสู่จีน ในสมัยที่พม่ายังมีอำนาจในการปกครองประเทศ อังกฤษส่งผู้แทนจากฮันเค้าไปยุหนานเพื่อสืบสวนคดีฆาตกรรมมาร์การี ผู้แทนได้รายงานว่าเส้นทางไม่เหมาะสมที่จะสร้างทางรถไฟ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุ

อื่นอีกที่ทำให้การค้นหาเส้นที่ตึกว่านั้นไม่ได้ เช่นการที่พระเจ้าธิบอขึ้นครองราชบัลลังก์ใน ค.ศ. 1878 การที่อังกฤษถอนผู้แทนของตนออกจากพม่าในภายหลัง ตลอดจนการปิดที่พำนักของผู้แทนอังกฤษที่มณฑลอะเลย์ ดังนั้นอังกฤษจึงหันไปสนใจเส้นทางเมะล่าเล็งแทน

ทั้งชาวพม่าและชาวอังกฤษถือว่าพระเจ้ามินดงเป็นผู้ที่นำเคารพยิ่ง ทรงได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์ของพม่า ทรงยึดถือแนวคิดอันถูกต้องเช่นเดียวกับพระเจ้าปดุงที่ว่า คณะสงฆ์ควรจะมีอยู่คู่กับศาสนาเพียงอย่างเดียว ทรงปรับปรุงพระธรรมวินัยให้เคร่งครัด ขณะเดียวกันก็ทรงดำเนินนโยบายเพื่อให้คณะสงฆ์จงรักภักดีต่อราชบัลลังก์ซึ่งเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ทรงถวายจตุปัจจัยอย่างมโหฬารต่อพระสงฆ์ทั้งหลายในนครหลวง บรรดาผู้ที่ทำการเพาะปลูกในธรณีสงฆ์ที่เรียกว่า **หัตถาเมตตา** ก็ได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี ทรงปรึกษาพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา และโปรดให้บรรดาเจ้าอาวาสกราบบังคมทูลพระองค์โดยตรง ส่วนเรื่องทางฝ่ายฆราวาส ทรงแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านและข้าราชการประจำท้องถิ่นตามคำกราบทูลเสนอแนะของเจ้าอาวาสประจำท้องถิ่นนั้นๆ ทรงกระทำการถึงขนาดให้ตั้งโรงเชนอุโพซึ่งเป็นฆราวาสเนื่องจากเขากล่าวหาว่าไม่มีพระสงฆ์ที่ประพฤติตามระเบียบวินัยพุทธศาสนาที่แท้จริงเลย พระองค์ต่างจากพระเจ้าปดุงในข้อที่ทรงมีความสัมพันธ์อันดีเลิศกับพุทธจักร ข้าราชการของพระองค์ดำเนินงานร่วมกับสังฆราชได้อย่างกลมเกลียวกัน มหาทันห่วนเป็นผู้ควบคุมระเบียบวินัยของวัด สภาธรรมะพิจารณาสงฆ์ที่กระทำความผิดต่อรัฐ ผู้กระทำความผิดจะถูกถอดและส่งไปให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายฆราวาสพิจารณา ใน ค.ศ. 1865 อยุธยาพระสังฆราชถึงแก่มรณภาพ พระเจ้าแผ่นดินและพระมหาลีมีพระราชดำริขัดแย้งกัน จึงปล่อยให้ตำแหน่งนี้ว่างไว้ พระเจ้ามินดงทรงทำหน้าที่แทนพระสังฆราช สาเหตุของความยุ่งยากคือความแตกร้างระหว่างเขวินกงผู้เคร่งศาสนาและพระราชอาคณะแห่งสภาธรรมะ ความแตกร้างนี้รุนแรงและดำเนินไปเป็นเวลานาน โดยที่อังกฤษไม่อาจแต่งตั้งตำแหน่งสังฆราชได้

พระเจ้ามินดงทรงดำเนินนโยบายให้ราชสำนักและนครหลวงของพระองค์เป็นศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนาและศูนย์กลางการศึกษาของโลก ในระยะหลังนายกรัฐมนตรีอินุก็ดำเนินรอยตาม ทรงสร้างวัดขนาดใหญ่หลายแห่งรอบเมืองมณฑลอะเลย์ เป็นตัวอย่างศิลปะพม่าในยุคปัจจุบันที่ละเอียดอ่อนที่สุดใน ค.ศ. 1871 พระองค์ทรงปฏิบัติตามความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในพระชนมชีพเป็นผลสำเร็จคือ จัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 5 ใน ค.ศ. 1860 เพื่อเตรียมการดังกล่าวได้มีการเริ่มชำระคัมภีร์ภาษาบาลีโดยสมบูรณ์ในที่ประชุมสงฆ์ประมาณ 2,400 รูป มีการสาธยายข้อความของพระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งได้รับการชำระแล้ว ต่อมาภายหลังก็จารึกพระไตรปิฎกเป็นภาษาพม่าที่พระเจดีย์กุโสดอ พระไตรปิฎกจารึกบนแผ่นหินอ่อน 733 แผ่น ส่วนอรรถกถาจารึกลงบนแผ่นเงินแผ่นทองที่พระเจดีย์องค์กลาง พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมพุทธศาสนิกชนชาวพม่าให้รวมถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ สภาลงมติให้สร้างฉัตรอันใหญ่บนยอดเจดีย์ชเวดากองอันมีชื่อเสียงที่ย่างกุ้ง เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าใจดีว่าพม่าจัดพิธีนี้เพื่อเป็นการแสดงความรู้สึกชาตินิยม อังกฤษก็อนุญาตให้พม่าประกอบพิธีนี้ได้โดยมีข้อแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องไม่มาปรากฏพระองค์ ผู้แทนพระองค์จึงเป็นผู้ประกอบพิธีท่ามกลางความชื่นชมยินดีอันใหญ่หลวง ฉัตรซึ่งประดับไปด้วยเพชรพลอยอันมีค่าประมาณ 62,000 ปอนด์นั้น ยังคงประดิษฐานอยู่เหนือพระสถูปอันสง่างามจนทุกวันนี้

ความสัมพันธ์ที่พระเจ้ามินดงทรงมีต่อชาวอังกฤษมักถูกต้องตามประเพณีเสมอ แม้จะมีเรื่องที่น่าเสียใจเกิดขึ้นหลายครั้ง ทรงหวังว่าจะวิงวอนอังกฤษให้คืนหงสาวดี แต่ก็ทรงมีขีดதியะยอมรับเหตุการณ์ที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ หลังการจลาจล ค.ศ. 1866 ทรงผิดหวังที่อังกฤษขัดขวางไม่ให้พระองค์ส่งอาวุธ ทรงรู้สึกว่ายอังกฤษควรจะเห็นใจในยามที่ต้องเผชิญกับความยุ่งยากอันร้ายแรงภายใน

คินหฺนุณมินจี

พม่า ตั้งแต่นั้นมาก็ทรงผูกไมตรีกับประเทศยุโรปอื่นๆ ด้วยพระปรีชาสามารถเช่นประเทศฝรั่งเศสและอิตาลี ทั้งนี้เพื่อคานอิทธิพลอังกฤษไว้ ทรงได้รับพระราชสาสน์แสดงไมตรีจิตจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย มีส่วนทำให้พระองค์ส่งคินหฺนุณมินจี อัครมหาเสนาบดีไปอังกฤษใน ค.ศ. 1872 มินจีเป็นสมาชิกสภาผู้แทนคนแรกที่ยังไปอังกฤษ แต่การไปคราวนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าดีขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น สิ่งที่ทำให้มินจีผิดหวังมากก็คือในงานเลี้ยงต้อนรับของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียเป็นผู้แนะนำเขาแทนที่จะเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอังกฤษ อีกประการหนึ่งรัฐบาลอังกฤษรู้สึกไม่พอใจเมื่อได้ทราบวาระระหว่างทางไปกรุงลอนดอนนั้น มินจีได้แวะเจรจาทำสัญญาฉบับหนึ่งกับฝรั่งเศสและอิตาลี พม่าจ้างนายช่างชาวฝรั่งเศสให้ปฏิบัติงานที่มณฑลยะเลยมานานแล้ว พวกนี้ได้ช่วยสร้างเมืองในพระราชวังควบคุมการผลิตเหรียญกษาปณ์ใหม่ของพระเจ้ามินดง และเป็นผู้ดำเนินการโรงงานผลิตอาวุธของพม่า

ฝรั่งเศสก็รีบส่งกองทัพ เดอ รอชชัวร์ต์ไปแลกเปลี่ยนสัตยาบันของร่างสนธิสัญญาพาณิชย์ซึ่งได้ลงนามกันที่ปารีส ระหว่างทางที่จะไปยังมณฑลยะเลยใน ค.ศ. 1873 เขาเดินทางผ่านอินเดียและได้พบกับผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียที่อัครา รอชชัวร์ต์ยืนยันกับผู้สำเร็จราชการอังกฤษอย่างหนักแน่นว่า ฝรั่งเศสไม่มีแผนการใดๆ เกี่ยวกับพม่าเลย แม้จะมีการเจรจกันแต่ก็ไม่ได้ทำสัญญา เพราะพม่าต้องการประเทศพันธมิตรที่พร้อมจะส่งอาวุธให้ ส่วนฝรั่งเศสก็ต้องการที่จะเข้าดูแลบอห์บหิมที่โมกกท๊อบทิมเป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงผูกขาดอย่างเข้มงวดในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสและพม่าก็มีข้อตกลงลับ 3 ข้อด้วยกัน ข้อ 1 ฝรั่งเศสสัญญาจะให้ความช่วยเหลือตัดสินกรณีพิพาทซึ่งมีพม่าเป็นประเทศคู่กรณี ข้อที่ 2 ฝรั่งเศสจะส่งนายทหารมาช่วยฝึกฝนกองทัพพม่า และ ข้อที่ 3 ชาวฝรั่งเศสในพม่าต้องขึ้นศาลพม่าเมื่อกระทำผิด ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นข้อความนอกคำสั่งที่ผู้แทนฝรั่งเศสได้รับจากรัฐบาลของตน ต่อมารัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสจึงไม่ยอมรับข้อตกลงดังกล่าว

พม่าทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับอิตาลีด้วยใน ค.ศ. 1872 แต่ไม่มีผลร้ายต่ออังกฤษ พระเจ้ามินดงทรงดำเนินการทางการทูตครั้งนี้เพราะต้องการแสดงให้เห็นว่าพม่ายังเป็นเอกราชอยู่ การที่รัฐบาลอังกฤษตัดสินใจใน ค.ศ. 1871 ผู้สำเร็จราชการอินเดียเป็นผู้ดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและราชสำนักอังวะ ทำให้ทรงรู้สึกเสียพระเกียรติยิ่ง ทรงพิโรธที่อังกฤษปฏิบัติราวกับพระองค์เป็นเจ้าของรัฐพื้นเมืองในอินเดีย ถ้าอังกฤษคิดให้รอบคอบและมีวิจารณ์ญาณลึกซึ้ง ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่าคงจะราบรื่นกว่านี้ และคงจะไม่เสื่อมลงในระยะไม่กี่ปีก่อนที่พระเจ้ามินดงจะสวรรคต

ท่าทีของนักธุรกิจอังกฤษในย่างกุ้งก็ไม่ช่วยให้บรรยากาศดีขึ้น บุคคลเหล่านี้รู้สึกโกรธเคืองที่อังกฤษพยายามเปิดการค้ากับจีนด้วยวิธีการต่างๆ แล้วไม่สำเร็จ นอกจากนี้ก็ไม่พอใจในวิธีการค้าของกษัตริย์พม่า เพราะแม้ว่าตามสนธิสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 พม่าตกลงจะยกเลิกระบบผูกขาดสินค้า แต่ก็ไม่เคยลดหย่อนการควบคุมสินค้าออกเลย เช่นสินค้าประเภทฝ้าย ข้าวสาลี น้ำตาลปึก ใบชา ริงนก และงาช้าง และผู้ที่นำสินค้าออกต้องซื้อสินค้าเหล่านี้ในราคาแพงกว่าท้องตลาดมาก สาเหตุของความไม่พอใจอีกประการหนึ่งคือการที่ผู้แทนของกษัตริย์ซื้อข้าวโดยตรงตามบริเวณปากแม่น้ำได้ แทนที่จะซื้อผ่านนายหน้าใหญ่ๆ และมีสิทธิซื้อของใช้จากกัลกัตตาโดยตรงเมื่อราคาสินค้าที่ย่างกุ้งแพงเกินไป

ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่แท้จริงที่ต่อมาทำให้ไม่อาจปรับปรุงสัมพันธภาพระหว่างอังกฤษกับพม่าให้คืนดีได้ เป็นผลจากการที่คณะทูตของเซอร์ดักลาส ฟอร์ไซธ์เดินทางไปมณฑลเฉยใน ค.ศ. 1875 เพื่อกำหนดพรมแดนเมื่อสิ้นสงครามระหว่างพม่าและอังกฤษครั้งที่ 2 แล้ว ลอร์ดเดลลูซีตกลงที่จะเคารพอธิปไตยของพม่ากะเหรี่ยงตามข้อเสนอของหัวหน้าเผ่ากะเหรี่ยงแดง ชนเผ่านี้อาศัยอยู่ตามแถบภูเขาที่เรียกว่าดินแดนกะเหรี่ยงตะวันตก แต่ชาวกะเหรี่ยงดังกล่าวเป็นนักค้าทาส โดยการกวาดต้อนทาสพม่าและชาวไทยใหญ่ไปขายในไทย จึงมักเกิดข้อขัดแย้งกันเสมออย่างกึ่งและมณฑลเฉย เนื่องจากเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นพม่ายุ้งบุคคลเหล่านี้ให้เข้าไปก่อวุ่นในเขตอังกฤษ

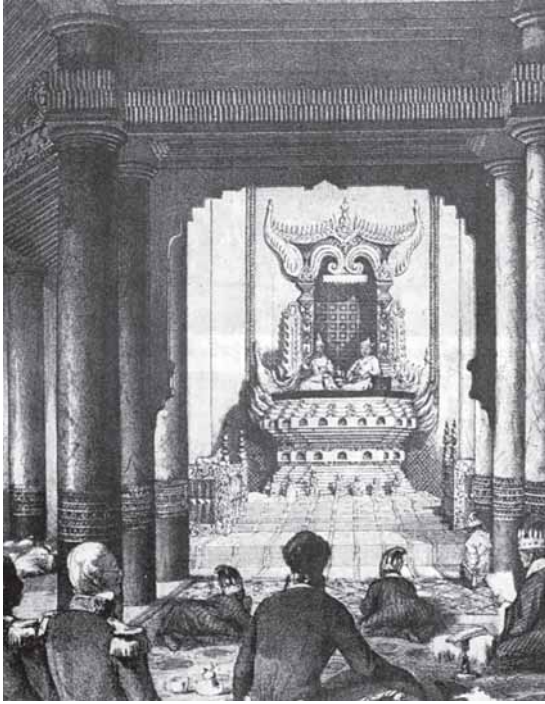
เนื่องจากลอร์ดเดลลูซี ได้สัญญาที่จะป้องกันชาวพื้นเมืองให้พ้นจากการรุกรานจากภาคเหนือเมื่อพระเจ้ามินดงทรงส่งกองทัพไปยึดครองภาคตะวันตกของดินแดนกะเหรี่ยงใน ค.ศ. 1873 อังกฤษจึงส่งคำประท้วงไปยังมณฑลเฉย พระเจ้ามินดงทรงโต้ตอบโดยประกาศความเป็นใหญ่เหนือดินแดนนั้น คณะทูตฟอร์ไซธ์แก้ปัญหาที่จีนเรียบร้อยใน ค.ศ. 1875 และเจรจาทำความเข้าใจกันให้ทั้ง 2 ฝ่ายเคารพในอธิปไตยของกะเหรี่ยงแดง ขากลับจากมณฑลเฉย ฟอร์ไซธ์ประท้วงการที่เขาต้องถอดรองเท้าและนั่งบนพื้นในขณะที่เข้าเฝ้ากษัตริย์ **“ปัญหารองเท้า”** ได้กลายเป็นเรื่องแฉ่งสำหรับผู้แทนอังกฤษ แต่พม่าก็ได้ลดหย่อนข้อกำหนดเรื่องมารยาทลงมากเพื่อไม่ให้ชาวยุโรปลำบากจนเกินไป แต่ในสายตาของพม่าแล้วไม่ถือเป็นการเสียเกียรติเลย นับว่าเป็นคราวเคราะห์ยิ่งสำหรับพม่าที่ชาวอังกฤษในประวัติศาสตร์ยุคนั้นได้รับการปลูกฝังให้มีความหยิ่งและภาคภูมิใจในจักรวรรดิของตน ดังนั้นจึงทำให้เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ได้

ในปีเดียวกัน คณะทูตพม่าเดินทางไปเฝ้ามกุฎราชกุมารอังกฤษ ซึ่งภายหลังทรงเป็นพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 ณ ท้องพระโรงใหญ่ที่กัลกัตตาเพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ในคราวเสด็จประพาสอินเดีย เป็นธรรมดาที่ในระหว่างพระราชพิธี อังกฤษจัดให้ผู้แทนพมานั่งเก้าอี้และสวมรองเท้า รัฐบาลที่อินเดียซึ่งพยายามฝืนพระทัยพระเจ้ามินดงได้ออกคำสั่งว่า แต่ต่อไปผู้แทนอังกฤษที่มณฑลเฉยไม่ต้องถอดรองเท้าเมื่อเข้าเฝ้า แต่พระเจ้ามินดงไม่อาจยอมจำนนต่อคำขาดดังกล่าว ตั้งแต่นั้นผู้แทนอังกฤษจึงไม่สามารถเข้าเฝ้าพระองค์ในท้องพระโรงได้ การที่ผู้แทนอังกฤษขาดการติดต่อโดยตรงกับกษัตริย์พม่าเป็นผลเสียอย่างแรงแก่ทั้งสองฝ่าย

ในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง พม่าได้ปรับปรุงการปกครองของตนให้ทันสมัยขึ้นเป็นครั้งแรกโดยให้เงินเดือนแก่ข้าราชการชั้นสูง แทนที่จะแบ่งที่ดินให้ไปปกครองตามแบบเดิมแล้วหาผลประโยชน์เอาเอง

นอกจากนี้พระเจ้านมดงยังใช้วิธีเก็บภาษี ทัดทาเมตา จากครอบครัวชาวพม่าโดยประเมินภาษีแตกต่างกันไปแต่ละปี ชาวพม่าจะได้รับการผ่อนผันภาษีในยามฝนแล้งหรือไร่นาถูกไฟป่า การเรียกเก็บภาษีดังกล่าวก็เพื่อยกระดับภาษีอากรที่จำเป็นและนำเงินมาใช้ในการปรับปรุงประเทศ นับเป็นความก้าวหน้าที่โดดเด่นเมื่อเทียบกับพระราชกรณียกิจของกษัตริย์องค์ก่อนๆ แต่พระเจ้านมดงไม่ทรงรู้จักระบบ

การเสด็จออกว่าราชการ ณ พระที่นั่งในท้องพระโรงภายในพระราชวังมัณฑะเลย์ ในภาพเป็นการเข้าเฝ้าของคณะทูตอังกฤษ (จาก Geoffrey Rawson, *Road to Mandalay*, 1967)

การปกครองอื่นใดที่จะนำมาใช้ปรับปรุงประเทศให้ได้ผล ก้าวหน้ากว่านี้ พระองค์ไม่ทราบภาษายุโรปและไม่ได้จ้างครูชาวอังกฤษมาถวายพระอักษรให้แก่พระโอรส ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงกระทำ ถึงกระนั้นก็ทรงปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย สนธิสัญญาพาณิชย์ที่ทำกับรัฐบาลอังกฤษในอินเดียทำให้การค้าเจริญขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในภาคเหนือและภาคใต้ของพม่า การค้าทางแถบลุ่มแม่น้ำอิรวดีเพิ่มขึ้นจาก 71 ล้านรูปีใน ค.ศ. 1858 - ค.ศ. 1859 เป็น 377 ล้านรูปีใน ค.ศ. 1877 - ค.ศ. 1878 ทรงตั้งระบบโทรเลขขึ้นใช้ตามรหัสมอร์สแต่ดัดแปลงใช้อักษรพม่า จัดให้มีการเดินเรือกลไฟในแม่น้ำอิรวดีโดยให้เป็นรัฐวิสาหกิจ สร้างโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งใช้เครื่องจักรยุโรปมาผลิตครั้ง สี่เสียด น้ำตาล ฝ้าย และไหม ทรงใช้เงินรูปีรูปนกยูงที่สวยงามแทนก่อนเงินเล็กๆ ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของพม่าซึ่งประกาศใช้เหรียญกษาปณ์ ซึ่งเริ่มใช้ทั้งในพระราชอาณาจักรของพระองค์และของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่เรียกกันว่าเงินบาท ซึ่งมีอัตราส่วน 1:100 ของเงินอินเดียที่มีค่าเท่ากับ 3.65 ปอนด์

พระเจ้านมดงสิ้นพระชนม์โดยมิได้แต่งตั้งผู้สืบทอดบัลลังก์ ทรงเคยรับสั่งกับนายอัลเบิร์ต ฟิตซ์ ขณะเจรจาทำสนธิสัญญาพาณิชย์ใน ค.ศ. 1887 ว่า ตั้งแต่รัชทายาทถูกปลงพระชนม์เมื่อปีก่อน ไม่ทรงประกาศตั้งผู้สืบทอดบัลลังก์ เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายที่อาจเกิดจากความทะเลาะหะยานของโอรสองค์หนึ่งองค์ใด ตามคำกล่าวของฟิตซ์ ทรงรับสั่งต่อไปว่า ไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม “จะต้องเกิดความแตกแยกอย่างใหญ่หลวงขึ้นระหว่างผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ และจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแผ่ไปถึงดินแดนในครอบครองของอังกฤษ จนรัฐบาลอังกฤษอาจต้องเข้าแทรกแซงไม่ว่าปรารถนาที่จะทำเช่นนั้นหรือไม่” เจ้าหน้าที่อังกฤษมักเร่งเร้าให้แต่งตั้งผู้ที่จะสืบทอดบัลลังก์ บุคคลที่สมควรแก่ตำแหน่งรัชทายาทและเป็นที่ยอมรับที่สุดคือ เจ้าชายนยองยาน ขณะใกล้สิ้นพระชนม์ก็มีรับสั่งให้เจ้าชายองค์นี้เข้าเฝ้า สันนิษฐานกันว่าทรงตั้งพระทัยให้ครองราชบัลลังก์สืบต่อ แต่เจ้าชายนยองยานทราบว่ามีกรวางแผนในพระราชวังเพื่อยกเจ้าชายชิบอขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงเกรงว่าจะเป็นอุปายมากกว่า จึงเสด็จหนีพร้อมด้วยพระอนุชาไปพำนักอยู่กับผู้แทนอังกฤษ คินห่วนมินจีได้ขอตัวเจ้าชายทั้ง 2 พระองค์คืนอย่างเป็นทางการ แต่ผู้แทนอังกฤษกลับส่งเจ้าชายไปยังกัลกัตตาและรับบำนาญอังกฤษ นับว่าเป็นการกระทำที่ไม่ฉลาดอย่างยิ่ง

พระเจ้ามินดงซึ่งใกล้จะสิ้นพระชนม์จึงทรงเสนอว่า ควรจะแต่งตั้งเจ้าชาย 3 พระองค์ให้ร่วมกันปกครอง แต่คินหฺวันมินจีและพวกไม่เห็นด้วยเพราะเกรงว่าจะเกิดสงครามกลางเมือง ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนั้น คินหฺวันมินจีจึงวางแผนจะสถาปนาเจ้าชายธิบอขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ทรงเป็นบุคคลซึ่งไม่มีชื่อเสียงเอาเลย พวกหฺวันมินจีจึงวางแผนปกครองประเทศโดยการควบคุมของคณะเสนาบดีดังเช่นที่เขาทราบอย่างลวงเลือนว่าเป็นแบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แม้แต่ผู้แทนอังกฤษก็หวังอย่างยิ่งว่าวิธีการดังกล่าวจะเป็นการเริ่มปฏิรูปการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่

ไม่ตายของคินหฺวันมินจีคือจะปลดพระเจ้าธิบอจากราชบัลลังก์ถ้าทรงก่อความยุ่งยากขึ้น แต่เขาพลาดมากที่มีได้คำนึงถึงเจ้าหญิงสุยลัตผู้ทรงวางแผนให้ธิบอตั้งพระนางเป็นอัครมเหสี ทั้งที่ที่ได้เป็นพระราชินีก็ทรงชักจูงให้พระสวามีจำคุกและสังหารชีวิตบุคคลในราชวงศ์ประมาณ 80 คนในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1879 โดยอ้างว่ามีอันตราร้ายแรงซึ่งอาจก่อให้เกิดกบฏขึ้น คินหฺวันมินจีและพวกพยายามป้องกันการกระทำอันทรูณนี้ และเชื่อว่าคงจะช่วยให้พวกตนคุมอำนาจการปกครองได้ง่ายขึ้น เมื่อซอร์เจ้าหน้าที่ยังอังกฤษทราบความจริงจึงประท้วงอย่างแรง คินหฺวันมินจีตอบว่าในฐานะกษัตริย์ผู้มีอำนาจอธิปไตย ย่อมมีสิทธิใช้มาตรการอันจำเป็นเพื่อป้องกันความยุ่งยากในประเทศของพระองค์ได้ ทั้งยังมีเหตุการณ์ที่เป็นตัวอย่างทำนองนี้มาก่อน เมื่อซอร์ชู่ว่าจะชักธงอังกฤษลงและตัดความสัมพันธ์ทางการทูตโดยสิ้นเชิง ทำให้เกิดความตื่นตระหนกขึ้นในราชสำนัก มีการเกณฑ์ทหารกันอย่างรีบด่วน เพราะกลัวว่าอังกฤษจะยกกองทัพไปตีมันซะเลย

ไม่นานนัก พวกนิยมการปกครองโดยคณะเสนาบดีก็พบว่ายากที่พวกเขาจะลดพระราชอำนาจของพระเจ้าธิบอลงได้ และกลับถูกพระมเหสีพระทัยแข็งและพวกใจอำมหิตที่อยู่เบื้องหลังตัดทอนอำนาจพระนางทรงแต่งตั้งคนโปรดคือแตงดามินจี เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญในพระราชวัง ส่วนคินหฺวันมินจียังคงเป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ในคณะรัฐบาล เนื่องจากพระเจ้าธิบอทรงเกรงว่าถ้าปลดเขาออกจากตำแหน่งแล้ว อาจก่อให้เกิดการกบฏขึ้น แต่ทว่าแตงดามินจีและพวกซึ่งห้อมล้อมพระราชินีเป็นผู้ใช้อำนาจทั้งหมด พระนางสุยลัตทรงมีอิทธิพลเหนือพระเจ้าธิบอผู้อ่อนแอทุกอย่าง ทรงสามารถห้ามมิให้พระองค์มีพระสนมนางกำนัลครบตามจำนวนที่กำหนดสำหรับตำแหน่งกษัตริย์ได้

สถานการณ์ที่น่าสลดใจที่สุดขณะนั้นบางส่วนคือ การที่ผู้แทนอังกฤษไม่สามารถปฏิบัติการกิจของตนได้ เพราะรัฐบาลอินเดียมีคำสั่งอันโง่งเงาเรื่องรองเท้า ต่อมาซอร์ถึงแก่กรรมด้วยพิษไข้จากโรคปวดในข้อในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1879 ผู้ดำรงตำแหน่งต่อมาคือ พันเอกฮอเรช บราวน์ ซึ่งพูดภาษาพม่าได้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับประเทศพม่า คำวิจารณ์ซึ่งเขาบันทึกไว้หลังจากมาถึงนครหลวงไม่นานทำให้ทราบว่าอังกฤษได้สูญเสียอะไรไปบ้างว่า “เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดิมทำหน้าที่เสนาบดีว่าการต่างประเทศด้วย และไม่เคยมีการเจรจาทำสัญญาใดๆ สำเร็จถ้าไม่ได้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนตัว การเปลี่ยนแปลงกะทันหันนี้ (คือคำสั่งเรื่องรองเท้า) ทำให้กิจการสำคัญๆ ต้องหยุดชะงักลงโดยสิ้นเชิง... การที่ผู้แทนคนก่อนๆ เข้าเฝ้าที่พระราชวังบ่อยๆ และติดต่อกับพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการด้วย ความเต็มใจ จึงเป็นทางที่ดีที่สุดที่ทำให้แน่ใจว่าอะไรกำลังเกิดขึ้นภายนอกที่พำนักของตน”

¹ Albert Fytche, *Burma Past and Present*, 1878, เล่ม 1, หน้า 234.

การที่ลอร์ดลิตตันผู้ก้าวร้าวได้เป็นผู้สำเร็จราชการอินเดียในขณะที่พระเจ้าธิบอขึ้นครองราชบัลลังก์นั้น นับเป็นคราวเคราะห์ร้ายของความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่า เขามีคำสั่งให้เซอร์แจ้ให้หุ่่นจิทรบว่า อังกฤษจะรับรองและสนับสนุนการขึ้นครองราชย์จะขึ้นอยู่กับขอบเขตของนโยบายใหม่ที่กษัตริย์พม่าจะใช้ดำเนินกับอังกฤษ โดยต้องอนุญาตให้เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าเฝ้าได้อย่างเสรีและให้อังกฤษมีอิทธิพลเหนือนโยบายของราชสำนักพม่ามากขึ้น อย่างไรก็ตามแทนที่พระเจ้าธิบอจะมี

พระเจ้าธิบอและพระนางสุภยาลัต

พระราชสาสน์ไปยังรัฐบาลอังกฤษที่กัลกัตตา กลับส่งตรงไปยังสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียและลอร์ดซอลสเบอรีรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศขณะนั้น เมื่อลอร์ดลิตตันได้ทราบข่าวการสังหารหมู่ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1879 ก็เร่งเรียกรัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอนให้ยื่นคำขาดไปยังมณฑลเลย ทำให้มีความรู้สึกว่าการลิตตันตั้งใจสร้างสถานการณ์อันจะนำไปสู่สงคราม แต่ในขณะนั้นอังกฤษกำลังทำสงครามซึ่งไม่สู้จะรุ่งโรจน์นักถึง 2 แห่งคือกับอัฟกานิสถานและเซเวาโยแม่ทัพซูลู และยังเกิดกรณีพิพาทกับพวกบัวร์ในแอฟริกาอีก ครั้งนี้จึงไม่อาจเสี่ยงทำสงครามกับพม่า ผู้เชี่ยวชาญทางทหารมีความเห็นว่าการยึดมณฑลเลยนั้นง่าย แต่จะต้องใช้กำลังทหารมากกว่าที่มีอยู่เป็นพันในการทำให้พม่ากลับคืนสู่ความสงบในภายหลังได้ เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้ รัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอนจึงบังคับให้รัฐบาลที่อินเดียใช้นโยบาย “อดกลั้นอย่างที่สุด” และแจ้งให้ลอร์ดลิตตันทราบว่ายกทัพมีนโยบายผูกมิตรกับรัฐบาลพระเจ้าธิบอมากขึ้น แต่ความห่วงใยในความปลอดภัยของเจ้าหน้าที่ทำให้อังกฤษต้องส่งเรือกลไฟติดอาวุธไปประจำที่ชายแดน พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือถ้าเกิด

ความยุ่งยากขึ้น ชาวอังกฤษพากันอพยพออกจากมณฑลเลย และในปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1879 พันเอกบราวน์ส่งมอบหน้าที่แก่นายเซอร์ บาร์บ และกลับไปยังเขตปกครองของอังกฤษในพม่า เดือนต่อมาเซอร์หลุยส์ คาวานญารี เจ้าหน้าที่อังกฤษที่คาบูลถูกลอบสังหาร รัฐบาลที่อินเดียซึ่งกำลังตกใจเกรงว่าพระเจ้าธิบออาจจะดำเนินการเช่นชาวอัฟกานิสถาน จึงรีบถอนตัวเซอร์ บาร์บและคณะกลับ

การที่อังกฤษดำเนินการอย่างจริงจังทำให้ราชสำนักแห่งกรุงอังวะได้สติจัดส่งเอกอัครราชทูตไปขอฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับผู้สำเร็จราชการอังกฤษ แต่เจ้าหน้าที่อังกฤษที่ชายแดนคุมตัวทูตไว้ให้ซีแจ้จนถึงสถานภาพของคณะทูตนี้ให้แจ้แจ้ และแจ้ให้ทูตพม่าทราบ ว่า ถ้าเขาได้รับมอบอำนาจให้เจรจาทำสัญญาฉบับใหม่เพื่อให้ผู้แทนอังกฤษกลับไปประจำที่มณฑลเลยและมีอำนาจเพียงพอเช่นในการเข้าเฝ้ากษัตริย์แล้ว ผู้สำเร็จราชการจึงจะยอมต้อนรับ ทูตพม่าต้องพักอยู่ที่ชายเมียวอยู่ 6 เดือนในฐานะแขกของอังกฤษในระหว่างโต้แย้งกันที่กัลกัตตา ในที่สุดเมื่อเป็นที่แน่ชัดว่าราชสำนักอังวะไม่มีข้อเสนอใดๆ ที่ลอร์ดลิตตันจะสามารถรับได้ คณะจึงกลับไปมณฑลเลย ผู้สำเร็จราชการพยายามหาทางที่จะทำให้เรื่องแตกหัก ส่วนรัฐบาลที่ลอนดอนไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งและวิจารณ์การปฏิบัติงานของลอร์ดลิตตันอย่างรุนแรง

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1880 แกลดสโตนและพรรคเสรีนิยมได้ปกครองประเทศ และแต่งตั้ง ลอร์ดริบเฟินเป็นผู้สำเร็จราชการแทนลอร์ดลิตตัน รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอน ที่กัลกัตตา และผู้แทนอังกฤษที่ย่างกุ้งใช้นโยบายพร้อมที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์กับมณฑลเลยให้ดีขึ้น ปัญหาเกี่ยวกับการผนวกดินแดนถูกยกเลิก ลอร์ดริบเฟินเห็นด้วยกับพม่าใน 2 เรื่องสำคัญซึ่งก่อให้เกิดความริ้วรานขึ้นในสมัยพระเจ้ามินดง คือปัญหาเรื่องอาวุธและรองเท้า เขาแนะนำรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษที่อินเดียว่าควรจะประนีประนอมกับพม่าเรื่องปัญหา รองเท้า และรัฐมนตรีต่างประเทศตอบยืนยันที่จะดำเนินการตามข้อเสนอแนะ ปีต่อมาเมื่อพวกพ่อค้าที่ย่างกุ้งเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษใช้มาตรการเข้มงวดกับพม่า ในเมื่อราชสำนักพม่าตั้งใจจะเปิดสนธิสัญญาพาณิชย์ฉบับ ค.ศ. 1867 อย่างจริงจัง ลอร์ดริบเฟินปฏิเสธข้อเรียกร้อง เช่นเดียวกับที่เซอร์ชาร์ลส์ เบอ์นาร์ด ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำพม่าได้เคยปฏิเสธมาแล้ว เขาแจ้งให้คณะผู้แทนทราบว่าเขาไม่เชื่อว่าการทำสงครามจะช่วยให้การพาณิชย์ขยายตัวออกไปได้ และเขียนจดหมายชี้แจงไปยังรัฐมนตรีต่างประเทศว่า ถ้าพม่าไม่รักษาวาจาเรื่องการผูกขาดการค้าแล้ว อังกฤษก็ไม่รักษาวาจาเช่นกันในเรื่องอาวุธ คำกล่าวนี้เป็นความจริง ตามมาตราที่ 8 ของสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 นั้น รัฐบาลพม่ามีสิทธิซื้ออาวุธ กระสุนและวัสดุสงครามในดินแดนใต้ปกครองของอังกฤษ การซื้อแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับความยินยอมและความเห็นชอบของข้าหลวงใหญ่อังกฤษ แต่ในการเจรจาทำสัญญา พิเศษได้ทำให้เป็นที่เข้าใจว่าเมื่อพม่าขอความยินยอมเรื่องการซื้ออาวุธแล้ว อังกฤษจะไม่ปฏิเสธ ต่อมาเมื่อความสัมพันธ์กับพระเจ้ามินดงเสื่อมลง เจ้าหน้าที่อังกฤษกลับเป็นผู้ขัดขวางในเรื่องนี้

ทั้งสองฝ่ายหวังว่าจะทำความตกลงกันได้ เมื่อคณะทูตเดินทางมาถึงเมืองซิมลาเพื่อเปิดการเจรจาในปลายเดือนเมษายน ค.ศ. 1882 สาเหตุโดยตรงของการเคลื่อนไหวครั้งนี้ก็คือ เกิดกรณีพิพาทขึ้นอีกทางลุ่มแม่น้ำกะบอ เมื่ออังกฤษคืนลุ่มแม่น้ำนี้ให้พม่าไป ใน ค.ศ. 1834 แล้วไม่ได้มีการกำหนดพรมแดนที่แน่นอนกับมณีปุระ หลังจากที่พระเจ้าธีบอได้ขึ้นครองราชบัลลังก์แล้ว ชาวพม่าได้ก่อความยุ่งยากเป็นอันมากขึ้นตามชายแดน ทำให้รัฐบาลที่อินเดียของลอร์ดริบเฟินเสนอให้ตั้งคณะกรรมการพรมแดนร่วมกันใน ค.ศ. 1881 แต่ราชสำนักพม่าปฏิเสธข้อเสนอดังนั้นคณะกรรมการอังกฤษจึงกำหนดพรมแดนเอง เรื่องที่ความรุนแรงขึ้นเมื่อพม่าเข้ายึดครองหมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งมณีปุระอ้างว่าเป็นของตน ดังนั้นราชสำนักอังกฤษจึงแต่งตั้งพันชิตห่วน ให้เปิดการเจรจาเรื่องนี้กับรัฐบาลที่อินเดีย

เขานำร่างสนธิสัญญาซึ่งมีขอบเขตนอกเหนือไปจากกรณีพิพาทเรื่องพรมแดนเสนอต่อรัฐบาลอังกฤษ ลอร์ดฮาร์ทิงตันรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศที่ลอนดอนต้อนรับการเคลื่อนไหวของพม่าครั้งนี้เสมือนเป็นนิมิตว่าพม่าจะเปลี่ยนแปลงนโยบาย พันชิตห่วนต้องการแก้ปัญหาเรื่องรองเท้าให้เรียบร้อย และเห็นด้วยกับข้อเสนอแนะของลอร์ดริบเฟินที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินควรได้รับอาวุธทุกประเภทที่พระองค์ต้องการ เจ้าหน้าที่ที่ซิมลาต้อนรับคณะทูตพม่าฉันมิตร และแสดงให้เห็นว่าจะปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของพม่า แต่พอถึงปลายเดือนสิงหาคม รัฐบาลพม่าเรียกคณะทูตกลับมณฑลเลยอย่างกะทันหันโดยไม่ชี้แจงเหตุผล เหตุผลในการเคลื่อนไหวของพม่าครั้งนี้ปรากฏอยู่อย่างแจ่มชัดในเอกสารเกี่ยวกับการเจรจา ระหว่างการเจรจาพม่าเรียกร้องให้อังกฤษรับรู้สิทธิของตนที่จะติดต่อโดยตรงกับรัฐบาลอังกฤษโดยไม่ผ่านกัลกัตตา และสิทธิที่จะติดต่อกับมหาอำนาจยุโรปอื่นๆ ข้อเสนอขัดแย้งกับนโยบายของกัลกัตตาทีเดียว เกี่ยวกับความสัมพันธ์โดยเฉพาะของพม่าที่มีต่ออินเดียเป็นปัญหาที่มีความสำคัญยิ่ง

ต่อทั้ง 2 ฝ่าย สำหรับอังกฤษสำคัญเพราะเกี่ยวกับความมั่นคงปลอดภัยของจักรวรรดิ สำหรับพม่าสำคัญเพราะพม่าปรารถนาที่จะเป็นเอกราชแท้จริงมากกว่าที่ได้ชื่อว่ามีเอกราชแต่ในนาม

ผู้สำเร็จราชการพยายามประนีประนอมโดยเสนอให้ทำสนธิสัญญา 2 ฉบับ ฉบับแรกทำในนามของสมเด็จพระราชินีอังกฤษ และอีกฉบับหนึ่งเป็นสัญญาพาณิชย์ทำกับรัฐบาลที่อินเดีย เกี่ยวกับปัญหาการค้าเป็นส่วนใหญ่ เมื่อคณะทูตกลับไปพม่าแล้ว ราชสำนักอังกฤษส่งร่างสัญญา 2 ฉบับ ไปยังข้าหลวงใหญ่ที่ย่างกุ้งเพื่อให้ส่งต่อไปยังผู้สำเร็จราชการ ฉบับหนึ่งเพื่อลงนามกับพระราชินีและอีกฉบับหนึ่งกับรัฐบาลที่อินเดีย ในสนธิสัญญาทั้ง 2 ฉบับนี้ พม่าได้เพิ่มมาตราซึ่งพม่าทราบดีว่าอังกฤษจะรับไม่ได้ เช่น การยกเลิกสนธิสัญญาอันดาโบ เพิ่มอัตราภาษีศุลกากรขาเข้าและตั้งข้อจำกัดอันเข้มงวดเกี่ยวกับการค้าของอังกฤษ เป็นการกระทำที่ท้าทายอย่างเด่นชัด ถ้ารัฐบาลพม่าทราบดีว่าตนกำลังทำอะไรอยู่และตามเหตุการณ์ต่อมาแล้ว เราก็ต้องสรุปว่าพม่าตั้งใจกระทำจริง ลอร์ดบริเบนแจ้งให้ราชสำนักอังกฤษทราบดีว่ารัฐบาลอังกฤษรับไม่ได้ ตั้งแต่นั้นก็ไม่มีเจรจาระหว่างมันตะเลย์และกัลกัตตาอีก สัญญาของความริ้วฉานแรกคือทำที่ที่พม่าแสดงต่อมติประเรื่องปัญหาพรมแดนนั้นเป็นการท้าทายมาก จนรัฐบาลที่อินเดียส่งกำลังหนุนไปให้ราชาแห่งมณีปุระและอนุญาตให้ใช้กำลังต่อต้านการกระทำใดๆ ก็ตามของพม่า ทำให้ความวุ่นวายหยุดลงทันที

ระหว่างนั้นภาคเหนือของพม่าอยู่ในสภาพวุ่นวาย มีการปล้นสะดมทั่วไป พวกกะฉิ่นก่อการกบฏขึ้น กองโจรจีนเผาพะโม นอกจากนี้เจ้าผู้ครองรัฐไทยใหญ่ส่วนใหญ่ซึ่งเคยเป็นประเทศราชของพม่าก็ไม่ยอมขึ้นต่ออังกฤษอีกต่อไป ขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนไหวเพื่อล้มราชบัลลังก์ เจ้าชายเมงกุนซึ่งเป็นผู้นำจะได้ขึ้นครองบัลลังก์มากที่สุดประทับอยู่ที่ปอนดิเชอริ พวกก่อการได้ทูลเชิญให้เป็นผู้ดำเนินการจลาจลครั้งนี้ แต่ฝรั่งเศสก็กักตัวพระองค์เอาไว้ ใน ค.ศ. 1884 เมื่อขบวนการเคลื่อนไหวถูกสงสัย มีการสังหารชีวิตผู้คนในมันตะเลย์มากขึ้น จนพ่อค้าจีนและอังกฤษในย่างกุ้งขอให้มีการเปลี่ยนรัฐบาลพม่าหรือไม่ก็ผนวกดินแดนเสียเลย ดร. มาร์คส์ นักบวชแองกลิกันที่เด่นที่สุดได้โจมตีการกระทำผิดๆ ของพระเจ้าธีบอ แต่เซอร์ชาร์ลส์ เบอริฮาร์ดข้าหลวงใหญ่ไม่เห็นด้วยกับการผนวกพม่า เขาคิดว่าเจ้านายของยานอาจเป็นผู้ปกครองที่อังกฤษพอจะรับได้ จึงสนับสนุนให้อังกฤษเข้าแทรกแซงเพื่อช่วยเหลือแต่รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียปฏิเสธโดยอ้างว่าอังกฤษไม่สามารถจะใช้ข้ออ้างว่าษัตริย์ปกครองพม่าไม่ได้ ใน ค.ศ. 1885 เจ้าชายของยานสิ้นพระชนม์ ความหวังที่จะสถาปนากษัตริย์ที่นำพอใจขึ้นที่มันตะเลย์จึงสูญสิ้นไป

การที่พระเจ้าธีบอถอนการเจรจาที่มณีปุระโดยฉับพลันนั้น เกิดจากการที่ทรงสิ้นหวังในการกลับไปเจรจากับฝรั่งเศสใหม่ หลังจากเลิกล้มไปในรัชสมัยของพระบิดา ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1883 ทรงส่งคณะทูตไปยุโรป แสดงท่าทีว่าไปดูงานการอุตสาหกรรมและวิทยาศาสตร์ แต่ที่จริงไปเพื่อหาพันธมิตร คณะทูตตรงไปยังกรุงปารีส รัฐบาลอังกฤษก็ได้ทราบว่าพม่าได้ยกปัญหาเก่าเรื่องการนำอาวุธเข้าไปยังพม่าขึ้นมาพิจารณาใหม่อีก พม่าเป็นรัฐที่ละเลยได้ในแง่กำลังทหาร แต่สำคัญต่ออินเดียของอังกฤษในทางยุทธศาสตร์ เวลานั้นฝรั่งเศสกำลังขยายดินแดนในดั่งเกีย และอังกฤษสงสัยว่าฝรั่งเศสมีความทะเยอทะยานที่จะขยายดินแดนเพิ่มในอินโดจีน อังกฤษอาจจะโง่ถ้าไม่ตระหนักถึงฐานะของพม่า จึงตอบฝรั่งเศสว่าแม้พม่าจะเป็นรัฐเอกราชแต่ก็อยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ และอังกฤษไม่อาจจะทนให้

ชาติยุโรปอื่นๆ เข้าแทรกแซงได้ อังกฤษขอรับรองให้จูลส์ เฟอร์รี นายกรัฐมนตรีของฝรั่งเศสให้คำรับรองว่า ในกรณีที่มีการทำสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับพม่าแล้ว ฝรั่งเศสจะไม่อนุญาตให้พม่าซื้ออาวุธใดๆ จูลส์ก็ได้ให้คำรับรองอย่างเต็มที่

แต่คณะทูตพม่ายังคงอยู่ที่ปารีสต่อไปเป็นเดือนๆ อังกฤษก็ยิ่งเพิ่มความสงสัยมากขึ้น เอกอัครราชทูตอังกฤษขอให้เฟอร์รีชี้แจงสถานการณ์ให้ชัดเจนหลายครั้ง หลังจากที่ได้ปิดบังมาเป็นเวลานานในที่สุดเฟอร์รีก็ยอมรับว่า พม่าต้องการสนธิสัญญาที่มีคุณค่าไม่น้อยไปกว่าการเป็นพันธมิตรทางการเมืองอย่างเต็มที่ พร้อมด้วยความสะดวกในการซื้ออาวุธ อย่างไรก็ตามจูลส์ เฟอร์รีก็ให้คำมั่นว่าจะไม่ยอมลงนามเป็นพันธมิตรเช่นนั้นกับพม่า

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1884 เนื่องจากคณะทูตพม่ายังคงอยู่ในกรุงปารีส เอกอัครราชทูตอังกฤษจึงเข้าพบเฟอร์รีอีกครั้ง แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่าพม่ากำลังก่อความยุ่งยากให้แก่รัฐบาลที่อินเดียอย่างมาก จนอังกฤษจำต้องเข้ากำลังเพื่อบังคับให้ราชสำนักอองเวเคารพข้อผูกพัน ถ้าสนธิสัญญาระหว่างพม่าและฝรั่งเศสจะเป็นสาเหตุของการกระทำดังกล่าวก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรยิ่ง เฟอร์รีตอบว่าฝรั่งเศสเพียงจะตกลงทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับพม่าเท่านั้น แต่ไม่มีข้อผูกมัดใดๆ ในทางการเมืองหรือทางทหารเลย เช่น จะมีกงสุลฝรั่งเศสประจำอยู่ที่มณฑลละแฉะ แต่ก็ยังไม่ได้ตกลงกันเกี่ยวกับอำนาจที่แท้จริงของกงสุล เฟอร์รีรับรองกับเอกอัครราชทูตว่าสนธิสัญญานั้นจะไม่เป็นอันตรายต่ออังกฤษ แต่คำชี้แจงนี้ไม่ทำให้อังกฤษคลายความสงสัย

ที่ย่างกุ้ง พวกพ่อค้าอังกฤษรบเร้าให้ผนวกพม่ามาเป็นเวลานานแล้วและได้รับความสนับสนุนจากทหารค้าในอังกฤษ แต่เซอร์ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ดข้าหลวงใหญ่ยังไม่เห็นด้วยกับการกระทำที่รุนแรงเช่นนี้ แม้ว่าในปีปลาย ค.ศ. 1884 เขาจะได้รับข้อเรียกร้องอย่างท่วมท้นให้ดำเนินการรุนแรงก็ตาม เขาส่งข่าวไปยังรัฐบาลที่อินเดียยืนยันว่ารายงานเรื่องที่พระเจ้าธีบอปกครองไม่ดั้นน้้นพุดเกินความจริงไป และพ่อค้าชาวอังกฤษก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่ต้องคว่ำครวญหรือฟ้องร้อง เขาเขียนว่าพม่าไม่ได้ล่วงล้ำพรมแดนหรือรุกรานพันธมิตรของตนหรือทำร้ายชาวอังกฤษหรือละเมิดสัญญา ทั้งมิได้มีกรรมสังหารหมู่ อีก หรือปฏิเสธคำประท้วงของอังกฤษ หรือปฏิเสธไม่ยอมแก้ไขหรือชดเชยค่าเสียหาย จึงไม่มีเหตุผลอันใดที่จะรับรองว่าการผนวกดินแดนเป็นการกระทำที่ถูกต้อง

2-3 เดือนต่อมา เฟรเดอริค ฮาสเดินทางมาถึงมณฑลละแฉะในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1885 เพื่อรับหน้าที่กงสุลฝรั่งเศสประจำพม่า ไม่ช้าก็ปรากฏว่าฝรั่งเศสได้รับสัมปทานเป็นอันมากจากพม่า อันเป็นการกระทบผลประโยชน์ของอังกฤษ ทั้งนี้ไม่นับสัมปทานจำนวนมากซึ่งยังอยู่ในโครงการ ครั้นถึงเดือนกรกฎาคม รัฐมนตรีต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียได้โทรเลขไปยังผู้สำเร็จราชการว่า ตามสนธิสัญญาฝรั่งเศสจะจัดตั้งธนาคารขึ้นที่มณฑลละแฉะ และให้ทุนสร้างทางรถไฟจากมณฑลละแฉะไปยังตองอูในเขตปกครองของอังกฤษในพม่า ระหว่างนั้นฮาสได้หุ้ลรบเร้าให้พระเจ้าธีบอปรับปรุงความสัมพันธ์กับอังกฤษให้ดีขึ้น และให้ทรงอนุญาตให้เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าเฝ้าใหม่อีก ในขณะที่ความสัมพันธ์ที่ท้าวจะดีขึ้น พระองค์ควรเจรจาทำสัญญากับฝรั่งเศส เยอรมันและอิตาลีเพื่อประกาศว่าพม่าเป็นประเทศที่เป็นกลาง แต่พระเจ้าธีบอก็ปฏิเสธคำแนะนำนี้

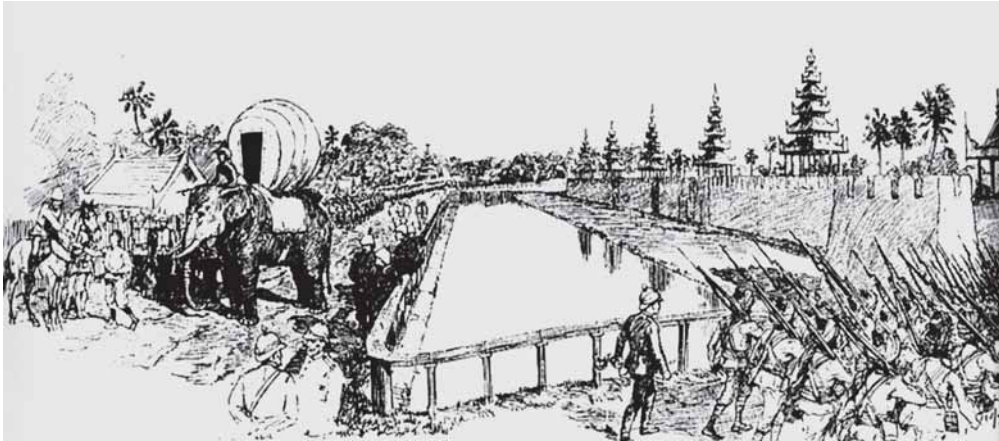

ระหว่างนั้นมีข่าวลือหนาหูว่าฝรั่งเศสกำลังเจรจากับพม่าเพื่อผูกขาดการค้าแทนกษัตริย์พม่าควบคุมระบบไปรษณีย์ เปิดการเดินทางเรือกลไฟแข่งกับบริษัทอิระวดี ฟลอทิลได้ล้มปทานเหมืองทับทิม และเปิดการค้าทางบกกับตังเกี๋ย ถ้าข่าวนี้เป็นความจริง ล้มปทานดังกล่าวย่อมทำให้ฝรั่งเศสอยู่ในฐานะได้คุมเศรษฐกิจในภาคเหนือของพม่า เซอร์ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ดยังแคลงใจรายงานดังกล่าว เขาเขียนรายงานให้ผู้สำเร็จราชการ “แต่...ข้าพเจ้าเชื่อเพียงเท่านี้ คือว่าผู้แทนฝรั่งเศสกำลังพยายามเสริมสร้างฐานะของตนที่มีฉันทะเลยให้มั่นคง โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะประสานดินแดนพม่าเข้ากับดินแดนในยึดครองของฝรั่งเศสทางตอนบนของแม่น้ำแดงในอนาคต”

ครั้นถึงเดือนสิงหาคม รัฐบาลที่อินเดียลงมติให้ประกาศว่า “การที่ฝรั่งเศสเสริมสร้างอิทธิพลแต่ผู้เดียวเพื่อครอบงำภาคเหนือของพม่า ย่อมจะก่อให้เกิดผลร้ายต่อดินแดนพม่าในปกครองของเรา และต่ออินเดีย อังกฤษจึงต้องป้องกันแม้จะเสี่ยงกับการทำสงครามก็ตาม” ในขณะที่เดียวกันข้อความของจดหมายลับซึ่งเฟอร์รีมอบให้แก่ทูตพม่าในขณะที่ลงนามในสนธิสัญญาพาณิชย์ร่วมกันที่กรุงปารีสในเดือนมกราคมที่แล้วว่วไหลออกมาจากมณฑลพะลีย์ บรรจุข้อความของสนธิสัญญาซึ่งเป็นที่ปกปิดกันว่าในทันทีที่ตั้งเกี่ยวกับเข้าสู่ความสงบและเป็นระเบียบแล้ว ฝรั่งเศสจะส่งอาวุธและเครื่องใช้ทางทหารทุกประเภทให้พม่าผ่านทางตังเกี๋ย อย่างไรก็ตาม เฟอร์รีก็ไม่มีอำนาจอีกเพราะมีการต่อต้านวิเทโศบายอันไม่รอบคอบของเขา เขาลาออกจากตำแหน่งในเดือนมีนาคม ฝรั่งเศสเผชิญกับความยุ่งยากเป็นอันมากในตังเกี๋ย และกำลังมีสงครามติดพันกับจีนและมาดากัสการ์ด้วย

วันที่ 7 สิงหาคม ลอร์ดซอลสเบอรีเผชิญหน้ากับวัดดิงตันเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน พร้อมด้วยสำเนาจดหมายของเฟอร์รี ลอร์ดซอลสเบอรีแจ้งให้ทราบอย่างเปิดเผยว่าอังกฤษไม่เห็นด้วยกับล้มปทานต่างๆ ของฝรั่งเศสในพม่า เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ทราบเรื่องราวนี้และสัญญาที่จะสอบสวนให้ หนึ่งเดือนต่อมาเมื่ออังกฤษยังไม่ได้รับการติดต่อ จึงเร่งรัดรัฐบาลฝรั่งเศสชี้แจงสถานการณ์ให้ชัดเจน ปลายเดือนกันยายนวัดดิงตันแจ้งให้รัฐบาลอังกฤษทราบว่า รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ทราบอะไรเลยเกี่ยวกับข้อตกลงดังกล่าว แต่ขณะนั้นเป็นเวลาที่ทูตพม่าเดินทางมาถึงกรุงปารีส และในไม่ช้าหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสและอังกฤษก็ลงข้อความของสนธิสัญญาลับดังกล่าวระหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลของพระเจ้าธิบอ เมื่ออังกฤษทักท้วงไป รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศสก็ปฏิเสธว่าไม่มีการทำสัญญานี้ ในขณะที่เดียวกันในต้นเดือนตุลาคม รัฐบาลฝรั่งเศสก็ถอนตัวฮาสออกจากมณฑลพะลีย์ “เนื่องจากสุขภาพ” ฝรั่งเศสปล่อยพระเจ้าธิบอไว้แต่ลำพัง และไม่ประสงค์จะทำสงครามกับอังกฤษ แต่เหตุร้ายก็เกิดขึ้น เพราะเมื่ออังกฤษเร่งรัดฝรั่งเศสให้ยืนยันการยอมรับว่าพม่าอยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ ฝรั่งเศสพยายามหลีกเลี่ยง ดังนั้นอังกฤษจึงจำเป็นต้องแตกหักกับพระเจ้าธิบอ และวิธีจัดการของรัฐบาลพม่าเรื่องบริษัทบอมเบย์เบอร์มาร์ก็เปิดโอกาสให้เป็นอย่างดี

บริษัทการค้าบอมเบย์เบอร์มาร์มีสำนักงานใหญ่และโรงเลื่อยไม้ในย่างกุ้ง ทำป่าไม้สักที่เมืองนิงยานมาหลายปีแล้วตามสัญญาที่ทำกับรัฐบาลที่มีฉันทะเลย เมืองนิงยานอยู่ทางเหนือของเมืองตองอู ค่อนไปทางพรมแดนของอังกฤษและพม่า ในต้นรัชกาลของพระเจ้าธิบอ เนื่องจากความบีบคั้นทางเศรษฐกิจพระองค์ได้ใช้วิธีบีบบังคับให้บริษัทจ่ายเงินเพิ่ม มีการทำสัญญาฉบับใหม่เกี่ยวกับการชำระเงินในอัตราสูงขึ้นใน ค.ศ. 1880, ค.ศ. 1882 และ ค.ศ. 1883 ก่อให้เกิดความวุ่นวายอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง

ปลายเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1885 กองทัพอังกฤษที่กว่าครึ่งเป็นทหารซีปอยอินเดีย ก็ยাত্রาเข้าสู่เมืองหลวงมณฑลยะลา พม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษอย่างสมบูรณ์หลังจากถูกรุกรานต่อเนื่องถึง 60 ปี โดยอังกฤษจัดให้มีฐานะเป็นเพียงมณฑลหนึ่งของอินเดียเท่านั้น

จึงเป็นการสะดวกที่ราชสำนักอังกฤษจะแต่งเรื่องขึ้นกล่าวหาบริษัทว่าตัดไม้เกินจำนวนที่จ่ายเงินไว้กว่า 2 เท่า ให้สินบนเจ้าหน้าที่และไม่จ่ายเงินให้เจ้าพนักงานป่าไม้ตามที่กำหนดไว้ แต่สำนักงานป่าไม้แห่งเมืองตองอูยินดีที่จะให้ตรวจสอบรายงาน และให้ดูใบเสร็จรับเงินซึ่งเจ้าพนักงานลงนามรับรองไว้

กรณีนี้ถูกส่งให้สภาผู้ตรวจการ เมื่อสภาได้ข่าวว่ากำลังมีการจัดตั้งสมาคมการค้าฝรั่งเศสขึ้นเพื่อดำเนินกิจการป่าไม้แทนอังกฤษถ้าบริษัทอังกฤษถูกตัดสินลงโทษ สภาผู้ตรวจการจึงพิจารณาลงโทษบริษัทแต่ฝ่ายเดียวว่าบริษัทโกงพระเจ้าธิบอดีคิดเป็นเงินอังกฤษประมาณ 73,333 ปอนด์ และโกงเงินเจ้าพนักงานป่าไม้เป็นเงิน 33,333 ปอนด์ บริษัทจึงถูกปรับให้ชำระเงินเป็น 2 เท่าของเงินจำนวนแรก นอกจากนี้ศาลยังบังคับให้บริษัทชำระเงินจำนวนที่ 2 ให้แก่เจ้าพนักงานป่าไม้ ถ้าบริษัทไม่มีเงินพอที่จะชำระให้ได้ ทางกรมป่าจะยึดไม้สักของบริษัทป่าไม้หนึ่งยาน กรณีนี้ไม่มีมูลความจริงและไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่ออ้ารังไว้ซึ่งความยุติธรรม ทั้งไม่มีการตรวจสอบหลักฐานจริงจังด้วย

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1885 พม่าพิมพ์คำตัดสินของสภาผู้ตรวจการ รัฐบาลอังกฤษจึงขอให้ราชสำนักอังกฤษเสนอคดีไปยังอนุญาโตตุลาการ แต่ก็ไม่มีคำตอบใดๆ จากมณฑลยะลาเลย จนถึงกลางเดือนตุลาคมพม่าจึงปฏิเสธข้อเสนอรบรัด เพราะหวังว่าจะได้รับความสนับสนุนจากฝรั่งเศส ขณะนั้นฝ่ายทหารที่กำลังเตรียมพร้อมที่จะยกกองทัพบุกภาคเหนือของพม่ามาเป็นเวลา 2-3 ปีแล้วหากจำเป็น ลอร์ดดัลพรินซ์แห่งวอลฟิวท์จะยื่นคำขาดต่อราชสำนักอังกฤษได้ พม่าได้รับคำขาดวันที่ 30 ตุลาคม ซึ่งจะหมดอายุวันที่ 10 พฤศจิกายน เป็นเหตุการณ์ที่พม่าไม่ได้คาดไว้ก่อน แต่พระเจ้าธิบอดีทรงตอบปฏิเสธอย่างเยโสที่จะพิจารณากรณีนั้นใหม่ และแจ้งว่าถ้ารัฐบาลอังกฤษจะแต่งตั้งผู้แทนใหม่ ผู้แทนนั้นก็จะต้อง “มาและไปได้เหมือนสมัยก่อน” ส่วนข้อเรียกร้องข้อหนึ่งในคำขาดที่ว่าพระองค์ต้องให้รัฐบาลที่อินเดียเป็นผู้ควบคุมนโยบายต่างประเทศของพม่าเช่นอัฟกานิสถานนั้น ทรงมีพระราชดำรัสตอบกลับอย่างไม่ประนีประนอมว่า “พม่ามีความสัมพันธ์ฉันมิตรกับฝรั่งเศส อิตาลีและกับประเทศอื่นๆ มาเป็นเวลานานแล้ว ขณะนี้ก็ยังดำรงอยู่และจะดำรงอยู่เช่นนี้ต่อไป”

เมื่อกองทัพอังกฤษบุกเข้าสู่พระราชวังมัตทะเลย์ได้ ผู้บัญชาการทหารอังกฤษใช้เวลาพระเจ้าธีบอ 45 นาทีสำหรับการเก็บของเพื่อเนรเทศนำพระองค์ไปกักกันที่เมืองไนอินเดียฝั่งตะวันตก ในภาพพระเจ้าธีบอและพระนางสุภยาลัตพระมเหสี กำลังเสด็จออกจากแผ่นดินพม่าของพระองค์ที่มัตทะเลย์ โดยการควบคุมของกองทัพอังกฤษ พระเจ้าธีบอเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์คองบองและของพม่า ครองราชย์รวม 7 ปี ระหว่าง ค.ศ. 1878-ค.ศ. 1885

อังกฤษถือว่าคำตอบนั้นเป็นการปฏิเสธคำขาดของตน จึงมีคำสั่งให้ยกกองทัพไปยังมัตทะเลย์ในวันที่ 14 พฤศจิกายนการสู้รบได้เริ่มขึ้น อีก 2 สัปดาห์ต่อมาหลังการสู้รบที่ไม่สูญเสียชีวิตเลือดเนื้อนักอังกฤษก็ยึดเมืองมัตทะเลย์ได้ พระเจ้าธีบอทรงยอมจำนน พม่ามิได้คุกคามหรือเตรียมพร้อมทำสงคราม มีผู้โต้แย้งว่าความยุ่งยากที่ฝรั่งเศสต้องเผชิญในตังเกี๋ยเปิดโอกาสอันดียิ่งให้อังกฤษจัดการกับพระเจ้าธีบอได้ เรื่องเกี่ยวกับการแข่งขันระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในแหลมอินโดจีน ซึ่งในไม่ช้าได้ขยายตัวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง โดยเข้าไปพัวพันกับลุ่มน้ำทางเหนือของแม่น้ำโขงและแม่น้ำเจ้าพระยา เพอร์นินวัลให้ความเห็นว่าการกระทำของอังกฤษ “เป็นการกระทำที่ถูกต้องและมีเหตุผลเพียงพอ เพราะได้ขจัดสาเหตุซึ่งอาจก่อให้เกิดสงครามขึ้นในยุโรป” การที่พม่าปฏิเสธที่จะพิจารณากรณีบริษัทบอมเบย์เบอร์มาใหม่ในรายละเอียดทุกข้อนั้น เป็นสาเหตุเพียงพอที่จะก่อให้เกิดสงคราม แต่คำยืนยันของพระเจ้าธีบอซึ่งแสดงการทำหายเมื่อกล่าวว่า ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างพม่ากับฝรั่งเศส อิตาลีและประเทศอื่นๆ ได้ดำรงมาแล้วเป็นเวลานาน “ขณะนี้ก็ยังดำรงอยู่และจะดำรงอยู่เช่นนี้ต่อไป” นั้น อังกฤษไม่อาจให้คำตอบเป็นอย่างอื่นได้ นอกจากการกระทำขั้นแตกหัก

เมื่อสิ้นพระเจ้าธีบอแล้ว อังกฤษต้องจัดการเรื่องชะตาของประเทศพม่าต่อไป มีการจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลขึ้น มีสภาแห่งรัฐซึ่งประกอบด้วยเสนาบดี 13 คน รัฐบาลนี้อยู่ใต้การควบคุมของพลเอกเพรนต์อร์กาสต์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองทัพยึดครองของอังกฤษ รัฐบาลที่อินเดียใคร่ที่จะให้พม่าเป็นรัฐในอารักขา โดยมีเชื้อพระวงศ์พม่าที่อังกฤษเห็นชอบขึ้นครองราชบัลลังก์ แต่ไม่มีผู้ที

เหมาะสม ดังนั้นวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 อังกฤษจึงประกาศผนวกดินแดนซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองของพระเจ้าธิบอเป็นดินแดนในปกครองของอังกฤษ หลังจากที่ได้ปรึกษากันในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1886 ว่าควรจะปกครองพม่าโดยตรง ดังนั้นจึงรวมพม่าเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดียในปกครองของอังกฤษ มีเซอร์ชาร์ลส์ เบอ์นาร์ตเป็นข้าหลวงใหญ่

การที่อังกฤษตัดสินใจดำเนินการขึ้นแตกหักกับพระเจ้าธิบอ ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและจีน ในวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1885 ผู้สำเร็จราชการที่อินเดียถามไปยังอุปทูตอังกฤษประจำกรุงปักกิ่งว่าถ้าอังกฤษเดินทัพไปยังมณฑลยี่ลี่ จีนจะประท้วงหรือไม่ อุปทูตอังกฤษตอบให้ทราบว่าจะตามประเพณีแล้วจีนถือว่าพม่าเป็นเมืองขึ้นของตน และคณะทูตพม่าก็ได้นำบรรณาการมายังจีนใน ค.ศ. 1875 พม่าส่งคณะทูตเหล่านี้มา 10 ปีต่อครั้ง แต่ไม่มีเอกสารที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าธิบอได้ส่งคณะทูตไป 4 วันต่อมาเมื่ออังกฤษยื่นคำขาดต่อพระเจ้าธิบอ อัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนเสนอให้รัฐบาลตนดำเนินการในฐานเจ้าอธิราชให้พม่าเลิกล้มคำสั่งเกี่ยวกับบริษัทอมเบย์เบอร์มาเทรตติ้งและขอขมาประเทศอังกฤษ เซอร์ฮัลลิดีย์ แมคคาทนีเย ที่ปรึกษาสถานอัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนแจ้งว่า จักรพรรดิมีรับสั่งให้ข้าราชการประจำยูนนานปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้นแล้ว วันที่ 1 พฤศจิกายน เซอร์โรเบิร์ต ฮาร์ท ซึ่งประจำอยู่ที่ปักกิ่งได้ส่งโทรเลขแจ้งให้ทราบว่าพม่าเป็นเมืองขึ้นของจีน ดังนั้นจึงทำให้จีนซึ่งเป็นเจ้าอธิราชจำต้องเข้าแทรกแซงในเรื่องนี้

ข้อเรียกร้องของจีนทำให้รัฐบาลอังกฤษแปลกใจมาก ถึงแม้จะต้องเผชิญกับเหตุการณ์อันไม่คาดคิดมาก่อน รัฐบาลอังกฤษก็เห็นว่าจีนยื่นข้อเรียกร้องมาสายเกินไป และตัดสินใจว่าอังกฤษควรจะดำเนินการกับพม่าต่อไป แล้วค่อยเจรจาปัญหากับจีนภายหลัง ดังนั้นลอร์ดซอลสเบอรีจึงประกาศว่า ขณะที่อังกฤษติดต่อกับพระเจ้าธิบอ อังกฤษจะรับรู้ “สิทธิของจีนอย่างเต็มที่” คำแถลงนี้ไม่เป็นที่พอใจของเซอร์โรเบิร์ต ฮาร์ทซึ่งเข้ารับหน้าที่เป็นผู้แทนฝ่ายจีนในการเจรจา เขาเสนอให้ทำข้อตกลงฉบับหนึ่งซึ่งสิ่งแรกที่พม่าต้องกระทำคือ “ส่งบรรณาการมาเช่นแต่ก่อน” และจีนจะเคารพสนธิสัญญาใดๆ ก็ตามที่อังกฤษจะทำกับพม่า อีกประการหนึ่งควรจะเปิดดินแดนตอนหนึ่งตรงพรมแดนระหว่างพม่าและจีนให้อังกฤษเข้ามาทำการค้า โดยปฏิบัติตามสนธิสัญญาเกี่ยวกับการใช้เมืองท่า อย่างไรก็ตามกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษคัดค้านการพิจารณาทำสัญญาใดๆ กับจีนจนกว่าการดำเนินการทางทหารในพม่าจะเสร็จสิ้น ลอร์ดซอลสเบอรีสงสัยว่าฮาร์ทไม่ได้ศึกษาปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจีนและพม่าให้ละเอียด วันที่ 20 พฤศจิกายนขณะที่กองทัพอังกฤษกำลังมุ่งตรงไปยังมณฑลยี่ลี่ ลอร์ดซอลสเบอรีโทรเลขแจ้งให้ฮาร์ททราบว่า ไม่มีเอกสารใดๆ ที่แสดงว่าพม่าได้ส่งบรรณาการให้แก่จีน ในสนธิสัญญาซึ่งจีนลงนามกับพม่าฉบับสุดท้ายลงวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1769 เพียงแต่กล่าวว่าจะมีการแลกเปลี่ยนสาสน์ฉันมิตรกันทุก 10 ปี ฮาร์ทตอบคำถามกลับว่าถ้าหากพม่าไม่ส่งบรรณาการให้จีนจะเข้าแทรกแซงและเสนอว่าควรจะ “สร้าง” สถานการณ์ขึ้นใหม่ ซึ่งจีนในฐานะเป็นเจ้าอธิราชของพม่าอนุญาตให้อังกฤษปกครองประเทศราชของตน คำเสนอของฮาร์ทเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ จนอังกฤษไม่คิดจะถือจริงจัง และได้แจ้งแก่ฮาร์ทว่าเมื่อสงครามสิ้นสุดลง รัฐบาลของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียจะเปิดเจรจาทำความตกลงเรื่องพม่าเองหลังจากการยึดครองมณฑลยี่ลี่แล้ว อุปทูตอังกฤษที่กรุงปักกิ่งได้รับคำสั่งให้แจ้งรัฐบาลจีนว่า อังกฤษตั้งใจจะผนวกดินแดนภาคเหนือของพม่าในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886

เซอร์ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ตข้าหลวงใหญ่อังกฤษเชื่อว่าพม่าไม่ได้เป็นประเทศราชของจีน สันนิษฐานว่าเขาคงจะได้อ่าน “*Journal of the Asiatic Society of Bengal*” ของเฮนรี เบอร์นาร์ตซึ่งเป็นเอกสารที่เป็นหลักฐาน โดยอาศัยรายงานเรื่องสงครามระหว่างพม่าและจีนเกี่ยวกับสิทธิของเจ้าอธิราชและบรรณาการ เรื่องนี้ถูกส่งไปยังสภาลุดดอซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษารัฐบาล คำตอบซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกราชการลงวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 แสดงให้เห็นว่าพม่าไม่เคยส่งสิ่งใดในรูปของบรรณาการไปให้จีน ไม่ว่าในสมัยใดหรือในกรณีใด เสนาบดีพม่าอธิบายต่อไปว่าตามสนธิสัญญาวางตุ้ง¹ ซึ่งทำให้สงครามครั้งสุดท้ายกับจีนยุติลงนั้นพม่าเป็นฝ่ายชนะ และเป็นสิ่งที่ตกลงกันว่าทุกๆ 10 ปีทั้งสองประเทศจะแลกเปลี่ยนคณะทูตต่อกันพร้อมด้วยสาส์นฉันทมิตรเพื่อเป็นการสถาปนาสันติภาพ

กระนั้นก็ตามลอร์ดซอลสเบอรีไม่ต้องการทำร้ายความรู้สึกของจีน เขาแจ้งต่ออัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนว่า รัฐบาลอังกฤษพร้อมจะทำการแลกเปลี่ยนคณะทูตต่อไปตามสัญญาระหว่างจีนและพม่าฉบับ ค.ศ. 1769 และพร้อมจะเจรจาเกี่ยวกับพรมแดน ส่วนทางกรุงปักกิ่ง ชุงลี ยาเหมินคงยืนยันว่าของขวัญที่พม่าส่งมานั้นเป็นบรรณาการ เมื่ออุปทูตอังกฤษนำสำเนาสัญญาซึ่งได้มาจาก *มหายาสะวิน* (พงศาวดาร) ของพม่าให้ผู้แทนจีนดู ผู้แทนจีนก็ปฏิเสธอย่างแข็งขันว่าสัญญานี้ไม่มีตัวตน ดังนั้นกระทรวงการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียจึงเผชิญกับคำโต้แย้งข้อเท็จจริงของจีนซึ่งได้เตรียมไว้อย่างรอบคอบ และยังคงแสดงความเสียใจที่ส่วนยอมรับฟังคำแถลงที่ไม่ตรงความจริงของฮาร์ทและแมคคาทนีช และไม่เห็นด้วยกับการที่จะส่งคณะทูตใดๆ ไปยังปักกิ่ง แต่จีนยังแสดงท่าทีไม่ยอมอ่อนข้อให้ ส่วนอังกฤษต้องการที่จะทำความตกลงให้เรียบร้อย โดยเฉพาะเรื่องพรมแดน ซึ่งกลายเป็นเรื่องริบดวงอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนการยึดครอง ในที่สุดได้มีการลงนามในอนุสัญญาระหว่างอังกฤษและจีนในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1886 อังกฤษยอมให้จีนเรื่องการส่งคณะทูตไป 10 ปีต่อครั้ง แต่ถ้อยคำที่ปรากฏอยู่ในสัญญาเป็นถ้อยคำที่ระมัดระวังมากเช่น “ด้วยเหตุที่เคยเป็นประเพณีในพม่าที่จะส่งคณะทูตไป 10 ปีต่อครั้งพร้อมด้วยสิ่งของซึ่งเป็นผลผลิตจากเมืองพม่า อังกฤษยินยอมให้เจ้าหน้าที่ชั้นสูงของพม่าส่งคณะทูตไป 10 ปีต่อครั้งตามประเพณี” อังกฤษมุ่งที่จะไม่ผูกพันพม่ากับสิ่งที่พม่าไม่เคยต้องผูกพันมาก่อนในอดีต แต่เจ้าหน้าที่พม่าและเจ้าหน้าที่อังกฤษในพม่าต่างไม่เห็นด้วยกับการผูกพันนี้กันอย่างพร้อมเพรียง และเป็นความเห็นที่ถูกต้องเพราะทำให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างแรงเกี่ยวกับฐานะของพม่ามีต่อจีน และเกี่ยวกับการที่พม่าพิจารณาฐานะของตนเองในโลก การละเมิดสัญญานับ ค.ศ. 1894 ของจีนเป็นการหาทางออกที่สะดวกให้แก่อังกฤษ ถ้าจีนไม่ทำเช่นนั้น ก็น่าสงสัยว่าพม่าจะทำตามสัญญานี้ได้อย่างไรในเมื่อมีคนคัดค้านมากในพม่า

¹ เหนือขึ้นไป, หน้า 402.

บทที่ 36

เวียดนามและการขยายดินแดนของ ฝรั่งเศสในอินโดจีนระยะแรกเริ่ม

ค.ศ. 1820 - ค.ศ. 1870

เจ้าชายคานท์โฮรสองคี่ใหญ่ของจักรพรรดิยาหลง ซึ่งเคยเสด็จไปยังราช

สำนักแควร์ซายส์กับปิโย เดอ เบแชน ลี้พระชนม์ใน ค.ศ. 1801 พระอนุชาของพระองค์คือมินห์ม่าง ได้ครองราชบัลลังก์ต่อมาใน ค.ศ. 1820 พระองค์ทรงเกลียดชัง “พวกป่าเถื่อนจากตะวันตก” ทรงปฏิเสธที่จะลงนามในสัญญาพาณิชย์กับฝรั่งเศส หรือรับพระราชสาสน์ที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ส่งมาใน ค.ศ. 1825 ในรัชสมัยนี้ฝรั่งเศสพยายามทำสัญญาพาณิชย์กับเวียดนามถึง 3 ครั้งด้วยกัน โดยมี บูแก็งวิลล์เป็นผู้เจรจาใน ค.ศ. 1825 แกร์การิอุใน ค.ศ. 1827 และพลเรือเอกลาปลาสใน ค.ศ. 1831 ทั้ง 3 คนถูกปฏิเสธไม่ให้เข้าเฝ้าและไม่มีพิธีรับรองใดๆ ใน ค.ศ. 1825 ทรงปฏิเสธไม่ยอมรับกงสุลฝรั่งเศสอีกคนหนึ่ง และทรงตัดสัมพันธ์ทางการทูต

เมื่อจักรพรรดิยาหลงใกล้สวรรคต ทรงมีพระราชบัญชาว่าผู้ที่จะครองเวียดนามสืบต่อไป ต้องไม่ประหารผู้ที่ยับถือนศาสนาทั้ง 3 คือ ลัทธิขงจื้อ พุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในจักรวรรดิของพระองค์ แต่จักรพรรดิมินห์ม่างทรงเลื่อมใสศรัทธาลัทธิขงจื้อและนิยมชมชื่นวัฒนธรรมจีนมาก จึงทรงฟื้นฟูนโยบายของราชวงศ์เหงียนในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ด้วยการประหารชาวคริสต์ บรรดาข้าราชการพากันคัดค้านการดำเนินนโยบายขัดพระราชบัญชาของพระราชบิดา มีข้าราชการหลายคนเคยเป็นมิตรกับปิโยซึ่งพวกเขาพากันขนานนามว่านายผู้ยิ่งใหญ่ องค์ท่านข้าหลวงประจำเวียดนามใต้ ซึ่งเคยเป็นหัวหน้าชั้นที่ในพระราชวังของจักรพรรดิยาหลงมาก่อน กล้าพอที่จะเขียนจดหมายถวายคำประท้วงต่อจักรพรรดิมินห์ม่าง ความว่า “ในปากของเรายังมีข้าวซึ่งบาทหลวงได้ให้เราเมื่อเรากำลังอดอยาก” การยึดมั่นนโยบายดังกล่าวทำให้การประท้วงประสบผลสำเร็จ จักรพรรดิมินห์ม่างทรงยับยั้งการประหารต่อไปใน 6 มณฑลทางภาคใต้ของเวียดนาม แต่องค์ท่านได้ถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1833 ในปีต่อมามีการประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาฟื้นฟูการประหารชาวคริสต์อีก แม้แต่สุสานขององค์ท่านก็ยังถูกประจานตามพระ

บัญชาของจักรพรรดิ การกระทำอันร้ายกาจก่อให้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองยาดินห์ ทว่าถูกปราบอย่างทารุณ และมีการประหารบาทหลวงเป็นจำนวนมาก

เมื่อจักรพรรดิมีหน้มางใกล้สิ้นพระชนม์ ทรงเปลี่ยนพระทัยในเรื่องเกี่ยวกับชาวยุโรป ทรงหาทางและวิธีติดต่อกับชาติยุโรปต่างๆ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1839 เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับจีน

ภาพการประหารบาทหลวงฝรั่งเศส 3 รูปในเวียดนาม เมื่อปี ค.ศ. 1840 โดยคำสั่งของจักรพรรดิมีหน้มาง พระองค์ใช้นโยบายกำจัดชาวคริสต์ พื้นที่พลัทธิขงจื้อและวัฒนธรรมดั้งเดิม นำมาสู่การแก้แค้นของฝรั่งเศสในระยะต่อมา

อาจจะเป็นเพราะการที่อังกฤษยึดครองจูนัน และโจมตีบ่อมตากู ที่ปากแม่น้ำไป ทำให้เข้าพระทัยว่าการใช้นโยบายอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังอย่างเคร่งครัดอาจเกิดอันตรายขึ้น แต่พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1841 ครั้นจักรพรรดิเหี้ยวตริสืบบราชสมบัติต่อมา (ค.ศ. 1841-ค.ศ. 1847) กลับฟื้นฟูนโยบายกำจัดชาวคริสต์รุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม พระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณดีกว่าพระราชบิดา และไม่ทรงตระหนักว่าการที่อังกฤษเข้ายึดครองฮ่องกงในเดือนที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์ และการที่จีนต้องเปิดเมืองท่า 5 แห่งของตนให้ชาวยุโรปเข้ามาทำการค้านั้น เป็นการเปิดศักราชใหม่ของภาคตะวันออกไกลแล้ว ฝรั่งเศสจะไม่ยอมทวนวิธีที่จักรพรรดิมีหน้มางปฏิบัติต่อบาทหลวงและพ่อค้าอีกต่อไป

ดังนั้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1843 ขณะที่บาทหลวง 5 ท่านกำลังรอการประหารอยู่ที่คุกข่ง ณ กรุงเว้ นั้น เรือลาดตระเวนชื่อ เฮโรอิน ภายใต้บังคับบัญชาของผู้บังคับการเลแวกก็ปรากฏที่เมืองตูราน เลแวกได้ยื่นข้อเรียกร้องในนามของพลเรือเอกเซซิล ผู้บังคับการกองพลราชนาวีฝรั่งเศสในทะเลจีน ให้เวียดนามปล่อยตัวบาทหลวงทั้งหมด เวียดนามยอมปล่อย ในปีเดียวกันฝรั่งเศสส่งเรืออัครแมนเข้าไปในเวียดนามอีกเพื่อบังคับให้ปล่อยตัวบาทหลวงอีกองค์หนึ่งซึ่งถูกตัดสินลงโทษ ปฏิบัติการ

เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นท่าทีใหม่ยุโรปและสหรัฐอเมริกาที่กำลังเพิ่มข้อเรียกร้องเพื่อให้ได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต อาทิใน ค.ศ. 1844 สหรัฐอเมริกาได้รับสิทธิดังกล่าวสำหรับชาวอเมริกันซึ่งอาศัยอยู่ในจีนตามสัญญาวังเซีย และในปีเดียวกัน สัญญาว้มเปาก็ให้ชาวฝรั่งเศสที่เป็นคาทอลิกได้รับชั้นตรีธรรมทางศาสนาจากจีนเช่นเดียวกัน

ใน ค.ศ. 1845 พลเรือเอกเซซิลแทรกแซงเมืองตูรานอีก เพื่อบังคับให้เวียดนามปล่อยเลอแพร์ฟร์สังฆราชขอพอลโตลิกประจำภาคตะวันตกของเวียดนามใต้ (โคจินจีน) จักรพรรดิทรงยอมจำนนเพราะฝรั่งเศสอยู่ที่ระดมยิงเมืองนี้ สังฆราชองค์นี้ถูกนำตัวไปสิงคโปร์ ณ ที่นั่นท่านสามารถโน้มน้าวให้กัปตันเรือเวียดนามใต้แอบพาท่านกลับไปเวียดนามอีก เอกสารของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่สิงคโปร์มีเรื่องราวที่น่าสนใจ¹ ลำดับเหตุการณ์ของการผจญภัยอันตรายครั้งนี้ รายงานของฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นการกระทำ “เพื่อเกียรติยศของประเทศฝรั่งเศส”²

ในจดหมายลงวันที่ 13 มีนาคม ค.ศ. 1847 ข้าหลวงปัตเตอร์เวิร์ธรายงานไปยังรัฐบาลที่อินเดียว่า เรือพาณิชย์ที่มาจากเวียดนามใต้ได้นำข้อสังเกตเกี่ยวกับกฎข้อบังคับใหม่อันเข้มงวดมาแจ้งให้ทราบ เป็นกฎหมายที่ประกาศใช้กับชาวต่างประเทศในเวียดนาม ข้าหลวงได้แจ้งข้าราชการเวียดนามผู้นั้นว่า “กษัตริย์อังกฤษจะไม่พอพระทัย” ถ้าเวียดนามจะใช้ข้อบังคับกับคนในบังคับอังกฤษ เขารายงานต่อไปอีกว่า “ข้าราชการได้อธิบายให้ข้าพเจ้าทราบทันทีว่า ข้อบังคับเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเรืออเมริกันซื้อคอนสตีติวชัน แล่นเข้าไปในอ่าวตูรานและระดมยิงเมืองนี้ ทำลายชีวิตประชาชนหลายคน ทั้งนี้เพราะเวียดนามไม่ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของผู้บังคับการให้ปล่อยบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งถูกจำคุกอยู่ในขณะนั้น การออกกฎข้อบังคับนี้เป็นนโยบายหนึ่งของจักรพรรดิ เพื่อแสดงให้เห็นว่าจะไม่ปล่อยให้ผู้ใดหมิ่นประมาทพระองค์โดยไม่มี การลงโทษ เพื่อพิสูจน์การกระทำนี้ ข้าราชการเวียดนามได้มอบจดหมายจากอธิบดีกรมเจ้าท่าให้แก่ข้าพเจ้า....แจ้งให้ทราบว่า อธิบดีได้จัดการส่งตัวสังฆราชที่กล่าวถึงนี้และประสงค์จะมอบท่านให้แก่ข้าพเจ้า เพราะสังฆราชท่านนี้ได้เสด็จลอบกลับไปเวียดนามใต้ อีก หลังจากที่ฝรั่งเศสส่งเรือรบมารับตัวไปจากที่คุมขังในเวียดนามแล้ว”

ข้าหลวงที่ปัตเตอร์เวิร์ธกล่าวต่อไปอีกว่าสังฆราชเลอแฟร์ได้ขอพบตน “เมื่อถูกปล่อยออกจากที่จำคุกในญวนเช่นที่เคยกระทำมาแล้วเมื่อปีก่อนดังได้กล่าวมาแล้ว” และว่าข้าหลวงได้ห้ามบาทหลวง “มิให้ดำเนินการใดๆ อีกเกี่ยวกับเวียดนามใต้ โดยเฉพาะผู้บังคับการเรือนาโกดาท์³ ผู้เคราะห์ร้าย ซึ่งเป็นผู้พาสังฆราชกลับไปเวียดนามใต้ในครั้งหลังสุดก็ถูกตัดศีรษะ และชาวเวียดนามใต้ทุกคนซึ่งอยู่ในเรือก็พากันถูกจำคุกและถูกลงโทษให้ทำงานหนัก” เขาวิจารณ์ว่า “แต่บาทหลวงเยซุอิตเหล่านี้ไม่ค่อยระมัดระวังเรื่องวิธีการ เพียงแต่ขอให้สมจุดหมายที่ตนต้องการเท่านั้น และข้าพเจ้าต้องขอล่าเพิ่มเติมนว่าบาทหลวงเหล่านี้ไม่มีความห่วงใยในตัวเองเลย” ปัตเตอร์เวิร์ธยังมีความเห็นว่าคราวนี้สังฆราชคงจะหาเรือพาท่านกลับไปญวนใต้ไม่ได้

ใน ค.ศ. 1847 นั้น ฝรั่งเศสพยายามที่จะบังคับให้จักรพรรดิเที่ยวตรียมจำนวน โดยส่งทัพเรือไปแสดงแสนยานุภาพที่เมืองตูราน ผู้บังคับการลาปีแอร์พร้อมด้วยเรือรบกลั้วร์ และเรือวิกตอรีเรียส ได้เรียกร้องในนามรัฐบาลฝรั่งเศสให้เวียดนามประกันความมั่นคงปลอดภัยของชาวฝรั่งเศส จักรพรรดิเที่ยวตรีปล่อยให้ลาปีแอร์รอคำตอบ 1 เดือน ระหว่างนั้นพระองค์ทรงชุมนุมกองทัพอู๋ไ้ที่ตูรานโดยอ้างว่าเพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้แทนฝรั่งเศส ทรงเชิญนายทหารจากเรือ 2 ลำมาชมการแสดงของเวียดนาม และวางแผนฆาตกรรมแล้วเผาเรือให้พินาศสิ้น เมื่อฝรั่งเศสปฏิเสธคำเชิญ เรือรบเวียดนามในเมืองท่าก็โจมตีเรือฝรั่งเศส 2 ลำ และพยายามวางเพลิงในระหว่างการต่อสู้นั้น เรือรบฝรั่งเศสได้ทำลายเรือลำเนาและเรืออื่นๆ ของเวียดนามจำนวนมาก แล้วก็แล่นจากไป

ในที่สุดเหตุการณ์ก็ทวีความรุนแรงขึ้นแตกหักในสมัยจักรพรรดิตีตี้ก (ค.ศ. 1848 - ค.ศ. 1883) โอรสของจักรพรรดิเที่ยวตรี พระองค์ทรงมีความรู้แตกฉานในลัทธิขงจื้อ และเป็นผู้ที่เคร่งศาสนายิ่ง

1 จดหมายข้าหลวงซึ่งส่งไปยังเบงกอล R₁₄ วันที่ 13 มีนาคม ค.ศ. 1847.

2 Guy Chastel, *Un Siècle d' Epopée Française en Indochine*, หน้า 63.

3 เป็นผู้บังคับการเรือ.

และทรงเอาพระทัยใส่ในการที่จะปิดประตูประเทศเพื่อสกัดกั้นอิทธิพลยุโรปยิ่งกว่าจักรพรรดิองค์ก่อนๆ อย่างไรก็ตามก็ดีเดิมทีทรงล็งเลพระทัยที่จะใช้นโยบายรุนแรงตามที่พระราชมารดาและผู้ทรงคุณวุฒิรับไว้ แต่ ข้าราชบริพาร 2 คนที่ทรงอิทธิพลที่สุดคือ ข้าหลวงประจำตังเกี๋ยและเวียดนามใต้ไม่เห็นด้วย ในที่สุด พระองค์ทรงตัดสินพระทัยเสีย และทรงออกพระราชกฤษฎีกาให้กระจายชุมชนชาวคริสต์ออกไป ให้

พระเจ้าตี๋ตึก (ค.ศ. 1848-ค.ศ. 1883)

ทำลายหมู่บ้านและให้ยึดที่ดินมาแจกจ่ายให้ผู้อื่น ชายจะต้องถูก แยกจากหญิง ทุกคนจะถูกสับบนแก้มซ้ายด้วยคำว่า “ทาเดา” (ซึ่งหมายความว่าคนนอกศาสนา) ส่วนบนแก้มขวาให้สักชื่อของ ตำบลที่ชายหรือหญิงผู้นั้นถูกเนรเทศ คนจำนวนมากหลายพันต้อง เสียชีวิตเนื่องจากการกระทำดังกล่าว

ขณะเดียวกันพระองค์ก็หันมาจัดการกับบรรดาบาทหลวง ชาวยุโรป ใน ค.ศ. 1851-ค.ศ. 1852 บาทหลวงชาวฝรั่งเศส 2 รูปถูกประหารชีวิต เดอ มงติญี กงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทยและเขมรได้รับคำสั่งให้เดินทางไปกรุงเว้ และยื่นคำประท้วง อย่างแข็งขันต่อจักรพรรดิตี๋ตึก เมื่อถูกปฏิเสธ เรือรบฝรั่งเศส อีกลำหนึ่งชื่อ คาตินาห์ ก็ระดมยิงป้อมที่เมืองตูราน

การแสดงท่าทีแข็งกร้าวของชาวเวียดนามต่อชาวยุโรป นั้น เกิดขึ้นในเวลาเดียวกับการเคลื่อนไหวทำนองเดียวกันในจีน อังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาได้รวมกำลังกันเพื่อขอให้จีน แก้ไขสัญญา เวลานั้นเป็นสมัยที่ข้าหลวงเย่ท์หมิงเงินแห่งกวางตุ้ง เหยียดหยามชาติตะวันตกที่พยายามเจรจาทำสัญญากับจีนและ

สนับสนุนให้กระทำการรุนแรงต่อชาวยุโรป จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าจักรพรรดิตี๋ตึกจะเลียนแบบประเทศจีน ทั้งทรงมีพระสติปัญญาน้อยจนไม่เห็นผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศของพระองค์จะรุนแรงยิ่งกว่าผลของ การที่เย่ท์พยายามทำลายปีศาจอังกฤษในจีนเสียอีก ใน ค.ศ. 1856 บาทหลวงฝรั่งเศสองค์หนึ่งถูก ทรมาณและประหารชีวิต เนื่องจากสมรู้ร่วมคิดกับพวกกบฏในมณฑลกวางสี เป็นที่น่าสังเกตุว่าเหยื่อ ของจักรพรรดิมีนห้มางก็ถูกสังหารชีวิตโดยข้อกล่าวหาเดียวกันนี้ ใน ค.ศ. 1857 จักรพรรดิตี๋ตึกทรงให้ ประหารชีวิตเตี๊ยส ลังฆราชชาวสเปนแห่งแคว้นตังเกี๋ย

นับเป็นการกระทำที่โง่เขลา เพราะฝรั่งเศสในสมัยจักรวรรดิครั้งที่ 3 กำลังมองหาช่องทางเพื่อยึด ดินแดนในอันหน่า(ญวนกลาง) ฝรั่งเศสมีกองเรือรบที่เข้มแข็งในน่านน้ำจีน ซึ่งกำลังร่วมมือกับอังกฤษ ต่อต้านข้าหลวงเย่ท์ที่กวางตุ้ง ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการที่บาทหลวงฝรั่งเศสถูกฆาตกรรมใน ค.ศ. 1856 ส่วนสเปนก็มีฐานทัพอยู่ใกล้ๆ เวียดนามในฟิลิปปินส์ และประสงค์จะร่วมมือกับฝรั่งเศสเพื่อ จัดการกับอันหน่า

ใน ค.ศ. 1857 เดอ มงติญีถูกส่งไปยังกรุงเว้เป็นครั้งที่ 2 เขายื่นข้อเรียกร้อง 3 ประการต่อ จักรพรรดิตี๋ตึก คือ (1) รับประกันเสรีภาพทางศาสนาของชาวคริสต์ (2) อนุญาตให้ตั้งสำนักงานผู้

แทนการค้าฝรั่งเศสที่กรุงเว้ (3) อนุมัติให้แต่งตั้งกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเว้ แต่ทั้งหมดถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสส่งคณะทูตไปคราวนี้เพียงเพื่อแสดงให้เห็นว่าการกระทำของฝรั่งเศสเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทันทีที่กองทัพอังกฤษและฝรั่งเศสรวมกำลังกันยึดกวางตุ้งได้ในต้น ค.ศ. 1858 และจีนจำต้องลงนามในสนธิสัญญาเทียนสินในเดือนมิถุนายนปีเดียวกันนั้น กองทัพฝรั่งเศสและสเปนภายใต้บังคับบัญชาของพลเรือเอกริโกลท์ เดอ เซอญุยี เดินทางไปถึงเมืองตูรานเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1858 ในไม่ช้าก็ทำลายป้อมปราการลงและส่งหน่วยยึดครองเล็กๆ ขึ้นบก

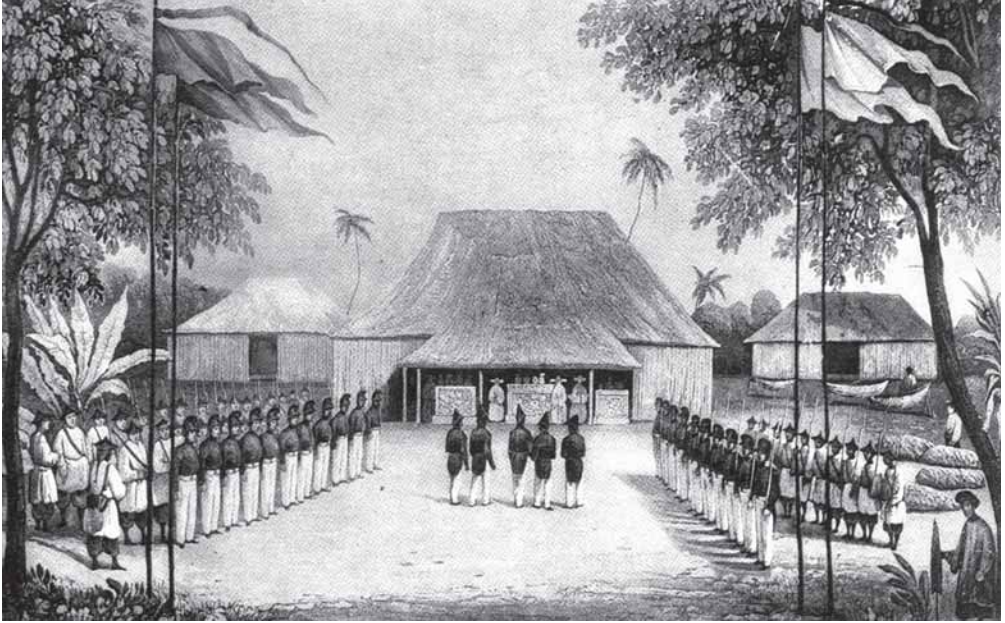
ตั้งแต่นั้นมาความยุ่งยากก็ทวีขึ้น ขณะที่เวียดนามถอนตัวออกจากตูรานนั้น เวียดนามไม่เหลือสิ่งใดไว้ให้ฝรั่งเศสเลย จะหาเสบียงกินก็ไม่ได้ นอกจากนี้โรคภัยไข้เจ็บทำให้ทหารเสียชีวิตจำนวนมากไม่เข้มแข็งพอจะโจมตีกรุงเว้ได้ หลังจากมีการพิจารณาถึงหนทางที่เป็นไปได้ในการแสดงแสนยานุภาพทางเรือในต่งเกี้ยวแล้ว นายพลเรือเอกริโกลท์ เดอ เซอญุยี ตัดสินใจยึดไซ่ง่อนอันเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของเวียดนามแทน โดยถอนทหารออกจากตูรานก่อน และเข้ายึดไซ่ง่อนได้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1859

ต่อมาปฏิบัติการใหญ่ที่ต้องระงับลง เนื่องจากเกิดการต่อสู้ขึ้นในจีน ผลสุดท้ายกองทัพอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ายึดครองกรุงปักกิ่งได้ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1860 ระหว่างนั้นคือในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1859 พลเรือเอกเปี๊ยะได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพลเรือเอกริโกลท์ เดอ เซอญุยี และได้รับคำสั่งให้เปิดการเจรจากับพระเจ้าตี๋ตึก คราวนี้ฝรั่งเศสเพิ่มข้อเรียกร้องมากขึ้นกว่าเดิมคือ เวียดนามจะต้องให้กงสุลฝรั่งเศสไปประจำในทั้ง 3 ภาคของเวียดนาม และมีอุปทูตประจำที่กรุงเว้ พระเจ้าตี๋ตึกพยายามใช้วิธีหน่วงเหนี่ยว พลเรือเอกเปี๊ยะจึงตรงไปทำลายป้อมที่ตูรานอีก ต่อมาเขาต้องไปช่วยกองทัพฝรั่งเศสซึ่งประจำอยู่ในจีน ปล่อกองทหารฝรั่งเศสและสเปนซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าหนึ่งพันคนไว้ที่ไซ่ง่อน ทหารกองน้อยนี้ต้องทนต่อสู้กับทหารเวียดนาม 12,000 คน ซึ่งตั้งกองทัพล้อมอยู่โดยไม่ได้รับการช่วยเหลือเป็นเวลาเกือบหนึ่งปี (ระหว่างเดือนมีนาคม ค.ศ. 1860 - กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1861)

สงครามระหว่างฝรั่งเศสกับจีนสิ้นสุดลงในเดือนมกราคม ค.ศ. 1861 พลเรือเอกชาร์เนอร์พร้อมด้วยกองเรือรบที่เข้มแข็ง และทหารประมาณ 3,000 คน ก็ออกเดินทางตรงไปยังไซ่ง่อนทันที วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ในระหว่างการรบที่ชิว พลเรือเอกชาร์เนอร์เข้าโจมตีทหารเวียดนามที่ล้อมและยึดเมืองได้สำเร็จ ครั้นถึงเดือนเมษายน ฝรั่งเศสยึดเมืองมีทอ ยาดินห์ ตูต้ามัด และส่วนหนึ่งของมณฑลเปียนหัวและเกาะกงได้ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1861 พลเรือเอกโบนาร์ด์เข้ารับหน้าที่แทนชาร์เนอร์เพียง 2-3 เดือนก็สามารถควบคุมดินแดนตอนล่างของเวียดนามได้รวมทั้งเกาะปูลูกองดอร์ และหมู่เกาะเล็กๆ บนปากแม่น้ำโขงได้ทั้งหมด

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1862 พระเจ้าตี๋ตึกทรงส่งผู้แทน 2 คนไปเจรจากับฝรั่งเศส ผู้แทนได้ชี้แจงว่าจักรพรรดิกำลังทรงมีปัญหายุ่ยากในแคว้นต่งเกี้ยวและทรงประสงค์จะยุติการสู้รบในภาคใต้ในเดือนต่อมามีการลงนามในร่างสัญญาที่ไซ่ง่อน ตามสัญญานี้ พระเจ้าตี๋ตึกทรงยกมณฑลตะวันออกทั้ง 3 ของเวียดนามใต้ให้แก่ฝรั่งเศส และตกลงจะจ่ายค่าปรับสงครามเป็นงวดๆ ภายใน 10 ปี ทรงสัญญาจะพระราชทานเสรีภาพให้แก่ชาวคริสต์ในพระราชอาณาจักร และจะเปิดเมืองท่าตูราน บาลัด และกวางอัน ให้ฝรั่งเศสเข้ามาทำการค้าขาย

ทหารฝรั่งเศสที่เมืองดำนัง ปี ค.ศ. 1831

กว่าสัญญานี้จะได้รับสัตยาบันจากจักรพรรดิโปเลียนที่ 3 ก็ทำให้ทั้งเวียดนามและฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ต้องรอเป็นเวลานาน เพราะเรือซึ่งบรรทุกผู้แทนไปฝรั่งเศสต้องชะงักการเดินทางเนื่องจากลมพายุอันร้ายแรง ระหว่างนั้นพลเรือเอกโบนาร์ดดำเนินการผิดพลาดให้ข้าราชการเวียดนามเข้าปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสซึ่งพลเรือเอกชาร์เนร์แต่งตั้งไว้ให้ปกครองชาวพื้นเมืองในแต่ละมณฑล จึงเกิดการจลาจลทั่วไปในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1862 ดังนั้นเมื่อสัญญาซึ่งจักรพรรดิโปเลียนที่ 3 ลงพระนามแล้วมาถึงเวียดนาม จักรพรรดิที่ดีก็จึงทรงปฏิเสธที่จะให้สัตยาบัน ทำให้พลเรือเอกโบนาร์ดซึ่งเป็นผู้นำสัญญาไปยังกรุงเว้จู่ว่าจะส่งทหารฝรั่งเศสไปช่วยพวกกบฏในด่งเกีย พระเจ้าที่ดีก็จึงยอมรับรองสัญญาฉบับนั้น

ขณะที่ข้าหลวงคนใหม่คือนายพลเรือลากรองดิแยร์เข้ารับหน้าที่ในอาณานิคมใน ค.ศ. 1863 สถานการณ์ในเวียดนามใต้ตกอยู่ในอันตรายร้ายแรง หัวหน้ากบฏผู้หนึ่งได้ชูธงและก่อเหตุร้ายขึ้นในมณฑลเบียนหัว อีกผู้หนึ่งยึดพรมแดนด่านกัมพูชาไว้ ยิ่งกว่านั้นก่อนที่พระเจ้าที่ดีก็จะรับรองสัญญาทรงส่งข้าราชการชื่อ ฟานถันเกียน ไปปารีสเพื่อเจรจาและขอให้ฝรั่งเศสคืนดินแดนที่เวียดนามจำต้องยกให้ โดยเวียดนามจะเพิ่มค่าปรับสงครามให้ฝรั่งเศสเป็นการตอบแทน ในฝรั่งเศสมีผู้แสดงการต่อต้านนโยบายขยายอาณานิคมเพิ่มขึ้น ในขณะที่ผู้สนับสนุนการแสวงหาผลประโยชน์ในเม็กซิโกต้องการให้ฝรั่งเศสยกเลิกนโยบายเกี่ยวกับอินโดจีน แล้วหันมาส่งเสริมโครงการของตน แม้แต่จักรพรรดิโปเลียนที่ 3 ก็ไม่แน่วระทัยว่าโครงการเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงไกลจะให้ผลดี แต่ก็ทรงเห็นชอบด้วยเมื่อเคานต์เดอ ชาสลู-โลบาร์ท เสนาบดีทหารเรือซึ่งยึดมั่นในนโยบายของตน คุณความว่าจะลาออกจากตำแหน่งถ้าฝรั่งเศสสละเวียดนามใต้ และเมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าที่ดีก็บายเบี่ยงข้อผูกมัดที่ได้ทำไว้

ในขณะที่นายพลเรือลากรองดิแยร์ติดภาระอยู่กับการฟื้นฟูจักรวรรดิเย็บบริหารให้เป็นที่เรียบร้อย ภายในมณฑลทั้งสามที่ปกครองอยู่ ได้มีการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสก้าวล้ำค้ำในอินโดจีนอีกก้าวหนึ่ง คือ **สมเด็จพระนโรดม** แห่งกัมพูชาซึ่งขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1860 ประสบความยุ่งยากใน ค.ศ. 1861 เมื่อพระอนุชาองค์เล็กคือ ศรีวัตธา ก่อการกบฏและทำให้ต้องเสด็จลี้ภัยไปอยู่ที่พระตะบอง ตามที่ทราบกันแล้ว กัมพูชามีความไม่สงบมาเป็นเวลาหลายปีเพราะตั้งอยู่ระหว่างประเทศเพื่อนบ้านซึ่งมีกำลังมากกว่าคือสยามและเวียดนาม พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์พยายามรักษาความเป็นเอกราชอันลางเลือนของกัมพูชาไว้ โดยถวายบรรณาการให้แก่ทั้งสองฝ่าย แต่มักจะเกิดการวิวาทภายในราชวงศ์เสมอๆ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้าแทรกแซง

คราวนี้สมเด็จพระนโรดมเสด็จมาขอความช่วยเหลือยังกรุงเทพฯ เพื่อช่วยให้พระองค์ได้กลับไปครองราชย์ดังเดิม บาทหลวงมิชซิงทำหน้าที่สมณทูตประจำกัมพูชาสนับสนุนคำขอนี้ โดยมีจุดหมายถึงกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ให้ทาบตามราชสำนักสยามในเรื่องนี้ สยามจึงส่งสมเด็จพระนโรดมกลับเมืองกัมโพชโดยทางเรือ และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1862 พระองค์ก็เสด็จกลับไปยังนครหลวงอีกครั้งหนึ่ง เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสไม่พอใจในการวิ่งเต้นของบาทหลวงมิชซิงในครั้งนี้ จุดมุ่งหมายของฝรั่งเศสขณะนั้นคือทำหน้าที่ “ผู้ปกป้อง” กัมพูชา นับเป็นโชคดีที่สยามไม่ได้ส่งกำลังอาวุธให้ สยามภายในกัมพูชาทำให้สมเด็จพระนโรดมเสด็จกลับไปได้อย่างสงบ พวกกบฏขาดผู้นำที่ดี ในไม่ช้ากองโสร้พระอนุชาองค์ที่สองก็ควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ การที่พลเรือเอกชาร์เนร์ส่งเรือรบไปยังเมืองพนมเปญเพื่อคุ้มครองบรรดาบาทหลวงฝรั่งเศส ทำให้พวกกบฏไม่สมหวัง เพราะถือว่าการส่งเรือรบมาเช่นนี้แสดงว่าฝรั่งเศสสนับสนุนผลประโยชน์ของพระเจ้าแผ่นดิน

พลเรือเอกชาร์เนร์สนใจกัมพูชาตั้งแต่เดือนมีนาคม ค.ศ. 1861 แล้ว เมื่อเขาส่งนายทหารผู้หนึ่งไปทูลให้สมเด็จพระนโรดมทราบ ว่า ฝรั่งเศสตัดสินใจยึดครองเวียดนามใต้ตลอดไป และประสงค์ที่จะช่วยให้กัมพูชาดำรงเสรีภาพไว้ พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาทรงตอบผู้แทนฝรั่งเศสว่า การที่อาณาจักรของพระองค์สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดมา ก็ด้วยอาศัยไทยซึ่งได้ช่วยกัมพูชาให้รอดพ้นจากการยึดครองของเวียดนาม แม้สมเด็จพระนโรดมจะทรงยืนยันว่าในด้านความสัมพันธ์กับสยามแล้วพระองค์ก็ยังทรงมีอิสรภาพอยู่ อันที่จริงแล้วทรงถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด โดยการส่งขุนนางไทยไปประจำอยู่ที่นครหลวง

ครั้นถึงเดือนกันยายน ค.ศ. 1862 โบนาร์ตเข้าเฝ้าสมเด็จพระนโรดมและทูลเสนอว่า เนื่องจากฝรั่งเศสรบชนะเวียดนามได้ ฝรั่งเศสจึงพิจารณาว่าตนมีสิทธิ์ในบรรณาการที่พระองค์เคยถวายให้แก่จักรพรรดิเวียดนาม ดูเหมือนว่าฝรั่งเศสจะพะวงอยู่กับการเรียกร้องสิทธิของตน มากกว่าที่จะช่วยรักษาเอกราชของกัมพูชาไว้ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1863 โบนาร์ตดำเนินการขึ้นเด็ชขาดเพื่อสถาปนอิทธิพลของฝรั่งเศสขึ้นในกัมพูชา โดยส่งเรือเอกดูดาร์ต เดอ ลาเกร ไปเป็นผู้ตรวจราชการฝรั่งเศสประจำเขมร เขาได้รับคำสั่งให้สำรวจกัมพูชาในด้านภูมิศาสตร์และให้สร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสมเด็จพระนโรดม ผู้ตรวจราชการคนใหม่นี้ได้รายงานไปไซ่ง่อนว่ากษัตริย์สยามทรงมีพระราชอำนาจในเมืองอุดงมีชัยเสียยิ่งกว่ากษัตริย์เขมรเสียอีก

รายงานดังกล่าวทำให้ลากรองดิแยร์ผู้ปฏิบัติหน้าที่สืบต่อจากโบนาร์ตตัดสินใจว่า ถ้ารั้งต่อไป สยามจะมีเวลากระชับการควบคุมกัมพูชามั่นคงขึ้น ครั้นถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1863 ลากรองดิแยร์

จึงเข้าเฝ้าสมเด็จพระนโรดมที่เมืองอุดงมีชัย และทูลเสนอว่าฝรั่งเศสจะให้ความคุ้มครองแก่มัมพูชาเพื่อป้องกันเอกราชให้พ้นจากเงื้อมมือสยาม แม้สมเด็จพระนโรดมจะลังเลพระทัยแต่ก็ทรงยินยอมที่ฝรั่งเศสเสนอจะช่วยเหลือ เพราะทรงทราบว่ากำลังอยู่ในอันตราย ทรงไม่ไว้พระทัยพระอนุชาของพระองค์เอง คือนักองโสร ซึ่งเป็นผู้ปราบพวกกบฏได้สำเร็จขณะที่พระองค์ไม่ได้ประทับอยู่ในกัมพูชา และทรงเกรงด้วยว่าโปก่าบผู้ก่อวุ่นซึ่งกำลังสร้างความยุ่งยากให้กับฝรั่งเศสตามชายแดนในขณะนั้น อาจพยายามยึดราชบัลลังก์ ขณะเดียวกันก็วิตกว่าถ้าพระองค์แข็งข้อต่อสยามและเวียดนามได้แล้วจะทรงอยู่อย่างไรอย่างไรก็ตามลากรองดิแยร์ก็ทำให้พระองค์เลิกกังวลและทูลชวนให้ลงพระนามในสัญญาซึ่งกำหนดให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส

ลากรองดิแยร์ส่งสัญญาไปกรุงปารีสทันทีเพื่อให้อำนาจพระดินโปเลียนที่ 3 ลงพระนาม ต่อมาเกิดความยุ่งยากขึ้น เสนาบดีต่างประเทศลังเลใจที่จะทูลแนะนำให้จักรพรรดินโปเลียนรับรองสัญญาฝ่ายสยามซึ่งได้รับความสนับสนุนจากอังกฤษได้ยื่นข้อประท้วงต่อรัฐบาลฝรั่งเศสว่าในเมื่อกัมพูชาเป็นประเทศราชของตน การติดต่อรหว่างพระนโรดมและฝรั่งเศสควรจะทำผ่านสยามในฐานะคนกลาง ในขณะที่ยังไม่สามารถตกลงกันได้ ผู้ตรวจราชการไทยที่เมืองอุดงมีชัยก็นำหนังสือสมเด็จพระนโรดมผู้มีพระอุปนิสัยอ่อนแอให้ลงพระนามในเอกสารฉบับหนึ่งซึ่งไม่เพียงแต่รับรองว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของสยามเท่านั้น แต่ยังรับรองด้วยว่าตำแหน่งที่แท้จริงของพระองค์คือ “ผู้สำเร็จราชการกัมพูชา” เพื่อตอบแทนกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงประกาศว่าจะเสด็จไปอำนวยการพิธีราชาภิเษกและพิธีถวายความจงรักภักดีของพระนโรดมด้วยพระองค์เอง หลังจากที่สมเด็จพระนโรดมเสด็จลี้ภัยไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว ก่อนจะเสด็จกลับกัมพูชาทรงฝากเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งหมดรวมทั้งพระแสงดาบไว้กับพระเจ้าแผ่นดินสยาม ของเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่จะต้องใช้ในการประกอบพิธีราชาภิเษกทั้งสิ้น ดังนั้นสถานการณ์จึงคับขันมาก แต่ลากรองดิแยร์ประกาศว่าการประกอบพิธีราชาภิเษกตามที่พระเจ้าแผ่นดินสยามเสนอนั้น เป็นการตั้งชื่อเรียกรื่องใหม่เกี่ยวกับอำนาจอธิปไตยของสยามเหนือกัมพูชาอย่างไม่สมเหตุผล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงประนีประนอมโดยมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระนโรดมเสด็จไปกรุงเทพฯ เพื่อประกอบพิธีราชาภิเษก

สมเด็จพระนโรดมทรงเลือกวันที่ 3 มีนาคม ค.ศ. 1864 เป็นวันเดินทาง เมื่อทูตาร์ท เดอ ลาเกรทราบชาวฝรั่งเศสใช้กำลังทหารยึดนครหลวงกัมพูชาไว้ และรีบขอกำลังหนุนจากไซ่ง่อน แม้กระนั้นสมเด็จพระนโรดมก็ยังจะเสด็จออกเดินทาง ทหารเรือฝรั่งเศสจึงเข้ายึดพระราชวังที่เมืองอุดงมีชัยไว้และชักธงฝรั่งเศสขึ้น สมเด็จพระนโรดมซึ่งมีพระทัยรุนแรงจึงเสด็จกลับ เมื่อกลับถึงพระนคร สัญญาซึ่งกำหนดให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสวางรออยู่แล้ว จักรพรรดินโปเลียนลงพระนามในสัญญาไว้แล้วอย่างถูกต้อง สมเด็จพระนโรดมต้องทรงยอมรับอย่างไม่มีทางเลือก และในวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1864 ก็มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน

รัฐบาลฝรั่งเศสพยายามเร่งรัดสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ให้คืนเครื่องราชกกุธภัณฑ์แก่มัมพูชา ในที่สุดก็ทรงยอมตกลงโดยมีเงื่อนไขว่า ผู้แทนสยามและผู้แทนฝรั่งเศสควรร่วมกันสวมมงกุฎให้สมเด็จพระนโรดม นายพลเรือลากรองดิแยร์ตกลงยอมรับเงื่อนไข ในวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1864 จึงมีการประกอบพิธีขึ้น แต่ทูตาร์ท เดอ ลาเกรทไม่ยอมให้ผู้แทนสยามสวมมงกุฎถวายสมเด็จพระนโรดม ในวันที่

ต่อมาผู้แทนสยามก็เดินทางกลับ แต่ก่อนจะออกเดินทางก็ออกแถลงการณ์อย่างเป็นทางการเรียกร้องสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชของพระเจ้าแผ่นดินสยามเหนือกัมพูชา และสิทธิที่จะครอบครองพระตะบองและเมืองพระนคร ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกของกัมพูชา อีก 2-3 เดือนต่อมา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จประพาสยุโรปเพื่อถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ตามที่ทรงตกลงกันได้ นี่เป็นเหตุผลที่มาสเปอโรอธิบายเหตุการณ์ครั้งนี้¹ แต่เลอแคลกล่าวว่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จกลับไปยังเมืองกัมพูชาตามคำเชิญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เพื่อเข้าร่วมประชุม² ดูดาร์ท เดอ ลาเกรไม่สามารถโน้มน้าวพระองค์ให้ปฏิเสธคำเชิญนี้ จึงเดินทางร่วมไปกับพระองค์ด้วย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มิได้เสด็จมา

ขณะนั้นการเจรจาเกี่ยวกับฐานะของกัมพูชาอันเป็นปัญหายุ่ยากกำลังดำเนินอยู่ระหว่างปารีสและกรุงเทพฯ การเจรจาลิ้นสุดลงด้วยการลงนามในสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 ตามสัญญานี้ฝรั่งเศสยอมสละสิทธิทั้งหมดในนามของกัมพูชาเหนือมณฑลพระตะบองและพระนคร ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า เสียมเรียบ เพื่อเป็นการตอบแทนที่สยามยอมสละสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชเหนือกัมพูชา ฝรั่งเศสตีความประวัติศาสตร์กัมพูชาว่าสยามไม่ได้ครองดินแดนดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอมาตั้งแต่ ค.ศ. 1795 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไม่ได้รับคำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงทรงประท้วงไปต่างๆ ที่ไม่ได้ผล ในยามนั้นฝรั่งเศสถือว่าการยกพระตะบองและเสียมเรียบให้สยามเป็นการต่อรองที่ดี

ดูดาร์ท เดอ ลาเกร

ใน ค.ศ. 1866 ชายผู้ใช้ชื่อว่า โปก่าบอ อ้างตัวเป็นภิกษุ คอยก่อกวนความสงบตามชายแดนระหว่างกัมพูชาและอินโดจีนมาเป็นเวลานาน ได้รับความสนับสนุนจากชาวกัมพูชามากพอที่จะเรียกร้องสิทธิในราชบัลลังก์ โปก่าบอเป็นพระนามของเจ้าชายกัมพูชาองค์หนึ่งซึ่งสิ้นพระชนม์หลังประสูติเพียง 2-3 ชั่วโมง การอ้างตัวนี้ทำให้โปก่าบอได้รับความสนับสนุนเป็นอันมาก เขาสร้างฮาเร็มใหญ่โตมากสั่งให้ประหารข้าทาสทาสและสมโบร์เมื่อบุคคลทั้งสองไม่ยอมแสดงความจงรักภักดี ต่อมาโปก่าบอไปสะสมกำลังและตั้งป้อมอยู่ที่หมู่บ้านซูเทล-โพลล์ ในมณฑลคันทอร์ ใน ค.ศ. 1866 เขาครอบครองหัวรัฐบาลได้ที่บาพนม แต่ต่อมาก็กลับปราศัยจนต้องหลบหนีทั้งกำลังทหารของกัมพูชาและฝรั่งเศสซึ่งตามจับอยู่ ทุกครั้งที่ทหารกัมพูชาและฝรั่งเศสมีชัยโปก่าบอก็หลบซ่อน แต่จะหวนกลับมาภายใน 2-3 สัปดาห์และสู้รบต่อไปใหม่ ในที่สุดก็ถูกจับตัวได้ใน ค.ศ. 1867 และถูกชาวเมืองกำบังฆมลึงหารขณะที่ลี้ภัยอยู่ที่นั่น

¹ L' Indochine, เล่ม 1, หน้า 148.

² Histoire du Cambodge, หน้า 456.

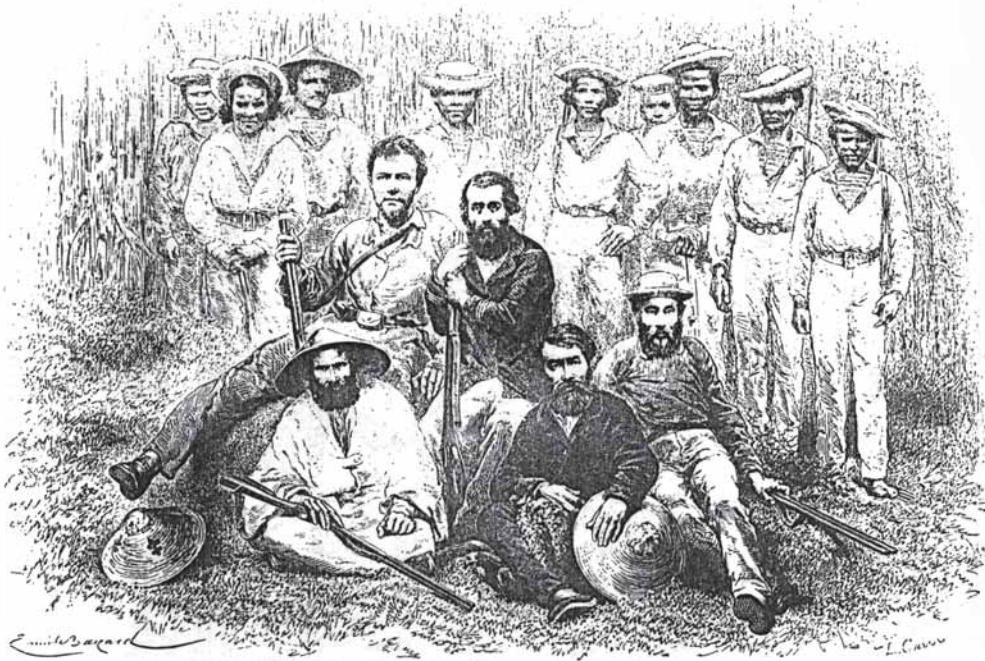

ในระบอบที่โปก้าบอกำลังเคลื่อนไหวต่อต้านในกัมพูชานั้น ฝรั่งเศสก็มีภาระหนักในเวียดนามใต้ ซึ่งตกอยู่ในสภาพพัวพัน พวกโจรซึ่งมีอาวุธครบมือจากบริเวณเกาะกงและที่ราบสูงโจนส์ ได้บุกเข้าไปในดินแดนของฝรั่งเศสและขู่เชิญประชาชน ราชสำนักเว้พยายามที่จะให้ฝรั่งเศสหมดความระแวงว่าตนมีส่วนสมรู้ร่วมคิดในการกระทำนี้ จึงแต่งตั้งฟานถันเกียนซึ่งเคยเป็นเอกอัครราชทูตไปเฝ้าจักรพรรดิ นโปเลียนที่ 3 ใน ค.ศ. 1862 ให้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการประจำมณฑลตะวันตกทั้งสามของญวนได้ แต่สถานการณ์ก็ไม่ดีขึ้น และในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1866 พลเรือเอกลากรองดิแยร์จึงตัดสินใจเข้าครอบครองมณฑลทั้งสามดังกล่าว ภายในเวลาหนึ่งสัปดาห์คือระหว่างวันที่ 17-24 มิถุนายน กองทัพฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองวินห์ลอง โซดก และท่าเตียน ยอร์จ มาสเปอโร¹ ได้บันทึกไว้ว่า “ประชาชนต้อนรับเราโดยปราศจากความกลัวและไม่แสดงความเป็นปฏิปักษ์” ส่วนตัวขุนนางปกครองนั้นกระทำอัตวินิบาตกรรม

คราวนี้ฝรั่งเศสพร้อมที่จะสร้างจักรวรรดิใหม่ในอินโดจีน การเคลื่อนไหวสำคัญขึ้นไปคือ **การสำรวจแม่น้ำโขง** ฝรั่งเศสลงมือปฏิบัติงานในขณะที่กำลังจัดการบริหารดินแดนในปกครองของตนเกือบจะไม่มีใครทราบอะไรเลยเกี่ยวกับแม่น้ำโขง นอกจากว่าแม่น้ำนี้ไหลมาจากที่เบต การที่ฝรั่งเศสยึดปากแม่น้ำได้ เป็นการท้าทายให้ฝรั่งเศสแข่งขันกับอังกฤษที่ยึดปากแม่น้ำอิรวดีไว้แล้ว เพื่อชิงกันทำการค้ากับภาคตะวันตกของจีน

อังกฤษส่งแฟร์เป็นหัวหน้าคณะทูตไปยังราชสำนักพระเจ้ามินดงใน ค.ศ. 1855 โดยมีมุ่งหมายที่จะโน้มน้าวราชทูตให้ทรงอนุญาตให้อังกฤษทำการค้ากับจีนผ่านทางพม่า การพัฒนาเส้นทางลัดไปจีนโดยใช้เส้นทางบกไปยังยูนนาน เป็นที่สนใจของชาวฮอลันดามาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 แล้ว แต่รายงานของวันยุสทอฟเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและการที่พม่าปฏิเสธที่จะให้ความสะดวกทางการค้าที่พะโม่ ทำให้โครงการดังกล่าวของอังกฤษต้องล้มเหลว อังกฤษเริ่มสนใจในความคิดนี้ขณะที่ทำสงครามครั้งแรกกับพม่า มีการสำรวจเส้นทางจากแคว้นอัสสัมในภาคเหนือจนถึงเมืองเมาะลาลิงในภาคใต้ แม้จะไม่ได้ผลก็ตาม²

ในตอนแรกพระเจ้ามินดงทรงคัดค้านโครงการนี้อย่างเด็ดเดี่ยว แต่การที่โรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าในอังกฤษพากันเรียกร้องอย่างรุนแรงตั้งแต่ ค.ศ. 1860³ เป็นต้นมา ทำให้แฟร์และผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่อมาคือพลเรือตรีอัลเบิร์ต ฟิตซ์ เกิดความมานะที่จะดำเนินการต่อไป มีการตั้งผู้แทนอังกฤษที่พะโม่ใน ค.ศ. 1868 เพื่อแสวงหาเส้นทางการค้าที่เหมาะสมไปยังจีน แรงผลักดันสุดท้ายที่ทำให้ฝรั่งเศสส่งหน่วยสำรวจแม่น้ำโขงใน ค.ศ. 1866 เนื่องจากผลงานส่วนใหญ่ของทหารเรือหนุ่ม **ฟรานซิส การ์นิเยร์** ซึ่งเคยปฏิบัติงานร่วมอยู่ในคณะของพลเรือเอกชาร์เนร์ในสงครามกับจีน และหลังจากยึดไซ่ง่อนได้แล้ว ใน ค.ศ. 1863 เขาได้เป็นนายทหารประจำเมืองโซลีนซานเมืองไซ่ง่อน การ์นิเยร์ได้รับเร้าให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสส่งคณะสำรวจขึ้นไปตามลำน้ำโขงจนได้ในที่สุด เขาได้รับแรงบันดาลใจมากจากความรู้สึกรุนแรง 2 ประการคือ ความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะสำรวจสิ่งที่ตนยังไม่รู้จัก และความเกลียดชังอังกฤษอย่างแรงที่เป็นมหาอำนาจจักรวรรดินิยม เขาเปรียบอังกฤษเสมือนยักษ์ใหญ่ซึ่งเท้ากำลังเนาเปื่อย “เขายำอังกฤษก็จะล้มเอง”⁴ แต่เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่าเขาอายุน้อยเกินกว่าจะให้ความคุ้มครองสำรวจ จึงมอบหน้าที่ดังกล่าวให้แก่ดูดาร์ท เดอ ลาเกอร์

คณะสำรวจแม่น้ำโขง

คณะสำรวจชาวฝรั่งเศส 10 คนพร้อมด้วยล่ามชาวพื้นเมือง 3 คน ออกเดินทางจากไซ่ง่อนในวันที่ 5 มิถุนายน เมื่อพันชายแดนกัมพูชา การเดินทางต้องชะงักลง เพราะต้องรอกขอใบผ่านจากไทย และขอเงินเพิ่ม คณะสำรวจจึงใช้เวลาระหว่างนั้นสำรวจซากปรักหักพังของเมืองพระนคร ดูดาร์ท เดอลาเกรมีความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีอยู่แล้ว ระหว่างปฏิบัติหน้าที่อยู่ที่เมืองอุดงมีชัย บาทหลวงคาทอลิกผู้หนึ่งค้นพบซากเมืองพระนครใน ค.ศ. 1570 แม้คำว่า Angkor “**อังกอร์**” จะปรากฏในแผนที่หลายฉบับในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็ตาม แต่นักธรรมชาติวิทยาและนักถ่ายภาพชาวฝรั่งเศสชื่อ **อองรี มูโอด** เป็นผู้ตั้งดูตชาวตะวันตกให้เห็นความสำคัญของซากเมืองพระนครเป็นครั้งแรก เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในรายงานเกี่ยวกับการเดินทางของเขา ซึ่งพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง *Tour du Monde* ใน ค.ศ. 1863⁵ แต่เรื่องราวที่เขาเขียนก็เป็นเพียงการบอกเล่าของผู้สนใจแบบสมัครเล่นเท่านั้น จึงนับได้ว่าคณะสำรวจของดูดาร์ท เดอลาเกรให้ข้อมูลที่ถูกต้องก่อนผู้อื่น ดังมีพิมพ์ปรากฏอยู่ในหนังสือของฟรานซิส การ์นิเยร์ใน ค.ศ. 1873

¹ L' Indochine, เล่ม 1, หน้า 149.

² J.L. Christian, *Modern Burma*, หน้า 212-25.

³ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ดู Clement Williams, *Through Burma to Western China, being notes of a Journey in 1863 to establish the practicability of a trade route between the Irawaddi and the Yangtse-kian*, (London, 1868).

⁴ ดู Sir Hugh Clifford, *Further India*, หน้า 135. คลิฟฟอร์ดเขียนเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสำรวจในระยะหลัง เขาเขียน *Voyage d'Exploration en Indo-Chine, effectué pendant les années 1866, 1867 et 1868, etc.*, 2 เล่ม, (Paris, 1873).

⁵ หนึ่งปีต่อมา อองรี มูโอด พิมพ์หนังสือภาษาอังกฤษชื่อ *Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam) Cambodia and Laos during 1858-60*, 2 เล่ม, (London, 1864).

เมื่อออกจากพระนครแล้ว คณะสำรวจเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำ ไปยังชานนครเวียงจันทน์ซึ่งถูก
 ดันไม้ปักคลุมจนมืด ตรงไปยังหลวงพระบางและบ้านนาเบา ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ฝังศพมูโด้ซึ่งถึงแก่กรรม
 เมื่อ 5 ปีที่แล้ว พระเจ้าจันทราชต้อนรับคณะสำรวจอย่างดี แต่ทรงเตือนให้ระมัดระวังการเข้าไปใน
 ยูนนานเนื่องจากเกิดกบฏพันแหขึ้น พระองค์มิได้ถวายราชบรรณาการให้แก่จักรพรรดิจีนตั้งแต่เกิดการ
 กบฏขึ้นใน ค.ศ. 1855 โดยอ้างว่าไม่สามารถจะเดินทางไปเพราะถนนใช้ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่แนะนำ
 ให้ชาวฝรั่งเศสเดินทางไปยังจีน อันจะแสดงให้เห็นว่าข้ออ้างของพระองค์เชื่อถือไม่ได้

ในเมื่อเดินทางมาถึงขั้นนี้แล้วการ์นิเยร์ไม่ยอมให้คำเตือนใดๆ มาเล็กล้มความตั้งใจ เขาบรรยาย
 ไว้ว่าเป็น “ความคลั่งไคล้ในแม่น้ำโขง” เขาโน้มน้าวดูดาร์ท เดอ ลาเกรให้เดินทางเข้าเขตแดนจีน
 แต่ต่อมาหัวหน้าคณะก็ถึงแก่กรรมที่นั่นด้วยความเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทาง เมื่อคณะสำรวจซึ่ง
 มีการ์นิเยร์เป็นผู้นำมาถึงตาลีฟูแล้ว เจ้าหน้าที่จีนห้ามไม่ให้เดินทางเข้าไปไกลกว่านั้นอย่างสุภาพแต่เอา
 จริง การ์นิเยร์จึงจำต้องเลิกล้มความทะเยอทะยานที่จะสำรวจต้นแม่น้ำโขง แต่ก็เพราะปรากฏชัดด้วย
 ว่าแม่น้ำโขงไม่มีประโยชน์เลยที่จะใช้เป็นเส้นทางพาณิชย์ระหว่างไซ่ง่อนและยูนนาน ความหวังของ
 การ์นิเยร์จึงสลายไป

อย่างไรก็ตามความฝันใหม่เริ่มก่อตัวขึ้น ซึ่งจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อนโยบายของฝรั่งเศสในสมัย
 สาธารณรัฐที่ 3 การ์นิเยร์และเพื่อนๆ เดินทางข้ามที่ราบสูงยูนนานไปยังแม่น้ำแยงซี ณ ที่นั้นเขาจัด
 ทหารเรือและรีบเดินทางไปยังฮันเค้า คณะสำรวจการ์นิเยร์ออกจากตาลีฟูวันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1868
 ถึงฮันเค้าวันที่ 27 พฤษภาคม ที่ยูนนานเขาได้รับรายละเอียดอันมีค่าที่สุดจากข้าราชการจีนและจาก
 บาทหลวงฝรั่งเศส เกี่ยวกับเส้นทางน้ำซึ่งเชื่อมมณฑลดังกล่าวกับแม่น้ำแดงในอ่าวตังเกี๋ย ดังนั้นในขณะ
 ที่ฝรั่งเศสเคลื่อนเข้าไปใกล้ภาคตะวันตกของจีน ฝรั่งเศสก็เปลี่ยนความสนใจจากแม่น้ำโขงไปที่ตังเกี๋ย
 แทน อนึ่ง สงครามระหว่างฝรั่งเศสและปรัสเซีย (ค.ศ. 1870 - ค.ศ. 1871) นั้น เป็นเสมือนจุดแบ่ง
 สมัยการขยายตัวของฝรั่งเศสในภาคตะวันออกไกลออกเป็น 2 ระยะที่แตกต่างกันได้อย่างดี